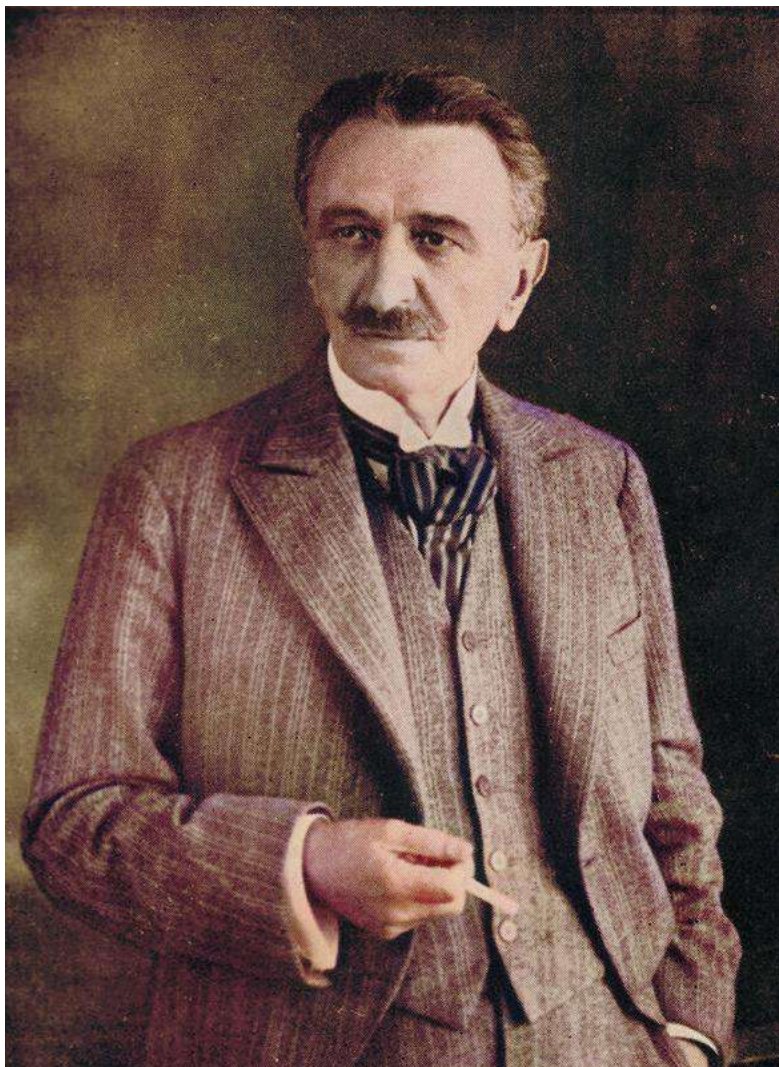

Branislav Nušić

AUTOBIOGRAFIJA

(1924)

Foto i e-obrada knjige: Bistrooki – www.balasevic.in.rs

PREDGOVOR

Ja mislim da uopšte nema smisla pisati predgovor autobiografiji. Ako život čovečji i ima kakav predgovor, on je tako intimne prirode da se o njemu uopšte i ne piše. Ali se meni predgovorom valja opravdati što sam preduzeo ovaj posao — pisanje biografije — kojim se obično bave propali političari, prognani vladari, besposleni penzioneri, bivše dvorske dame i članovi akademije nauka. I eto, toga opravdanja radi, ja moram ovu prvu glavu posvetiti predgovoru.

U jedno doba, nastala je bila čitava hajka na mene. Sve što je dobilo svrab za pisanje uzelo je da se češe o mene, tako da sam postao bio neka vrsta pismenog zadatka za sve one koji su — to se već razume — počinjali kritikom svoja literarna vežbanja. Svi su oni i na sav glas tvrdili: da ja nemam ni duha ni talenta. Kako su mi na taj način stvorili donekle reputaciju čoveka bez duha i talenta, počeo se šaputati da mi ta reputacija daje dovoljno kvalifikacija za člana akademije nauka i umetnosti, te sam svakoga časa mogao očekivati da budem i izabran. Pa, kako svaki akademik mora da izradi svoju autobiografiju — i kako je našim academicima za taj posao potrebno po nekoliko godina, pa ih ima koji su i umrli a taj toliko veliki i važan posao nisu dovršili, te se ni dandanas ništa ne zna ni o njihovom životu ni o njihovom radu na nauci — to sam odlučio da za vremena priberem građu za svoj životopis.

Eto, to me je, uglavnom, rukovodilo kada sam seo da pišem ovu knjigu.

Opis svoga života otpočeo sam sa rođenjem, nalazeći da je to najprirodniji početak. Polazeći od toga fakta, ja se nisam upuštao u stvari koje su prethodile mome rođenju, pošto o tome verovatno i nema nikakvih podataka. Autobiografiju sam završio ženidbom, nalazeći da posle ženidbe čovek i nema autobiografije.

Uostalom, vreme od rođenja do ženidbe i jeste jedan period (sa mnogo potperioda) u istoriji čovekovoju. Onako, otprilike, kao što u istoriji Srba vreme od doseljenja na Balkansko poluostrvo do propasti carstva na Kosovu čini jedan veliki period sa mnogo potperioda. Čak bi se i u životu čovekovom taj period od rođenja do ženidbe mogao, kao i u istoriji, zvati period „od doseljenja do propasti“. Kao što bi se i period koji zatim nastaje mogao tako lepo i u životu, kao i u istoriji, nazvati: period „robovanja i patnji“.

Stoga sam se ja i zadržao samo na prvome periodu: od doseljenja do propasti. Dalji opis moga života poverio sam jednome svome prijatelju, vrlo talentovanome i otmenome gospodinu, za kojega sam se uverio da nijednu stvar ne kazuje onako kako je ona bila, već je uvek dopunjuje, namešta i zamazuje, ne bi li je ulepšao. Takvi su ljudi neobično podesni za biografije književnika i umetnika, jer je kod tih biografija pravilo da se svaka stvar tako ulepša kako bi veliki pokojnik potomstvu izgledao što uzvišeniji i što plemenitiji. Biografi književnika i umetnika imaju u tome pogledu neobičnu sličnost sa mašamodama i krojačicama. I kod njih postoji onaj krojački ukus: „ovo vam lepo stoji!“ te biografiju tako kroje i doteruju kako bi što lepše stajala onome o kome pišu. Ako

je dami ružan struk, krojačica će napraviti hiljadu mašnica da ga pokrije; ako je književniku ružna prošlost, biograf će izmisliti hiljadu anegdota da je zamaže. Ako dama ima malo grbava leđa, krojačica će joj izmisliti takav kroj da se to i ne opazi; ako umetnik ima malo grbav moral, biograf će izmisliti takva objašnjenja da će takav moral izgledati kao vrlina.

Sećam se, na primer, jednoga slučaja kojega sam ja savremenik i svedok a koji sam zatim prerađen čitao u biografiji.

Lirski pesnik N. N. jedno jutro, trešten pijan, sreo se sa svojim budućim biografom. Veliki pokojnik bivao je često puta u životu svinja, ali je ovom prilikom naročito bio zabrljavio, tako da nije umeo čak ni kuću da nađe.

— Slušaj, prijatelju, — reći će on, posrćući i naslanjajući se svom težinom na budućeg biografu — oni što su pili sa mnom napustili su me, stoke božje, pa nema ko da me odvede kući. A ja, vidiš, znam na nebu da nađem Velikog Medveda, ali svoju kuću ne mogu nikako da nađem!

Ta je epizoda u biografiji („Uspomene na pokojnog N. N.“) glasila ovako:

„Jednog jutra, sreo sam ga sumorna i brižna; čelo mu je bilo mutno, a oči — one oči kojima je on tako duboko ponirao u dušu čovekovu — bile su pune nekog čudnog izraza bola i prekora. Kad sam mu prišao, on se osloni na mene i reče mi:

— Posrćem, posrćem kroz život, jer su me svi prijatelji napustili. Ah, lakše mi je naći pute nebeske no staze života. Osećam se usamljen, povedi me, povedi me!“

I na to je biograf nadovezao svoj opširan komentar, objašnjavajući dubinu misli u ovim rečima pokojnikovim.

U biografiji jednog slikara čitao sam kako je u životu imao teških neprilika usled sukoba zastarelih pogleda našega društva sa njegovom uzvišenom umetnošću. Ove su neprilike čak imale uticaja i na sam pravac rada njegovog. Dotle portretista Rembrantovih boja i manira i kompozitor zamašnih invencija, prešao je odjednom na plener pun sunca i svetlosti. Međutim, meni je poznat jedan od tih sukoba njegove uzvišene umetnosti sa zastarelim pogledima društva. On je sedeo kod jednog krojača, koji mu je za četrdeset dinara mesečno, sem sobe, davao svako jutro po jednu kafu i uz to mu besplatno peglao pantalone. Iz blagodarnosti prema toj pažnji, on je izradio portret krojačev i njegove žene. Verovatno tom prilikom, nastalo je i malo bliže poznanstvo između njih, te mu je od toga doba krojačeva žena služila kao model. I krojača nije nimalo bunilo kada bi zatekao svoju ženu sa pozorišnim šlemom na glavi i kopljem u ruci, u položaju Palade Atine, ali su se u njemu pobunili zastareli pogledi našega društva kada ju je jednom zatekao u položaju spartanske kraljice Lede a slikara kraj nje kao labuda. Tom prilikom je krojač, bez obzira na to što će doći u sukob sa uzvišenom umetnošću, tako isprebijao labuda kako može samo jedan čovek zastarelih pogleda učiniti. Onom istom utijom kojom mu je svako jutro peglao pantalone ispeglao mu je ovom prilikom rebra, a šivaćom iglom sistema „Singer i komp.“ toliko ga izbo da je slikar morao šest nedelja ležati u bolnici, i od toga doba je sasvim napustio portrete i kompozicije a odao se pleneru,

iskorišćujući kao modele krave, koze i ždrebada, uveren da na taj način neće doći u sukob niti sa zastarelim pogledima našega društva niti pak sa ljubomornim krojačima.

To isto, samo malo drukčije, i sa jednim kompozitorom. Čitao sam mu biografiju, po kojoj je u njegovoj aktivnosti, posle prvih snažnih i emotivnih kompozicija, nastala bila izvesna stagnacija, posle koje je komponovao liturgiju. Biograf tu stagnaciju objašnjava nedaćama bračnoga života, jer ga njegova bivša supruga nije umela dovoljno da razume. Kompozitor je imao da spremi jednu sopranistkinju za izvesno solo u jednoj svojoj kompoziciji. To je spremanje nešto poduže trajalo i, na kraju, sopranistkinja izgleda da je dobro shvatila solo, ali ga kompozitorova žena nije shvatila. I mesto aplauza i kite cveća, što je sopranistkinju očekivalo na koncertu, kompozitorova je žena, na glavnoj probi, razbila o njenu glavu nov novcat kišobran. I posle toga slučaja, a usled toga što ga supruga nije dovoljno razumela, nastala je ona stagnacija u kompozitorovoj aktivnosti, posle koje je komponovao liturgiju, i to ne toliko iz osećanja pobožnosti koliko što je sudijama vrhovnoga suda, prilikom brakorazvodne parnice, dao reč da će komponovati novu liturgiju ako spor U njegovu korist reše.

Eto, tako se kroje haljine velikih ljudi; eto, tako se pišu biografije u krojačkim radnjama za izradu biografija. I to je dobra strana tih biografa, koju istorija književnosti prilično iskorišćuje, ali ti biografi imaju i jednu rđavu stranu, koju pošto poto treba suzbiti ili je bar onemogućiti. Ti biografi, naime, imaju običaj da se posle smrti koga poznatijeg čoveka uvuku u njegovu kuću i sa jednom policijskom revnošću ispreturaju mu fijoke i sve hartije i hartijice koje se po kući nalaze. No i to im je malo, već razviju pravu sudsku istragu, te počnu po celome svetu pribirati pokojnikova pisma, školske svedodžbe, priznanice i sva druga dokumenta, pa ih zatim, sa istrajnošću jednoga pasioniranoga islednika, dešifriraju, komentarišu, objašnjavaju, obrću reči, premeću rečenice i, na kraju krajeva, na osnovu novih podataka, tako izmoluju pokojnika i tako prevrnu biografiju, koja je dotle bila napisana, da bivša biografija liči prosto na prevrnut kaput, sa grudnim džepom koji je s leve strane grudi prešao na desnu, sa novom somotskom jakom i sa novom postavom. Jer valja znati da te biografske krojačke radnje ne kroje samo nove biografije, već vrše i sve ostale poslove: prerađuju stare, peglaju, vade fleke, prevrću ih i krpe tamo gde se na kojoj biografiji pojavila rupa.

Ja se, na primer, sećam biografije jednoga našeg zaslužnog čoveka, priznatoga naučnika, profesora Stojana Antića, koja je u svoje vreme bila sasvim uljudno napisana i koju je, kao što sam čuo, i sam pokojnik, dok je bio živ, pročitao u jednom kalendaru i nije se bunio protiv nje. Po toj biografiji, pokojnik se rodio 1852. godine u Petrovcu, od majke Angeline i oca Miljka, koji je bio svinjarski trgovac. Stojan je svršio osnovnu školu u Petrovcu, nižu gimnaziju u Požarevcu, višu i Veliku školu u Beogradu. Kako je po struci bio prirodnjak, to mu je odmah, čim je postao nastavnik, dodeljeno da predaje nemački jezik i gimnastiku, i u tom pravcu je razvio toliko svoju delatnost da je čak i izradio jednu iscrpnu naučnu studiju o tragovima srpskih reči u sanskritskom jeziku.

Na dvadeset godina docnije, pošto su se biografi dočepali raznih njegovih privatnih pisama, ja

sam na osnovu „novih podataka“ čitao sasvim drugu i drugaču njegovu biografiju. Po toj novoj biografiji, pokojnik se nije zvao Stojan, nego Spira; on je pogrešno nosio prezime Antić, jer njegovo je prezime u stvari Nikolić. Njegova se majka nije zvala Angelina, jer mu je to bila maćeha, već Marija; njegov se otac nije zvao Miljko, već Mijat, i nije bio svinjarski trgovac, već pop. Pokojni se Spira nije rodio u Petrovcu, u požarevačkom okrugu, već u Rekovcu, jagodinskom okrugu; nižu gimnaziju nije učio u Požarevcu, već u Jagodini; Veliku školu nije učio u Beogradu, jer je svršio ratarsku školu u Kraljevu. Kao nastavnik nije predavao nemački jezik i gimnastiku, već hrišćansku nauku i notno pevanje. Pokojnik nije pisao studiju o tragovima srpskih reči u sanskritskom jeziku, već o uticaju šuma na klimatske odnose.

Mene, verujte, ne bi iznenadilo kada bi ti biografi, na osnovu podataka koje su sabrali iz pisama i drugih svojeručnih napisa, koji bi zaostali iza smrti koga velikog čoveka, utvrdili da pokojnik uopšte nije ni postojao. Jer možete misliti šta su sve ti biografi kadri pronaći u privatnim pismima pokojnikovim, a naročito u onima koja je pisao dok još ni sam nije slutio da će biti veliki pokojnik. Jer, kada već neko postane veliki čovek, on onda, razume se, i svoja privatna pisma udešava tako da bi se mogla objaviti, otprilike kao što se žena koja je stekla priznanje da je lepa udešava da bi tome i odgovorila. Čitao sam tako, na primer, pismo jednog velikog čoveka, akademika, koji je od svoga kirajdžije tražio neplaćenu kiriju. Veliki je čovek u pismu svome kirajdžiji pisao kako je život sa svoje materijalne strane odista odvratn, kako dnevne brige zamaraju velike duše i još puno drugih aforizama o životu, a sve s obzirom na eventualno štampanje toga pisma. Kad je tako napisao puno ružnih stvari o životu, prešao je na frazu: „ali postoji izvestan red stvari u životu koji se ne da iz beći“ i, na osnovu te fraze, tražio je od kirajdžije tromesečnu dužnu kiriju. Razume se da je kiriju dobio tek kad je sreo lično kirajdžiju i usmeno (što se ne može štampati) mu opsovao sto bogova i popretio da će ga kao mačku isprebijati.

Drugi jedan veliki čovek, iz obazrivosti da mu se ne štampanju pisma posle smrti, završavao ih je uvek frazom: „Molim da mi po pročitaju ovaj list hartije vratite“. To mu je postala takva navika da je jednom, izdavajući priznanicu za izvestan honorar, završio ovu: „Molim da mi po pročitaju ovaj list hartije vratite“. Znao sam i jednoga uglednoga naučnika našega, kod kojega je bojazan da ostavi pismene tragove posle smrti postala prava manija, tako da se odrekao uopšte pisanja i umro je kao priznat naučni književnik a nikada ništa na svetu nije ni napisao.

Eto, uglavnome, svih dobrih i rđavih strana toga kada čovek dozvoli da postane žrtva biografata. I zar onda nije bolje napisati autobiografiju, te na taj način izbeći sve eventualnosti?

Ali ja bih bio neskroman kad bih rekao da su gornji razlozi jedini koji su me rukovodili da napišem autobiografiju. Pre svega, nisu ni stoga što ja sebe ne smatram velikim čovekom, te sam sa te strane bezbedan i miran, uveren da će moja privatna pisma izvesno korisnije poslužiti piljarima za fišeke no biografima za vađenje kakvih podataka.

A što sam i pored toga napisao ovu knjigu, to je samo zato što sam njome hteo da obeležim

šesetogodišnjicu života, te — osvrćući se u ovome trenutku za sobom i prelazeći preko jučerašnjega i prekjučerašnjega dana — da pogledam čak daleku mladost, najdragoceniji deo života. I, mada mi je poznata mudra reč francuskog pisca Gi de Mopasana, po kojoj „nema ničega strašnijeg do kad čovek ostari pa zabada nos u svoju mladost“, ja ipak to činim, po onome nagonu koji kod davljenika, za ono nekoliko trenutaka rastajanja od života, izaziva pred očima sliku prošlosti, pa čak i daleke mladosti.

Ali ne osvrćem se ja za sobom zato da zaplačem za onim što je prošlo. Naprotiv, osvrćem se da se nasmejem smehom, za koji se ovde, pre no ma kad inače, može reći: „Ko se naposljetku smeje, najslade se smeje!“

Nas trojica smo iz jedne duše krenuli u svet, još odmah po mome rođenju. Čim sam se prvi put u krilu majčinom nasmešio, iz toga osmeha ponikao sam ja i pošao svojim putem u svet; čim sam se prvi put u krilu majčinom zabrinuo, namrgodio i uozbiljio, iz te zbilje ponikao sam opet ja i pošao svojim putem u svet; i čim sam se prvi put u krilu majčinom zaplakao, iz toga plača ponikao sam opet ja i pošao svojim putem u svet.

Putevi su nam bili različiti.

Ono ja što je poniklo iz moga prvoga plača prošlo je kroz život zalivajući se suzama. Ono je u svetu videlo samo zlo i nevolju; sve mu je bilo mračno, sve turobno, sve sumorno. Nebo večito zastrto oblacima, zemlja večito orošena suzama. Ono je saosećalo svačiji jad, bolela ga je svačija nevolja, tištala ga je svačija beda. Ono je plakalo sa tuđih nedaća i busalo se nad tuđim grobovima.

Ono ja što je niklo iz trenutka moje zbilje pošlo je u život pod teškim teretom i posrtalo je pod brigom. Ono se brinulo o suncu da li pravilno hodi; njega je mučilo što se zemlja drugače ne okreće, što su reke krive, što su mora duboka i što su gore visoke. Sa dubokim brazdama ispisanim na čelu, ono se zadržavalo pred svakom pojavom i ulagalo sve svoje napore da je reši; ono se zarivalo u svaki problem, zastajalo pred svakom teškoćom, i tako hodilo kroz život pregibajući se pod teretom briga.

Ono ja što je niklo iz prvoga moga osmeha prošlo je kroz život sa osmehom na usnama, gledajući sve oko sebe veselim pogledom i vedre duše. Ono se smejalo slabostima kao i vrlinama, jer su ljudske vrline često veće slabosti od njihovih mana. Ono se smejalo uzvišenome kao i uniženome, jer uzvišeni je često manje duše od onoga koga on sa visine pogleda. Ono se smejalo ludosti kao i mudrosti, jer mudrost je ljudska često puta zbir ljudskih ludosti. Ono se smejalo nepravdi kao i pravdi, jer pravda je često puta teža ljudima od nepravde. Ono se smejalo istini kao i zabludi, jer istina je često puta nepostojanija od zablude. Ono se smejalo ljubavi kao i mržnji, jer ljubav je često puta sebičnija od mržnje. Ono se smejalo tuzi kao i radosti, jer tuga često puta ume biti i lažna, dok radost retko kad. Ono se smejalo sreći kao i nesreći, jer sreća je gotovo uvek varljiva, a nevolja ne. Ono se smejalo slobodi kao i tiraniji, jer sloboda je često fraza, a tiranija uvek istina. Ono se smejalo znanju kao i neznanju, jer znanje ima granica, dok neznanje ih nema. Ono se

smejalo svemu, smejalo se svačemu, smejalo se, smejalo, smejalo...

A kad je prošlo šest punih decenija — vele to je prosečan čovečji vek — sastala su se tri putnika, sabrala su se u istu dušu iz koje su krenula u svet i svela su račune o onome što su videla u svetu na svome dugome putu.

Uze reč prvi, onaj što je brinuo brigu celoga sveta:

— Izmorio sam mozak i izlomio dušu, brinuci ljudske brige!

— A jesi li ih bar zbrinuo te olakšao čovečanstvu?

— Ne, jer briga je nerazdvojna od čoveka. u brizi je uslov za napredak čovečanstva. Uvideo sam da je greh prema čovečanstvu oduzeti čoveku brigu.

— A jesi li bar poznao život kroz koji si prošao?

— Ne, jer od briga nisam mogao dići glavu.

Uze reč zatim onaj što je plakao:

— Iscedio sam zenice plačuci, istočio sam dušu jadujući nad ljudskim bolovima!

— A jesi li bar iskupio ljudske bolove?

— Ne, bolovi su i dalje ostali među ljudima, jer, vele, život je bol i bez bola nema života.

— A jesi li bar poznao i video život taj?

— Ne, jer nisam kroz suze mogao ništa poznati i ništa videti.

Uze reč i onaj treći, što se smejao:

— Razglavio sam vilice smejući se, jer toliko je smešnoga među ljudima i u životu ljudi. Sve što sam više upoznao život, što sam bliže upoznao ljude, sve sam se slađe smejao. I sada još, kada sam stigao na odmorište, te se osvrnem za sobom, ne mogu da ne prsnem od smeha!

Tome trećem, koji je smejući se kroz život i životu prošao svoju stazu, poveravam da ispiše ove listove moje jubilarne knjige, jer on je jedini video život.

OD ROĐENJA DO PRVOGA ZUBA

Mada je smrt jedini i najpouzdaniji fakat u životu svakoga čoveka ipak, pišući autobiografiju, svako obično izbegava da počne sa tim faktom. Moram se, dakle, i ja izmiriti sa tim već usvojenim načinom pisanja i početi sa rođenjem, mada je baš rođenje često puta sporan fakat u životu čovečjem. Kod mene se, na primer, dugo i dugo nije bilo načisto sa godinom moga rođenja, te se najzad jedva uspeo utvrditi da sam se rodio 8. oktobra 1864. godine.

Ranije tvrdnje mojih biografa da sam se rodio 1866. godine otpale su blagodareći brižljivom ispitivanju profesora g. Milenkovića. Ti raniji biografi izvodili su svoju tvrdnju na osnovu pronađenih podataka, po kojima sam ja prvi razred gimnazije završio 1878. godine. Pretpostavljajući da sam u školu pošao u sedmoj godini, to sam, po njima, četiri razreda osnovne škole i jedan razred gimnazije

svršio u dvanaestoj godini, što znači da sam se rodio 1866. godine.

Da spor reši, g. Milenković se upustio u istraživanje po starim arhivama, preturajući sve školske protokole, gde je najzad utvrdio nesumnjivi fakat da sam ja prvi razred gimnazije učio pune tri godine, iz čega se da izvesti jasan zaključak: da sam se morao roditi 1864. godine. Hvala g. profesoru i sa moje strane što je to pitanje rasvetlio, te nam je stvar sad već svima jasna i neće nas više dovoditi u zabunu.

Kao uzgred pominjem ovde da je iste godine kad sam se ja rodio umro Vuk Karadžić. To je jedna očevidna slučajnost, jer ja nisam imao tih pretenzija da se takav literat na taj način skloni da bi mi napravio mesta u literaturi. Pa ipak me je ta slučajna veza između mene i Vuka nekada ispunjavala ponosom, te sam u mladosti čeznuo za tim da mi ko prebije nogu, smatrajući da je dovoljno biti ćopav pa biti Vuk. Jednom čak mal' mi se nije desilo da mi prebiju obe noge, ali ne u težnji da se zadovolje moje literarne ambicije.

Još jedna uzgredna napomena. U doba kada ću se ja roditi i nešto pre začela se među narodima Balkanskoga poluostrva ideja o zbliženju i zajednici, te da udruženi pregnu na zajedničko delo oslobođenja. Kao prvi eksperimenat toga zbliženja izgleda da sam bio ja, predstavljajući u neku ruku personifikaciju balkanske zajednice. I, da nije nešto srpska narodnost bila ta koja me je u prvim danima detinjstva snabdevala mlekom, čime me je neobično obavezala, ko zna ne bi li ja sad već bio streljan kao grčki ministar ili ne bi li, kao lažni rumunski knez, trošio u svetskim banjama novac matorih francuskih udovica, ili ne bi li se, subveniran od raznih država, krvavio po planinama kao šef albanskih bandita, očekujući zgodan trenutak da od svoje hajdučke čete obrazujem ministarski savet.

Kod moga rođenja nije samo datum bio sporan, već i samo mesto. Jedni su biografi beležili Beograd kao mesto moga rođenja, a drugi Smederevo. Celu zabunu u tom pogledu načinilo je to što me se oba pomenuta grada odriču i ni jedan ne priznaje da sam se u njemu rodio, već me potura onome drugome. U pogledu toga pitanja ja ne mogu da se oslonim na svoje sećanje, ali sam u porodici saznao za izvesne okolnosti koje stvar objašnjavaju. Naime, moj je otac bio imućan trgovac u Beogradu i, baš kad sam ja trebao da se rodim, on bankrotira pa pokupi svu svoju bankrotsku imovinu — u koju sam i ja spadao — i pređe u Smederevo da živi. Taj postupak nikad u životu nisam mogao oprostiti mome ocu. Naterati me da se rodim pod pretpostavkom da sam bogatoga oca sin i onda, kada sam već rođen, kada se već ne može natrag, staviti me pred fakat da sam puki siromah! To ocu nisam mogao da oprostim utoliko pre što je imao dosta dece, pa nije među njima morao baš mene izabrati da napravi tako pakosnu šalu.

Kad je već reč o mome ocu, kao šaljivčini, moram pomenuti da su, kako po svemu izgleda, i moji dalji preci bili u neku ruku šaljivčine. Ja to samo pretpostavljam, jer o mojim precima vrlo malo što znam sem fakta da nisu nosili isto porodično ime koje ja nosim. Ni dandanas se ne zna kako je moje pravo prezime, a čije je ovo što ga ja nosim, bog će ga sveti znati. Nastaje, dakle, interesantno

pitanje: ko je taj od mojih predaka koji je sam svoje prezime zaboravio i pod kakvim je okolnostima on to mogao učiniti. Znam da je jedan moj rođak zaboravio svoje prezime kad je napunio dvadesetu godinu i kad se okružna komanda nešto o njemu raspitivala. Dobro, to još razumem; ali takav razlog nije mogao postojati u doba kada je dotični moj predak zaboravio svoje prezime. Ostaje mi, za rešenje ove zagonetke, jedina pretpostavka: da je taj moj predak morao umreti gdegod u inostranstvu, i to pod tuđim imenom, što će reći: pod lažnim pasošem.

Kad god sam o toj okolnosti iz moje biografije razmišljao, uvek mi je padalo na pamet kako to odista mora biti dobra šala umreti pod tuđim imenom. To mora biti jedno naročito zadovoljstvo za mrtvaca koji bi uspeo da zavede okolinu da ga pod tuđim imenom sahrani. I koliko i kakvih sve zanimljivih komplikacija može tu nastati! Zamišljajući pogdekad sebe u tome položaju, ja sam već unapred uživao u zabludi mojih poverilaca, koji bi me i mrtva smatrali za dužnika, iako sam ja i za života bio za njih uvek mrtav; pa onda, o položaju moje žene, koja, i pored toga što bi odista bila udovica, ne bi nikako mogla biti udovica; pa onda, u razočarenju profesora Sime Mitrovića, koji sa izvesnim pakosnim zadovoljstvom već nekoliko godina beleži fraze za posmrtni govor koji namerava da mi održi pred crkvom; i najzad, u mnogim i mnogim drugim zamršenim i nerazrešivim odnosima.

Rodio sam se u jednoj staroj kućici, u blizini beogradske Saborne crkve. Ta kućica docnije zbrisana sa zemlje i namesto nje se sad diže velika palata Narodne banke, tako da su danas bančini trezori tačno tamo gde je bila soba u kojoj sam se ja rodio. I sad, kad bi naišlo jedno blagodarno pokolenje i htelo, recimo, da označi spomen-pločom mesto gde sam se ja rodio, ta bi se ploča, sa natpisom: „Ovde se rodio itd.“, morala uzidati u Narodnu banku, tačno iznad onih suterenskih prozora sa debelim gvozdanim šipkama, gde su trezori u kojima počiva bančina zlatna podloga. Zamislite samo u kakvu bi to zabunu moglo dovesti kakvoga poznijega moga biografa, koji bi može biti, na osnovu ovakvih fakata, dokazivao da sam ja vanbračno dete iz divljega braka između' guvernera Narodne banke i portirove udovice. Portirova udovica, da bi prikrla guvernerovu bruku, koja bi mogla imati uticaja i na bančin kredit u inostranstvu, sakrila se, po rešenju upravnog i nadzornog odbora bančinog, između' kasa u kojima je bančina zlatna novčana podloga. Tu je mene rodila i strpala me u jedan trezor, gde me je zatim pronašla komisija kad je prebrojavala državnu gotovinu i uvela i mene u bilans, na strani primanja. Razume se, izaći u život iz trezora Narodne banke i nositi na sebi potpis guvernera Narodne banke, lako mu je bilo održati se na dobrome kursu — tako bi otprilike završio svoje rezonovanje taj budući moj biograf. Ali, hvala bogu, kod nas nema izgleda da će uskoro naići kakvo blagodarno pokolenje, što daje dovoljno garancije da se takva zbrka u mojoj biografiji neće ni desiti.

Rodio sam se o ponoći, prema čemu se ne bi moglo u biografiji reći: „On je ugledao svetlost dana 8. oktobra 1864. godine“, već: „On je ugledao svetlost milikerc-sveće, 8. oktobra 1864. godine.

Odmah, na prvome koraku po rođenju, no bez mojega učešća i krivice, napravio sam zbrku u

kući. Babica, koja je bdila kraj postelje moje majke krepeći se rumom, objavila je da je dete koje se rodilo žensko. Na glas da sam žensko, moj otac pljunu, počesa se iza uha i opsova nešto ružno, što ja onda nisam razumeo ne poznavajući dovoljno maternji jezik. Docnije sam saznao da je moj otac bio jedan od naprednijih ljudi, te užasno mrzeo onaj ostatak varvarskog običaja — davanje miraza uz devojku.

Ja nisam nikada, ni docnije, raspitivao kako se to mogla babica zbuniti oglašujući me za žensko, ali mislim da će to biti usled rasejanosti. Babica je bila stara, usedelica devojka, a kod ovih, vele, nije nemoguća takva rasejanost da muško smatraju za žensko i, obratno, žensko za muško. Možete misliti kako smo se svi u kući iznenadili kad smo sutradan, još rano izjutra, saznali da sam muško. Babica se za svoju pogrešku izvinjavala slabim osvetljenjem koje je prošle noći bilo u kući; ocu je neobično prijatno godila ova ispravka, a ja sam se u stvari ljutio na babicu što zabada svuda svoj nos te mi je otkrila pravi pol, ubeđen da bi za mene mnogo bolje bilo da sam ostao žensko. Kako sam danas plodan pisac, verovatno bih bio i plodna žena, te bi u tom slučaju dosad već imao kompletno izdanje svojih celokupnih dela, dok ih ovako kao pisac, još nemam.

Babica je tom prilikom konstatovala i to da sam sa rođenjem zadocnio punih sedam dana. Ja ne znam po kome sam redu vožnje ja trebao da stignem sedam dana pre, ali znam da sam u tom zadocnjenju celoga svoga života ja video jednu tragediju. Zamislite, molim vas, debi, prvo stupanje na pozornicu, prva pojava u životu, pa zadocnjenje od sedam dana, i to u doba kad nisu postojale naše državne železnice. Pa onda — ja sam negde napred to pomenuo — da je moj otac sve do moga rođenja bio bogat čovek i da je nekako baš tih dana bankrotirao, što znači: da nisam imao zadocnjenje od sedam dana, ja sam se još mogao roditi kao bogatoga oca sin. Ovako izgledam sebi kao onaj koji, pozvan na bogat i raskošan ručak, stigne čitav sat kasnije, kad je sav ručak pojeden, pa mu ponude da mu obare tri jaja i još ga ljubazno pitaju: želi li rovita ili tvrdo skuvana.

Smatrajući to zadocnjenje kao jednu težu tragediju u svome životu, ja sam se uvek i docnije raspitivao može li se nekako od sudbine dobiti satisfakcija, drugim rečima: može li se nekako naknaditi taj gubitak od sedam dana koji mi je nanelo zadocnjenje.

— Može, kanforom! — tešio me je moj kućni lekar.

— Kako kanforom?

— Pa, kad budete umirali, možemo vam uštrcati malo kanfora, te da vam produžimo život za jedno sedam dana, koliko ste izgubili pri rođenju.

Od toga časa, kada mi je lekar ovu utehu saopštio, ja sam postao najodaniji poštovalac medicinske nauke, očaran njenim napretkom, koji joj je dao mogućnosti da pruži ljudima tako obilnu moralnu satisfakciju. No ono što me je, i pored ove utehe, još uvek uznemiravalo bila je pomisao da je moje zadocnjenje od sedam dana, koje me je sprečilo da se rodim kao sin bogata oca, možda kakav neodoljiv fatum koji lebdi nada mnom; tako da predosećam da mi se pred kraj života može još i to desiti da na sedam dana posle moje smrti moj loz dobije glavni zgoditak. I tada

će se reći ne samo da sam pri rođenju sedam dana zadocnio, već i da sam sedam dana ranije umro, a to bi već bila strahovito bezdušna igra sudbine.

Krštenja se ne sećam dovoljno, jedva pogdešto od toga obreda ako sam upamtio. Tako, sećam se, kad je pop sručio na mene, onako gologa, čitav bakrač hladne vode, da sam mu u duši opsovao nešto tako nehrišćanski da to ne bi ni u kom slučaju moglo poslužiti kao moja izjava prilikom stupanja u hrišćanstvo. Kako sam tada, prilikom ovoga lepoga hrišćanskoga obreda, dobio kijavicu, ja je se nikad više nisam oprostio i evo je kroz ceo život vučem, te mogu slobodno reći da sam ja svoju religiju iskijao.

Interesantna je pojava da sam se ja, došav na svet, ubrzo svikao na novu okolinu. Majka, otac, braća i sestre bili su mi nekako, već od prvoga poznanstva sa njima, vrlo simpatični i osećao sam se među njima kao kod svoje kuće. Čim sam se, prva dva-tri dana, upoznao sa kućnim prilikama, nastojao sam energično da učinim iz vesne izmene u načinu života i redu koji je dotad vladao. Tako, na primer, moja je majka dotle spavala po celu noć, što sam ja smatrao za nehigijenski i počeo sam je buditi po pet i šest puta noću. Oca sam pustio do ponoći mirno da spava, odmarajući se od svojih dnevnih briga, ali je od ponoći on morao uzimati svoj pokrivač i ići čak u treću sobu, legati na divan i pokrivati se preko glave, ako je rad bio da spava i dalje.

Inače je moje prvo detinjstvo bilo vrlo monotono. Ne sećam se ničega važnijeg iz toga doba, izuzimajući izvesnih sitnijih avantura. Tako, na primer, jednom sam pao pod krevet i nisu mogli čitav sat da me nađu; jedanput sam progutao cvancik i zbog toga samo morao da ispijem sto grama ricinusa (otada mi ni dandanas ne valja stomak), a jednom sam opet pao u fras, i to bez ikakvog naročitog razloga, već više iz pakosti prema doktoru koji me je na po sata pre toga pregledao i rekao da sam zdrav kao tresak.

Jedina stvar koja me je u to doba naročito nervirala, to su bile porodične konferencije, koje su redovno održavane oko moje kolenke. Tema razgovora koji se u tim prilikama vodio bila je uvek pitanje: na koga ličim. Ja lično bio sam duboko ubeđen da ne ličim ni na koga i ni na šta; ja sam imao utisak da ličim na testo naraslo u načvama, koje će tek docnije veliki pekar, gospod bog, modelirati. Ali oni koji su se okupljali oko moje kolenke pronalazili su uvek po nešto novo na svakome mome delu tela i uzvikivali:

— Ju, ju! Gledaj, molim te: očevo čelo, tetkin nos, teča-Simine uši, ujnina usta, i tako redom dalje.

I u tom se pogledu tako daleko išlo da sam, slušajući svakodnevno to pa to, počeo najzad sticati uverenje da sam ja u stvari neka nakaza, skrpljena iz raznih delova tela cele moje mnogobrojne porodice.

U to doba pada i moje dobijanje prvih zuba. Oh, to vam je bila čitava komendija, tako da smo svi popucali od smeha. Ja lično nisam bio toliko pretenciozan da što pre dobijem prvi zub, ali mi je otac dosadio zavlačeći mi neprestano kažiprst u usta i pipajući me po desnimama.

Što se tiče zuba, ja sam se na njima uverio da nauka o poznavanju čoveka nije tačna, jer ja nikad nisam uspeo da imam trideset i dva zuba, koliko ta nauka propisuje, sve dok nisam platio zubnome lekaru dve hiljade dinara. Patio sam većito od zubobolje, možda i sa prokletstva koje je otac bacio na mene kada sam ga, iz blagodarnosti, svojim prvim zubom ujeo.

OD PRVOGA ZUBA DO PANTALONA

Razume se da nisam ostao samo na prvome zubu, već sam ubrzo iskitio vilice još nekolikim, što mi je dalo mogućnosti da izustim po koju reč. Ja sam, doduše, već ranije puštao neke životinjske glasove od sebe, u kojima je majka nalazila izvestan smisao i gostima tumačila šta sam ja time hteo reći, što mi neobično liči na slučaj sa zelenim papagajem gospođa-Mile apotekarice, koju sam docnije u životu poznao. Gospođa je imala jednog zelenog papagaja koji je, po njenom uverenju, govorio i kad god bi on zakrečao: „la-ra-ro-ra-ro-ra!“ gospođa bi nam objašnjavala da on to kaže: „dobar dan želim!“ što mi naprežući do najveće mere i pažnju i sluh, nismo mogli nikako da razumemo. Tako i moje prve izraze: „du, mu, gu, do, po“ itd. moja je majka prevodila i tumačila kao da tim hoću da kažem: tata, mama itd. Stoga ja i ne beležim ta kreštanja kao prve reči. Prva reč koju sam, svestan njenoga značenja, rekao bila je: „daj“ i od toga doba, pa kroz ceo život, tu reč kad god izgovorim, izgovaram je svestan njenog značenja.

No važnije nego to je da sam ja, posle prvih zuba, na kraju prve godine, već stao na svoje noge i prohodao. Moram priznati da sam u prvi mah išao četvoronoške. Vele: da bi se stalo na dve noge, potrebno je najpre ići na četiri ili, drugim rečima, da bi se čovek u životu mogao ispraviti, potrebno je najpre da puzi, kao što mora najpre poklecnuti onaj koji hoće da skoči. Ja ne znam odista nije li to puženje kojim čovek počinje svoje prvo kretanje u životu izvesna vežba za praktičan život, ili je to možda tako sudbinom opredeljeno da čovek u doba kad je najiskreniji, u doba kad još ne ume da se pretvara, kad je najbliži čoveku, uđe četvoronoške u život?

U to doba, kada sam prohodao, najvažniji je događaj bio: postupaonica. To je onaj lepi naš običaj da se detetu kad prohoda lomi pogača nad glavom. Ali, pre no što će se pogača prelomiti, na nju se stavljaju razni predmeti i stavlja pred dete, te se pusti da se samo maši, i ono čega se maši, tako se tumači, biće mu poziv u životu. Na pogači, koja je pred mene bila stavljena, bila je jedna knjiga, novac, pero i ključ, kao atributi: nauke, bogatstva, književnosti i domaćinstva. Ja sam, razume se, bacio oko na paru, i otada pa sve dosada taj mi je ukus ostao neoslavljen. Ali, u trenutku kad sam koračio da uzmem paru, nje nekom mađijskom silom nestade sa pogače. Tražili smo je i tražili, ali je ne našosmo. Docnije smo tek saznali da je moj stariji brat, u momentu kada sam ja pošao pogači i kada su svi pogledi i sva pažnja bili upravljani na moje podvige, — ukrao paru, iako za to nije imao opravdanih razloga, jer je on davno već bio prohodao. Morali su metnuti drugu paru,

jer sam ja udario u takvu pisku i dreku kao da mi je toga časa menica bila protestovana. Predviđanja koja se za ovaj čin vezuju ispunila su mi se odista u životu; otada pa sve do danas, za koju god se paru ja mašim, izmakne mi nekako.

To doba kad čovek prohoda pa sve do prvih pantalona izgleda da je najinteresantnije u čovečjem životu. To je doba kada čovek nije ni muško a nije ni žensko, te mu je naša gramatika velikodušno obezbedila прибежиште u naročitome, srednjem rodu, što su propustile učiniti gramatike mnogo većih i kulturnijih naroda. Glavne odlike ovoga gramatičkog oblika su: a) imenice toga roda prilagođavaju se zamenici „ono“; b) imenice toga roda, bez obzira na pol, sve nose suknjice i v) imenice toga roda nose obično takva neka budi-te-bog-s-nama imena, da ni iz njih ne možeš saznati koja je od tih imenica muško a koja žensko. Takva su imena na primer: Dudu, Bibi, Lili, Lulu, Popo, Coco, Koko i tome podobna.

Ne sećam se kako su mene zvali dok sam bio u srednjem rodu, ali vam mogu reći da sam se u suknji neobično dobro osećao i tako navikao da me ni docnije u životu suknja nije mogla zbuniti. I što je glavno, možda n pod sugestijom babičine zablude prilikom moga rođenja, a da bi se što više prilagodio zbrci koju srednji rod pravi u polovima, ja sam tada dugo vremena verovao da sam žensko. Iz te zablude me je izvelo jedno stvorenje koje smo zvali Lulu. Kako je Lulu došlo do toga otkrića, to ni dan danas ne znam; sećam se samo da mi je jednoga dana šapnulo: „Ti si muško!“ na što sam se ja strahovito zastideo. I dugo još zatim, kad god bih sreo Lulu, ja sam se, ne znam zašto, stideo toga što sam muško.

Vele, kada čovek ostari, da se u njemu ponova javljaju nekadašnji detinji osećaji i, što više stari, sve se više vraća u dečji mentalitet. Ja to donekle primećujem na sebi, bar u pogledu osećaja. Biva, na primer, i danas pogdekad da me obuzme osećanje stida što sam muško, kao nekada kada sam bio dete.

Na čitave dve decenije od onoga doba kada sam se izvukao iz suknjice, sreo sam se sa onim malim stvorenjem Lulu, nekadanjim mojim drugom u srednjem rodu, i, uvidevši da je Lulu lepa i prijatna dama, sa ushićenjem sam joj uzviknuo:

— Vama imam da zahvalim što što sam saznao da sam muško!

Još sam jedan tako prijatan susret imao. Upoznao sam se sa jednom neobično lepom i interesantnom mladom gospom i iz dužeg razgovora saznali smo da smo vršnjaci i da smo u detinjstvu zajedno pripadali srednjem rodu i drugovali. Zvali smo je Bibi. Slatko smo se smejali sećajući se svih pojedinosti iz toga doba. I ona mi reče da je tad verovala da sam žensko. Mada sam ja sad već imo duge ispeglane pantalone i nešto neispeglanih brkova pod nosom, te očigledno predstavljao imenicu muškoga roda, ipak mi je stalo bilo do toga da kod mlade gospe razbijem potpuno eventualnu zabludu. Kako su utisci iz ranog detinjstva obično vrlo duboki i trajni, uložio sam bio naročiti trud da mladu gospu ubedim da sam muško.

Ja sam se u svojoj brbljivosti upetljao u suknje mladih dama, dok je ova glava autobiografije

namenjena samo onim suknjicama koje služe kao uniforma srednjem rodu u gramatici. Vratimo se dakle u tu malu suknjicu, u doba posle prvoga zuba, posle prvih reči i posle prvih koraka u život. To je doba kada se kod čoveka javljaju prvi instinkti koje zatim ni život, ni vaspitanje, ni obrazovanje ne mogu suzbiti niti uništiti. Jedan od najosnovnijih je sujeta, koja je utoliko uočljivija što se javlja naporedo sa onom prostosrdačnom iskrenošću, koja je tako slatka u detinjstvu da je prava šteta što se ta osobina gubi odmah posle prvih detinjskih dana.

Vi nesumnjivo poznajete svi onoga maloga tiranina koji, tek što ste došli gdegod u posetu i otpočeli vrlo prijatan razgovor sa njegovom mladom mamom ili najstarijom sestrom, strpa vam se među kolena, osloni se rukom prljavom od pekmeza na vaše nove pantalone, digne nožicu uvis i drekne: „Ja imam nove pipe!“ Vi mu, razume se, učtivo i, koliko je moguće slađe, odgovorite: „Au, kako su lepe pipe!“ i time mislite završili ste razgovor sa njim, te možete nastaviti onaj interesantniji razgovor sa njegovom mladom mamom ili najstarijom sestrom. Ali se varate, jer mali tiranin sad tek počinje svoju upornu akciju. On naslanja ruku namazanu pekmezom i na drugu nogavicu vaših novih pantalona i opet diže nožicu sa uzvikom: „Ja imam nove pipe!“ Vama se već prevrće u stomaku, ali iz obzira prema mladoj mami ili najstarijoj sestri vi i dalje pravite ljubazno lice, milujete malu nakazu po kosici i odgovarate joj: „Jeste, jeste, dušo, video sam, vrlo lepe pipe, osobito lepe pipe!“ Ali se vi po drugi put varate ako mislite da je to njemu dovoljno i da će vas sad već jednom pustiti da nastavite razgovor sa njegovom mladom mamom ili najstarijom sestrom. Ne, ne, ono (srednji rod) vam neće dozvoliti ni reč više da progovorite, ono će se uspuzati uz vaše koleno, sešće vam u krilo, dići će akrobatski nožicu, podmetnuće vam je pod nos i zahtevaće od vas da govorite o njegovim cipelama i samo o njegovim cipelama, i ni o čemu drugom do samo o njegovim cipelama. Uostalom, samo bez te prostosrdačne dečje iskrenosti, zar se ta ista sujeta ne javlja uvek i docnije kod čoveka? Mlada gospođa Olga dobila je o rođendanu brilijantske butone i zadela ih je u rumene ušne rupice. Vi dođete da joj čestitate dan, a ona u razgovoru okreće vam čas jednu čas drugu stranu profila, nećete li opaziti butone i nećete li joj se diviti. Ako ste vi toliko nesmotreni pa ne opazite, ona će ma kako, ma na koji način izvesti razgovor koji će vam svratiti pažnju. Ona ne može dići nogu uvis i reći vam: „Ja imam nove pipe!“ ali će, recimo, povesti razgovor o poslednjoj premijeri: govoriće vam o dubokom značaju probelma koji komad tretira i o snažnoj kreaciji naše protagonistkinje, i čim uspe da vas uvuče u taj razgovor, ona će preći na toaletu koju je imala protagonistkinja i, da vidite, kako će smišljeno, lukavo, izdaleka, povući liniju koja se svršava sa njenim butonima.

— Pa ipak, — reći ću vam — ima nečega što nije uvek u skladu u prikazu naše protagonistkinje. Ja ne bih umela reći šta je to, ne bih umela odmah naći, ali osećam taj nesklad. Možda je to i toaleta. Glumice često puta oblače haljine one boje koja odgovara njihovome licu, ali je pitanje da li ta boja uvek odgovara i onome psihičkom raspoloženju koje ona u toj haljini preživljuje. Zamislite veselu, raskalašnu ženu u crnini, ili razočaranu, prokazanu, životom satrvenu ženu u kakvoj

leptirastoj haljini otvorene boje. Je li te da tu može biti nesklada?

— Da, razume se! — odgovarate vi najljubaznije i ne sluteći da ste sad već zavukli nos u mišolovku i počeli da ližete smrtonosnu slaninicu.

— Pa onda i frizura; zar ne nalazite da je protagonistkinja imala u drugom činu suviše sređenu, zalizanu, nekako domaćičku frizuru? Zar tu nije trebalo malo više nereda, malo nemirnija frizura, malo neuređenih vlasi, međ' kojima bi, recimo, u ušima sjala dva briljantna butona? Zar ne, zar ne bi to glavu činilo interesantnijom?

Ako vi ni pri tim rečima ne primetite butone u njenim ušima i ne zadivite se, radi čega se ceo ovaj razgovor i vodi, onda, razume se, ona će nastaviti:

— Možda bi to bilo preterano — ja ne znam — ja nisam kompetentna. Ima ih, na primer, koji nalaze da je minduša ostatak varvarstva... možda... ali se ipak mora priznati da je lep ukras. Zar ne nalazite?

I zar vam, posle ovih poslednjih reči, ne izgleda kao da je mlada gospođa digla nogu do samoga vašeg nosa, govoreći vam: „Ja imam nove pipe!“

To mlada gospa; ali će to isto učiniti i njena gospođa mama, koja svakojako želi da izazove od vas bar ovu frazu: „O gospođo, koliko je mladih koje bi vam mogle pozavideti!“ Pa to isto hoće i njena staramajka, koja je rada bar da joj se kaže da se još vrlo dobro drži.

No nemojte misliti da je ova ljudska slabost, koja se među prvima javlja još u najranijem detinjstvu i prati čoveka sve do smrti, pa često i posle smrti, svojina samo ženskoga roda. Poeta, koji vam čita svoj proizvod moleći vas za „iskreni sud“, pretpostavljajući, razume se, da on bude povoljan; državnik, koji u plaćenim novinama piše članke o svojim uspesima; dendi, koji se sebi divi u ogledalu i nameće se da mu se i vi divite; vojnik, koji se isprava ne bi li mu spazili medalju na grudima, koju je, ni sam ne zna zašto, dobio i svi drugi i mnogi drugi, zar svi oni ne dižu nogu uvis i ne kazuju vam: „Ja imam nove pipe!“

Ja sam u tom pogledu, tako bar pričaju moji roditelji i ostali koji se moje prve mladosti sećaju, bio čak i agresivan. Ako je došao gost u kuću, pa sam mu se pohvalio novim cipelama a on ne bi obratio dovoljno pažnje, ja sam ga, vele, gađao papučama, četkom, vatraljem i svim što bi mi došlo do ruku i što bi se moglo sa poda skupiti. Meni čak nije bilo dovoljno ni to da čekam hoće li gosti naići ili neće te da im se pohvalim novim cipelama, već bih seo pred kućna vrata, na ulici, i ko god bi od prolaznika naišao, ja bih dizao nogu i očajno vriskao: „Ja imam nove pipe!“

No to nije bio jedini moj podvig u doba kada sam u suknjici gegucao po kući i zabadao nos u sve. Ja sam zatekao čitavu generaciju lutkica moje sestre, koje su sve u društvu, kao o kakvome žuru, sedele u jednome prozoru. Sećam se dobro toga odvratnoga buržoaskoga društva. Na jednome plavome jastučetu, u levom krilu prozora, sedela je ostarija dama, sede kose, u širokoj cicanoj halini. Ona u svoje vreme nije bila tako seda, ali sam joj ja, još kad sam joj prvi put bio predstavljen, počupao crne vlasi, te da bi umirio sestricu, stariji je brat brzo iščupao pamuk iz

postave očevog zimskog kaputa i nalepio ga po lutkinoj glavi. Iako pokrivena sedom kosom, ova matora dama bila je nafrakana lica kao da je nalepila dve iriške kuvane cvekles na obraze. Na grudima je nosila jedan pokvaren broš, iz kojega je ispao kamen, a u kosi udenutu jednu staklenu perlu. I po toaleti i po izrazu lica, ličila je na ženu kakvoga bogatoga zajmodavca, za kojega se šapuće da je na vrlo misteriozan način došao do bogatstva i za kojim se ne šapuće, no se zna da je dva puta odležao hapsu, jedanput za lažno bankrotstvo i drugi put za zlonamernu paljevinu prethodno osigurane radnje.

Druga dama, koja je sedela do nje, imala je tršavu plavu kosu, sa crvenom mašnom u frizuri, i vrlo jako navučene obrve. Kad je kupljena, ova je lutka sklapala oči kad bi se položila, te je „umela da spava“, ali kako sam joj ja još prvoga dana, čim sam joj bio predstavljen, sipao punu čašu vode u oči, mora da joj se u očima nešto pokvarilo, te ih je od toga doba uvek držala poluotvorene, te izgledalo je kao da miga ili, bar, kao da koketira. Ličila je nekako na strankinju, iz bolje porodice, raspuštenicu kakvoga direktora banke, koji je uhvatio na delu i odjurio iz kuće.

Treća je bila devojka od porculana, vrlo svetlih očiju i sa osmehom na usnama. Ona je uvek stajala uspravljena, naslonjena na zid. Devojka od porculana imala je jednu lepu osobinu: kad se uprlja, može se ubrisati ili čak i vodom oprati. Otuda i dolazi, valjda, da se kod tih porculanskih devojaka nikada i ne vide mrlje u životu. Meni se nisu nikako sviđale njene svetle oči, a još manje onaj njen porculanski osmeh. Nekako se i suviše osećalo da je taj devojački osmeh napravljen u fabrici.

Četvrti je u tome društvu bio jedan bajaco sa šiljatom kapom na glavi, jednom žutom a drugom crvenom nogavicom i raširenim rukama koje drže male, metalne tasove. Mada je prezren ležao na zemlji, on je jedini u ovome društvu imao dušu. Sećam se, dok je bio nov, kad bi mu pritisnuo grudi, iz grudi mu se izvijao glas i živo kretao rukama te udarao tasovima. Razume se da smo mi deca, uostalom kao i ljudi, hoteći da vidimo čega to ima u umetnikovoj duši, razdrli mu grudi i iščupali dušu. Od toga doba, otkako ne može više da dâ glasa od sebe, preziru ga i moja sestrice i njene drugarice, a izgleda da ga prezire i ona buržoazija u prozoru: zajmodavčeva žena, raspuštenica direktora banke i porculanska devojka.

U meni se javio neki revolucionarni instinkt i tu sam besposlenu buržoaziju u prozoru strahovito mrzio. Osećao sam potrebu da joj se, u ime prezrenoga umetnika, osvetim. I kada sam se jednoga dana našao sam u sobi, izveo sam pravu vartolomejsku noć. Pootkidao sam im glave, noge, ruke, počupao kose, pocepao odela i, uopšte, izveo krvoproliće dostojno jednog krvoločnog pivara Santera ili nemilosrdnog glumca Kolo Derboa, posle čega je, razume se, nastalo u istim srazmerama suzoproliće.

No, razume se, to nije jedini moj podvig kojim sam zaradio batine. Bilo ih je još vrlo mnogo. Koliko sam puta, na primer, nove novcate očeve cipele vezao kanapom za ušicu, napunio vodom i vukao kao kolica. Jednom je majka mesila i metnula testo u karlicu, pokrila maramom i stavila kraj

peći da joj testo naraste. Ja sam, igrajući se oko karlice, seo u to testo, i dao mu takav oblik kakav se nijednom modlom ne može postići, na stranu još što su jedva posle odlepili testo sa mene. Drugi put sam, opet, dočepao kutiju fiksa za cipele i namazao hlebac za užinu, te su mi posle pet dana ispirali stomak. Jednom sam opet, kad sam ostao sam u sobi, bacio kroz otvoren prozor saksiju sa cvećem, jedne makaze, jedno vezeno jastuče i majkin kurjuk, koji umeće u kosu, te, radoznao da vidim gde leže ti predmeti, nagao se pa i sam strmeknuo kroz prozor na ulicu.

Mogla bi se čak napraviti i statistika tih mojih podviga. Tako, na primer, zna se ovo: šesnaest puta sam prevrnuo tanjir i prosuo supu sebi u krilo; tri puta sam upadao u kazan u kome je bila spremljena voda za pranje rublja; jedanput sam ispao kroz prozor; jedanput turio sestri prst u oko; dva puta sam pao niz stepenice sa gornjeg sprata i otkotrljao se na donji.

Povodom ovih podviga roditelji moji i svi ukućani utvrdili su da sam „vrlo živo dete“, te se majka čak i prilikom poseta brižno vajakala: „Ja ne znam šta ću, moram otvoriti četvore oči, onaj moj mali je neobično živo dete!“

Meni je naročito godilo što sam u tako ranim svojim godinama stekao izvesnu reputaciju, koju sam se, u svima prilikama, revnosno starao da održim, te sam zatim još češće razbijao sebi nos, čupao sestri kosu, uganuo jedanput palac na ruci a drugi put nogu u članku, dok najzad nisam jednog dana prosuo žar iz peći te upalio prostirač na podu, zatim čaršav na stolu i zavesu na prozoru, tako da je to, može se reći, bila jedna limunacija većega stila, iako toga dana nije bio nikakav državni praznik.

No nisu ovakvi podvizi jedina karakteristika deteta u doba dok nosi suknjicu. Podjednako su radoznala i podjednako nenasna tom svojom radoznalošću i muška i ženska deca u to doba. Time bi se zar dalo objasniti što u to doba i muška i ženska deca nose suknje.

Ja ni u tom pogledu nisam izostajao iza već stečene reputacije. Zasipao sam pitanjima roditelje, sve ukućane i sve goste koji bi u kuću dolazili; zasipao sam ih toliko da sam već bio postao prava napast, od koje im je valjalo spasavati se. Ja nisam više bio samo mali radoznalac, već prava mašina za pitanja, koja se ujutru navije i jedva uveče prestane raditi. Razume se, mene nisu interesovala prosta i jednostavna pitanja, već sam se starao da ona budu što komplikovanija i činilo mi je naročito zadovoljstvo da onoga kome postavljam pitanja dovedem u što veću zabunu.

- Jesu li sunce i mesec muž i žena?
- Zašto žene nemaju brkove?
- Uči li magarac škole?
- Ko je natakao volu rogove?
- Zašto gospa Stanka ima nadut trbuh?

I još masa takvih pitanja kiptila je iz mene, tako da je sasvim razumljiv onaj oglas u novinama koji je dao jedan nesretan otac a koji je glasio: „Stan, hranu i dobru nagradu daću onome ko se primi da odgovara na pitanja moga trogodišnjeg sina“.

I mada takva dečja pitanja izgledaju i besmislena i smešna, ja ipak nalazim da ona nisu bez izvesne logike, koja je detetu jasna, jer gleda na stvari i pojave nepomućenim pogledom, a koja je starijima nejasna, jer što dublje ulaze u život, sve više gube sposobnost da stvari i pojave logički shvataju. Uzmimo baš kao primer ova četiri-pet pitanja koja sam ja gore slučajno nabacao, pa ćemo videti da su ona ne samo za mene već i za svako drugo dete bila sasvim logična.

Tako, na primer, ja sam morao postaviti pitanje jesu li sunce i mesec muž i žena, verovatno, na osnovu toga što sam zapazio da muž — sunce — nije nikad noću kod kuće, a žena — mesec — nije opet nikad danju kod kuće. Pa onda pitanje zašto žene nemaju brkove moralo se u mojoj detinjoj duši javiti kao daleko predosećanje poznijeg feminističkog pokreta, koji bi to nema sumnje, daleko brže napredovao i možda već pobedio kada bi žene imale brkove. Pa onda, ne samo tada, već i dandanas, toliko je magaraca na visokim položajima u državnoj službi da sam ja bio prosto prinuđen postaviti pitanje da li i magarci uče škole. A pitanje ko je volu natakao rogove jedno je od redovnih pitanja koje sva deca postavljaju i na koje obično dobiju odgovor kad odrastu i malo dublje poznadu život.

Ono poslednje pitanje: zašto gospa Stanka ima nadut trbuh već je pitanje užega, porodičnoga značaja, koje mi je uz odgovor donelo i batine. Gospa Stanka je bila jedna mlada, otmena gospođa, prijateljica naše kuće, koja nam je češće dolazila. Jednoga dana, kada sam zapazio na njoj izvesnu prošenu, postavio sam materi pitanje:

— Zašto gospa Stanka ima nadut trbuh?

Majka, da bi izbegla pravi odgovor, jer je pitanje dovelo u zabunu, odgovorila mi je:

— Tako, kaznio je boga.

— Bila valjda nestašna? — dodao sam ja svoje rezonovanje, a mati je pobegla iz sobe da bi izbegla odgovor na ovo naknadno pitanje.

I da je ceo razgovor ostao samo na ovome, nikome ništa. Ali sam ja nastojao svim silama da svoje novo saznanje i primenim. Već kada je pred podne došla tetka, ja sam joj rekao da znam zašto nema nadut trbuh, a kad je posle podne došla gospođica Savka, protina ćerka, ja sam joj rekao:

— Pazi da ne budeš nestašna, jer će da ti se nadeže trbuh!

Razume se da mi je na to odgovorila mati, i papučom izjurila iz sobe, što meni nije bilo nikako jasno.

A nije to jedini slučaj kod kojeg je moja radoznalost bila nagrađena batinama. Ta se radoznalost nije ispoljavala samo u beskonačnim pitanjima, već u još jednoj osobini, koja je takođe odlika suknje koju sam tada nosio. Ja sam za ručkom, večerom, pa i inače, sa osobitom pažnjom pratio svaku reč koja bi se između oca i majke vodila, mada su oni pogdekad i šaptali, očevidno zato da ja ne bih čuo. Ali, u pohvalu sebi, moram reći da sam imao neobično dobar sluh i da sam svaku reč koju sam čuo uvek vrlo korisno upotrebio. Tako, na primer, gospođa-Milki udovici, koja je uvek lepo obučena i jako namirisana dolazila k nama u posetu, rekao sam jednom:

- Jesi li ti rod sa Prokinom kobilom?
 - Iju! Kakvo je to pitanje? — zgranula se namirisana udovica.
 - Pa mama kaže da si ti matora kao Prokina kobila.
- Tako isto okružnog načelnika, kad je o slavi došao, pitao sam:
- Da l' imaš ti, čiko, rupu na glavi?
 - Ne!
 - Pa odakle ti je izvetrio mozak?
 - Kako?
 - Tata kaže da je tebi izvetrio mozak.

Razume se da su mi posle ovakvih mojih, inače vrlo iskrenih izjava odmah zadigli suknju, bilo otac ili majka, često čak otimajući se ko će pre to učiniti. To često zadizanje suknje kompromitovalo je u mojim očima njen ugled, što uostalom i inače u životu biva. I jednog dana učinio sam prvi muški korak u životu. Stao sam odlučno pred majku i izjavio da neću više da nosim suknju. Ja ni sam ne znam kakav je bio neposredan povod toj mojoj odluci, da li baš to često zadizanje suknje, nalazeći da je lakše zadići suknju no svući pantalone, prema čemu pantalone garantuju više bezbednosti, izvesnom delu tela koji roditeljima i učiteljima obično služi kao sredstvo za vaspitavanje. A može biti da su moju odluku diktovali i drugi motivi. Tako, na primer, jedna od mojih tetaka, kako se od mog rođenja navrzla na mene dokazujući da na nju ličim, tako je neprestano terala. Ja sam naravno u tome, da uopšte ličim na tetku, gledao čitavu tragediju i verovatno hteo sam da skinem suknju kako bi i taj trag sličnosti otklonio. A možda sam i zato pozeleo pantalone jer se u meni počeo javljati nagon za preskakanje tuđih plotova. Taj nagon se u životu čovekovom svega dvaput javlja: jedanput, kad oseti potrebu da krade tuđe kruške, oraje i jaja; i drugi put, kad oseti potrebu da krade tuđu čast. Dakle, kao što vidite, može se radi suknje preskakati plot, ali se to, ni u kom slučaju, ne može činiti u suknji.

Razume se, majka je moj zahtev da skinem suknju posmatrala sa druge tačke gledišta. Preda mnom je bila sestra i ja sam nosio sve suknjice koje su njoj okraćale; ako ih napustim, nema ko da ih nosi. Ali sam ja, i pored tih materinskih razloga, odlučno ostajao pri svome zahtevu, drao sam se, plakao, pištao, vrištao i valjao sam se po patosu, sve dok majka nije najzad donela jedne oveštale pantalone moga starijeg brata i natakla mi ih proklinjući me:

- Dabogda, sinko, pozeleo suknju!
- I odista, uklela me je.

ČOVEK U PANTALONAMA

Neverovatna je, ali istinita pojava — koja se uostalom kroz ceo čovečji život javlja — da čovek

postaje odmah odlučniji i mužastveniji čim se oslobodi suknje. Suknja se nekako prepliće, uvija, zateže i smeta odlučnome koraku, dok u pantalonama čovek slobodno i nesmetano korača u život. Moj jedan prijatelj, sećam se, napravio je u mladosti jedan korak u život bez pantalona i vrlo je rđavo prošao.

Pantalone su ne samo izraz pola već i izraz vrste, jer tek kad obučeš pantalone, vidi se jasno da si dvonožac. Pantalone su nekako i moralnije, ne zato što su zakopčane, već što je čovek u njima obučen pa stojao na nogama ili na glavi. Pa onda, pantalone su i izdržljivije, otpornije, ne zato što bi suknja bila izraz popustljivosti, već zato što ona čoveka nekako razneži i omekša. Za to ima čak i istorijskih dokaza. Svi klasični narodi koji su nosili suknje propali su i izumrli. No tragedija čovečanstva ne leži toliko u njihovoj propasti koliko u tome: što su ti narodi propali, a suknje su ostale. I jedna još čudna okolnost u toj pojavi: ako je suknja odista simbol popustljivosti i mekušta, zbog kojega su narodi koji su je nosili propali, otkud da nju i danas još zadrže kao nošnju predstavnici sile: vladari, popovi i žene?

Ne izlažem ja sve ove dobre osobine pantalona kao neprijatelj suknje; naprotiv, ja mislim da ću se time baš deklarirati kao prijatelj suknje što budem više dobrih osobina pantalona pronašao. Ističući naročiti značaj pantalona, ja niti mislim da potcenim značaj suknje, niti mislim da ih zavadim i pomutim dobre susedske odnose koji vladaju između suknje i pantalona. Ja sam ovim hteo samo sam pred sobom da opravdam onaj ponos koji sam osećao kada su mi prvi put navukli pantalone.

Međutim, nisam imao mnogo razloga da budem toliko ponosan na te pantalone koje su mi navukli. To su bile pantalone moga starijega brata, na kojima je bila ispisana cela njegova kratka ali burna biografija. Kolena su bila izlizana od klečanja u školi, a od očevih batina toliko se istanjio i prosenio tur da sam stalno osećao neku promaju koja mi je pogoršavala onu kijavicu što je već od krštenja vučem.

Ja ne znam da li je u tim pantalonama bilo kakve tradicije, kojoj sam se ja potčinio, ili je u meni bilo kakvih nagona, koji su samo čekali pantalone pa da se ispolje, tek ja sam, pošto sam ih navukao, za noć postao takav odmetnik i razbojnik da mi nisu mogle dosaditi ni hajke, ni potere, ni ucene. Dok sam, imajući na sebi suknju, sve svoje delanje razvijao u sobi, sada sam već svu akciju preneo u dvorište naše i svih susednih kuća. Ja sam zamišljao da su pantalone upravo zato i izmišljene da bi se lakše mogli preskakati plotovi, te za mene nikad nije bilo granice između naše i ostalih suseda bašte.

Jedna od prvih mojih vežba u pantalonama bilo je penjanje uz drvo, što se u praksi pokazalo vrlo korisno, jer sam tako dospevao na susedove oraje, trešnje i kruške. Ta vežba mi je donela i druge koristi. Kada god bi me poterala kakva organizovana porodična hajka, ja bih se kao mačka gonjena psom uspeo na visoki orah, seo bih gore na grane i gađao bih orasima svoje gonioce. Pa ipak se vlast dosetila kako da mi dosadi. Kada bih na sve pozive mojih gonilaca da siđem radi predaje ja uporno ostajao gore, — oni bi doneli pun tanjir kolača, metnuli bi ga pod orah i svi se

povukli u kuću i prikriili. I ja bih, kao svaka nevina tica, misleći da nikoga nema, sišao polako da se dočepam kolača, dok bi me ujedanput potera iznenadila, opkolila, obezoružala, i sprovela u kuću na isleđenje. Tada sam već stekao uverenje da ljudi sa sitnim slabostima nisu podobni za krupne podvige.

A imao sam i drugih nevinijih zabava. Tako, na primer, jedanput sam belu, kolmovanu, čistu, mal' te ne pudrovanu pudlicu gospođe Vujičke, prema kojoj sam pudlici osećao neku naročitu odvratnost, namazao tako mastilom da je gospođa Vujička pala u nesvest i godinu dana nije mogla čestito da ispere svoje ljubimče. Drugi put sam nalio u novu novcatu cipelu moga starijega brata katran, tako da su morali seći cipelu da bi mu je skinuli s nogu. Jedanput sam opet, za vreme večere, na kojoj su bili okružni prota i sve moje tetke, upalio pod stolom raketlu te se napravila takva jedna gužva da bi se čovek morao prosto zaplakati od žalosti. Sto se prevrnuo i sručio sve posuđe u krilo moje najstarije tetke i pretrpao pod sobom moga najstarijeg brata; jagnjeća čorba izlila se u krilo moje srednje tetke (one što ja ličim na nju); okružnome proti uletela cela celcata sarma od kisela kupusa u dušnik, majka mi je dobila lupanje srca, a najmlađa tetka ubola se viljuškom u jezik te čitave tri nedelje zatim nije mogla da progovori. Jedini koji je sretno prošao bio je moj srednji brat (onaj što mi je u svoje vreme uzeo novac sa postupaonice), koji je sa jednim tanjirom kolača ujedanput nestao i dugo zatim niti su mogli da pronađu njega niti kolače. Razume se da sam lepo bio nagrađen za ovo duhovito preduzeće.

U moje nevine zabave spadalo je i to, na primer, da se uvlačim u kujnu kad tamo nikoga nema i da bacim pet-šest šaka soli u ono jelo koje ja ne volim, a zatim, za ručkom, da uživam u izrazima lica kad okuse presoljeno jelo. Pa onda, nabavljao sam odnekud lisičje repove, zakačio ih čiodom i ovu iskrivio, pa stajao pred vrata na ulici sa rukama na leđima i čekao ujutru i po podne sudsko i sresko činovništvo, koje je kraj naše kuće prolazilo, te im kačio rep odostrag. Činovnici bi otišli s repom u kancelariju izazivajući usput silan smeh kod prolaznika. Razume se da se ubrzo saznalo ko ta odličja deli i ja sam zato nemilostivo isprebijan, premda ja još uvek nalazim da je mnogima i mnogima taj rep odlično pristajao.

Imao sam i jedno originalno zadovoljstvo: kad nam dođu gosti na večeru, da im preturim džepove zimskih kaputa i izmenim stvari koje nađem po džepovima. Koliko je puta gospodin sudija odneo kući kutiju sa puderom gospođe načelnikovice, a gospođa Stana udovica futrolu od muštikle profesora srpske istorije. Pa onda gospođa popadija kutiju sa burmutom sreskog načelnika, a sreski načelnik započetu čarapu sa četiri igle i klupčetom g-đe Mare, žene carinikove. Razume se, sutradan je nastala jurnjava oko razmene stvari, razna sumnjičenja i porodične neprilike, što se sve svršavalo na mome turu, na kome je već bila ispisana tradicija prošlih vremena.

Vrlo bih se rado zavlačio i pod sto za vreme večere ili ručka, kad je bilo gostiju. Bože, da sam samo tada razumeo, čemu li sam se sve mogao naučiti prilikom tih svojih ekskurzija! Jer ja sam znao da postoji govor brojeva, pa govor cveća, ali nisam znao da postoji i govor nogu pod stolom. Ja tada

nisam ni obraćao pažnju na nogu apotekaričinu i nogu sudijinu, koje su se tako prijateljski ophodile, kao rođeni brat i sestra. Pa onda, protina noga koja je virila ispod mantije i za koju sam ja u prvi mah držao da je noga moje tetke te sam se čudio što se toliko natura nozi učiteljice trećeg razreda osnovne škole, kad sam znao da moja tetka i ova učiteljica nisu inače na dobroj nozi. Šteta što sve to što se dešavalo pod stolom ja tada nisam razumeo, a docnije, sasvim docnije, kada sam razumeo, nisam već više mogao da se zavlačim pod sto.

No sve su to bile moje zabave manjega značaja, one širega značaja razvijale su se napolju, van sobe. Tamo je mene očekivala uvek čitava četa odmetnika od roditeljske vlasti, sa kojima sam izvodio razne ekskurzije po tuđim baštama, tavanima i krovovima i sa kojima sam izvodio sve moguće igre, počevši od igranja piljaka pa do igranja vlade. Razume se da smo najradije igrali ono što se oko nas dešavalo. Ako bi naišao kakav cirkus, odmah sutradan mi smo se prevrtali, krhali stolice, sekli konopce razapete za sušenje rublja, izvaljivali burad iz podruma i hiljadu drugih šteta činili, da bi mogli izvoditi cirkuske veštine. Ako bi naišlo pozorište, stradale bi, razume se, hartije iz očeve kancelarije, ćilimi i jastuci iz kuće, daske iz šupe, brašno iz kujne, vuna iz jastuka za brkove i brade, pa onda suknje, stari kaputi, kurjuci od kose i svi drugi predmeti koje mali odmetnici poberu i donesu iz svojih kuća. Tako isto, ako se u varoši vrši regrutacija, mi ćemo igrati regrutaciju; ako se u planini pojave hajduci, mi ćemo igrati hajduke.

Sećam se, na primer, da smo jednom igrali i krize. Kriza je pojava koja traje od samog postanka ove države i trajaće sve dok država ustraje, kao ono kad se dete rodi „s falinkom“ pa je vuče celoga života. I politička deca najradije igraju tu igru, pa zašto je ne bi i mi igrali?

Razume se da sam ja bio uvek taj koji je obrazovao kabinet. Ta moja misija nije imala za sobom poverenje nikakve skupštine, ali to nije nimalo neobična pojava u našem političkom životu. Pošto smo igrali u mojoj avliji, to sam ja, opravdanije no Ljudevit XIV, mogao reći: „L-état c'est moi!“ i na toj osnovi prigrabiti svu vlast u svoje ruke.

Svi, koliko god nas je bilo, hteli smo da budemo ministri — što uostalom nije samo dečja slabost — i onda, razume se, pošto nismo imali podanika, jer to niko nije hteo da bude, nije ni moglo biti skupštine.

Sve i kad bi računali u svoje državljane guske, ćurke, plovke i druga dobroćudna stvorenja, kojih je bilo puno dvorište i koji bi sa svoje lojalnosti bili vrlo podesni podanici, šta bi učinili sazivom njihovim u skupštinu? Oni bi izvesno obrazovali poslaničke klubove, tj. klub ćuraka, dub gusaka i klub plovaka. Ti klubovi ne bi nimalo uticali da se promeni poverenje koje smo mi, vlada, sami sebi prisvojili, jer, kao što je poznato, politički klubovi su ustanove u kojima se članovi disciplinuju da ne misle svojom pameću i da ne štrapaciraju svoju savest. Gusan, ćuran i plovak, koji bi recimo bili šefovi klubova, dobili bi od nas poverljivo obećanje da će im se, njima lično, poboljšati hrana, i eto ti većine, eto ti poverenja.

Doduše, u dvorištu je, među domaćim životinjama, bio i jedan jež, koji je, s obzirom na svoju

spoljašnost, mogao eventualno predstavljati opoziciju, ali je on po ceo dan spavao, a opozicija koja spava nije nikad opasna. A najzad, ni ta njegova spoljašnost nije predstavljala bog zna kakvu opasnost, jer ne treba se nikad plašiti opozicije kojoj bodljike služe samo kao nakit.

Prema tome, mi smo za sebe imali sve uslove koji su nam dozvoljavali da budemo neustavni, a neustavnost, kad to nema ko da spreči, izgleda da je jedno naše tradicionalno zadovoljstvo.

Imajući dakle sve povoljne uslove za to, ja sam ubrzo rešio krizu i obrazovao sam vladu. Sebi sam zadržao portfelj spoljnih poslova. Tada još niko od nas nije znao za onu lepu i tako korisnu ustanovu ministra bez portfelja. Mi smo, doduše, znali za portfelj bez ministra, ali ministar bez portfelja izgleda da je docniji pronalazak. Da je toga tada bilo, ja bih, razume se, na sebe primio tu tešku brigu da upravljam ministarstvom bez portfelja, bez resora i bez kancelarije. Ovako sam primio na sebe spoljne poslove, s obzirom na to što sam bio „dete iz bolje kuće“ i vrlo sam rđavo učio strane jezike, što je takođe jedna od kvalifikacija naše diplomatije.

Sem ovoga, vladu su činila svega četiri ministarstva: policije, finansija, prosvete i vojno. U to doba, kada smo mi kao deca igrali vlade, nisu postojala mnoga ministarstva. Tako, na primer, nije postojalo ministarstvo narodnog zdravlja, jer izgleda da tada nije ni postojalo narodno zdravlje. Pa onda, nije postojalo ni ministarstvo saobraćaja. Drumovi su doduše postojali, ali smo mi već uveliko pevali uz gusle: „Drumovi će poželet Turaka, jer neće imati ko da nas natera da ih opravljamo“. Šume su doduše postojale, ali su njima upravljali hajduci, a tek u najnovije vreme hajduke su smenili ministri, te je obrazovano i šumsko ministarstvo. Rude kažu takođe da su postojale, ali, kako se tada uredno plaćao porez, nije postojala nikakva potreba da se kakve druge rude istražuju. Vode su takođe postojale i služile su, kao i danas, kao sredstvo za poplave, samo se nije osećala potreba da poplavama upravlja naročiti ministar.

Lista moje vlade ovako je otprilike izgledala: spoljnih poslova, kao što rekosmo, ja; za ministra prosvete uzeo sam nekog Čedu Matića stoga što je ponavljao i prvi i drugi razred gimnazije pa se duže bavio na školovanju no mi ostali; pa onda bio je i dva puta iz škole otpušten te znao u prste školske zakone; a najzad i zato što je pismenost smatrao kao luksuz, što je uostalom bilo mišljenje i tadašnjih odistinskih ministara. Za ministra policije uzeli smo Simu Stankovića, sina jednog sreskog pandura, pretpostavljajući da je policijska struka u njegovoj porodici jedna tradicija i da je vaspitanje koje mu je njegov otac pandur mogao dati sasvim dovoljno da može biti ministar policije u Srbiji. No, sem svega toga, on je tako goropadno umeo psovati, počevši od gospoda boga pa do najmanje buvice u ćebet, a umeo je, bogami, potegnuti i pesnicu, pa i perorez potrgnuti iz džepa. Sve to nekako davalo mu je dovoljno kvalifikacija za ministra policije i svi smo smatrali da smo njime učinili srećan izbor ličnosti za taj položaj. Za ministra finansija uzeli smo nekog Pericu iz trećeg razreda osnovne škole, koji je još nosio natrag razrezane pantalone, kroz koji je razrez stalno visio rep od košulje, koji je samo nedeljom do podne mogao biti nešto čist. Taj Perica nije imao nikakvih kvalifikacija, kako za resor koji je primio tako ni za ma koji drugi resor, ali to nikad nije bila smetnja

ni kod sastavljanja izistinskih ministarstava. Onaj prljavi rep, koji mu se vukao odostrag, ne samo da nije bio smetnja već je bio i izvesna kvalifikacija, i to tako karakteristična kvalifikacija da bi mogao poslužiti kao stalna uniforma svih ministara finansija.

Za ministra vojnog uzeli smo našeg druga jevrejske veroispovesti, Davida Mešulama. To nije bilo bez izvesnih razloga. Na taj način hteli smo, najpre, da izbegnemo svaku mogućnost da zaratimo sa kojom drugom stranom državom, a drugo, da bi svome drugu Davidu dali neposredne prilike da učestvuje u licitacijama koje raspisuje Ministarstvo vojno, znajući da bi on to i inače činio.

Tako sklopljeno ministarstvo držalo je sednice gdekad na drvljaniku, ali mnogo češće čak gore na orahu, na kome bi svaki ministar uzjahao po jednu granu. Ovo bi drugo mesto bilo za preporuku opšte vladama, jer samo gore, na kakvom orahu ili na krovu četvorospratne kuće, mogli bi biti obezbeđeni od radoznalih novinara.

Imajući Davida Mešulama na čelu vojske, mi smo slobodno smeli davati izjave o miroljubivosti svojoj i ne sluteći šta se tamo, u dubini duše našega ministra vojnog krije. A jednoga dana, baš kad je na dnevnom redu ministarske sednice bilo pitanje da celokupna vlada preskoči plot Miloša pekara i da mu iz bašte pokrade trešnje, koje su već bile zrele, rumene i tako sočne da bi primamile i svaku drugu vladu, — David Mešulam iznese jedan slučaj međunarodnoga značaja, pri kome je jedan naš podanik teško stradao, radi čega moramo, ugleda našega radi, pribaviti satisfakciju.

Slučaj, koji nam je Mešulam izneo a koji je uostalom i svima nama bio poznat, bio je ovaj: naš plovac provukao se jednoga dana ispod plota i otišao u susedno dvorište u trenutku kad susedni plovac nije bio među svojim plovkama. U kakvoj je nameri naš plovac otišao među tuđe plovke, vladi nije bilo poznato, ali je na njega tamo krvnički nasrnuo plovac domaćin i tamošnji gusani i tako isprebijali i raskrvavili našega plovca da se ovaj sa pola repa i polugole glave jedva živ vratio u otadžbinu. Ministar vojni je predlagao da oglasimo susedima rat i to sutra, u četvrtak posle podne. Toga dana iz dva razloga: prvo, što u četvrtak po podne nemamo škole, a drugo, što je Mešulam, na osnovu poverljivih dostava, obavešten da će susedi sutra posle podne ići u vinograd te nikoga neće biti kod kuće.

On je svoj predlog završio Mojsijevim načelom: „zub za zub, oko za oko!“ tj. tražio je da mi za počupano pola repa i nešto malo perja na glavi našega plovca očupamo potpuno sve guske susedove. On je naročito insistirao da se guskama osvetimo, jer najzad, rekao je on, susedov plovac imao je donekle i razloga da napadne našega, u odbranu svoje domaće časti, ali su se guske bez ikakvog naročitog razloga u tu stvar umešale.

Pošto je predlog bio primljen, Mešulam je izradio i strateški plan. Po tome planu, ministar finansija, kao mali i nejak, ne bi sudelovao aktivno u ekspediciji, već bi ostao gore, navrh plota, i čuvao stražu te da nas izvesti ako bi ko naišao. Ja, ministar prosvete i ministar finansija imali bi za dužnost da čupamo guske i on, ministar vojni, skupljao bi perje. Plan je bio usvojen i sutradan po podne ministar vojni došao je na urečeno mesto sa jednim praznim jastukom. To nam je ujedno bila

i cela ratna sprema.

Tačno u 2 časa i 17 minuta otpočeo je napad. Ne znam baš da li je toliko sati bilo ali kad je na crkvi izbilo dva, krenula su u vinograd kola sa susedovom porodicom i odmah, malo zatim, mi smo preskočili plot, pošto je ministar finansija ostao na plotu. Stavljam u 2 časa i 17 minuta, jer obično tako počinju raporti sa bojnih polja. U 2 časa i 20 minuta već sam ja čupao jednu gusku, ministar policije drugu i ministar prosvete treću. Guske su očajno pištale ali smo mi, držeći se onoga: „zub za zub, oko za oko i perje za perje“, nastavili posao sve dok guske ne bi ostale gole kao da su se toga časa iz jajeta izlegle. Ministar je vojni, međutim revnosno kupio perje u jastuk. U 2 časa i 32 minuta izvršili smo napad na druge tri guske. Borba se vrlo pravilno razvijala i klonila se našoj pobedi, ali — kao što to obično u strategiji biva u takvim prilikama — ministar vojni nije predvideo savezničku pomoć neprijatelju. Ujedanput, i sasvim iznenada, pojavi se s boka našem razvijenom frontu domaći pas, koji je dotle spavao negde u kujni. Taj iznenadni napad unese donekle zabunu u naše redove i ministar policije, na kojega je pas prvo nasrnuo, napusti pola očupanu gusku, dohvati jednu kamenicu i primi na sebe otvorenu borbu sa psom, braneći naš bok. Da je na takvoj situaciji ostalo, mi bi iskoristili pobedu do kraja, ali je došlo još jedno iznenađenje. Lavež psa probudio je i momka koji je spavao u kujni i ovaj se pojavio na bojištu sa jednom motkom u ruci.

Pod tako teškom artiljerijskom vatrom posrnula bi i svaka druga, mnogo iskusnija vojska. Ja ne znam šta je dalje bilo, sećam se samo da sam čuo udarac motke o leđa ministra prosvete i čuo njegovo očajno: „jaoj!“. Ministar policije uspuzao se kao mačka uz jedno drvo i odvažno skočio sa ovoga na krov, jer ga je momak kamenicama gađao, a ja sam sretno preskočio plot, pošto sam i sam osetio na leđima dejstvo teške artiljerije. Ministar finansija udario je u takvu vrisku i plač kao da se nalazi pred skupštinskom anketom i potegao je da pobegne s plota, ali sa onim repom, koji mu odostrag viri, zakači za jedan ekser i ostade viseći o plotu. Ja sam znao da će mu taj rep, koji se za njim vuče, smetati ma kad tad u životu i evo gde se to i ispunilo. Momak je susedov, razume se, prišao, skinuo ga s plota kao kad bi uzabrao zrelu krušku i propustio ga kroz šake, kako ni krajnji opozicionar sa levog krila ne bi učinio, i kad je taj posao završio, on je ministra finansija, jednim zgodnim udarom, prosto prebacio preko plota kao fudbalsku loptu. Ministra vojnog niko nije video gde se u toj gužvi deo, niti smo dugo i dugo mogli saznati šta je s njim.

Kada smo se, posle ovoga teškoga poraza, jedva mogli pribрати od straha, sakupili smo se na mome tavanu da utvrdimo stanje naše vojske. Utvrdili smo ovo: moralno stanje vrlo rđavo, brojno stanje: svi na licu mesta, jedan teško ranjen i jedan mrtav. Ministra vojnog smatrali smo kao mrtvog i ja sam zato odlučio da se o državnom trošku sahrani, što je bilo nemoguće izvesti samo stoga što nije mogao leš da mu se pronađe.

Tek docnije smo saznali da se ministar vojni, čim je opazio momka, srećno sakrio iza drvljanika i, tek kad se sve stišalo, izvukao se i odneo kući pun jastuk gušćijeg perja. Prema poverljivim saznanjima, koja je docnije ministar policije pribrao, mi smo ceo ovaj rat i vodili zato što je majci

Davida Mešulama trebalo da napuni jedan jastuk guščijim perjem. Tako se još jednom potvrdila ona istorijska istina da često mali uzroci nose velike posledice.

Razume se, naš se poraz nije samo na ovome završio. Posledice velikih svetskih sudara osećaju se tek posle rata. I mada mi, prema načinu na koji je obrazovana, činimo utisak jedne neustavne vlade, ipak vas uveravam da smo mi jedina vlada u Srbiji koja je u ovome slučaju gorko osetila svu težinu ministarske odgovornosti.

SUĐAJE

Razume se da su ti moji podvizi u spoljnom svetu imali odjeka ne samo na mome turu već i u duši mojih roditelja i cele moje porodice. Zavladała je među njima nekakva neopravdana briga o mojoj budućnosti, kojoj je otac davao izraza često ponavljanim uzvikom: „Taj će na vešalima svršiti!“ a majka uzvikom: „Bolje da sam ga rođenim rukama zadavila čim je zapištalo nego što sam zadojila razbojnika!“

Ja se nisam slagao sa takvim roditeljskim mišljenjem, a nisu bile istog mišljenja sa njima ni moje tetke, koje su me branile — naročito ona što je uvrtila u glavu da ja ličim na nju — i tvrdile da sam ja vrlo napredno i bistro dete.

Kako je već poznata stvar da obično napredna i bistra deca zadaju roditeljima glavobolje, nije ni čudo što su moji roditelji pitanje moje budućnosti smatrali kao jednu od najtežih briga.

Tu brigu pokušala je moja tetka da ublaži time što bi zavirila u moju budućnost i stoga je jednoga dana otkinula končić sa moje košulje, dala ga vračari, ova ga bacila u pun tanjir vode, promešala vodu štapićem i zadubila se duboko čitajući moju sudbinu:

— Preležaće tešku bolest, ali će se spasti; pašće u jednu tešku bedu, ali će se spasti; pašće u ruke ljudi koji bi da ga ubiju, ali će se spasti; doživeće tešku buru na moru, ali će se spasti; oženiće se, ali se neće spasti! — izgleda da su bile proročke reči vračarine, koje su se sve odista i obistinile u mome životu.

— Biće bogat, te će mu se prelivati; biće srećan, te će mu ceo svet zavideti, — izgleda da su bile proročke reči vračarine, koje se nisu obistinile u mome životu.

Ako je majku takvo proročanstvo i umirilo, oca nije moglo i zbog toga su u porodici vrlo često vođeni razgovori o toj temi. Time se, uostalom, svi roditelji vrlo rado zanimaju, određujući unapred sudbinu detinju. Sećam se jednoga moga kuma, koji je imao tri sina, moje drugove, kako je vrlo često govorio:

— Ovaj mi je mudrica, njega ću u profesore, — ukazujući na najstarijega — ovoga drugoga ću u trgovce, a ovoga najmlađega, đidu, ću u oficire!

Da li sudbina nije čula te njegove želje ili je došao u takav nesporazum sa sudbinom, ne znam,

tek znam da je onaj najstariji, profesor, postao bakalin; onaj mlađi, trgovac, postao je podnarednik u vojnoj muzici, a treći je doduše obukao uniformu, samo ne oficirsku već onu sa dvadesetim slovom iz azbuke na leđima.

A kao god što roditelji imaju svojih želja za budućnost svoje dece, imaju ih tako isto i deca, samo što su deca mnogo skromnijih pretenzija od roditelja. Tako, na primer, devedeset odsto dece želi da bude: vatrogasac, odžačar, žandarm, kolačar i muzikant, dok istovremeno devedeset odsto roditelja želi da im deca budu: ministri, đenerali, mitropoliti, direktori banaka i tome podobno. I možete misliti kako se u svakoj porodici nezgodno sretaju želje: otac želi da mu sin bude mitropolit, a sin želi da bude odžačar; otac želi da mu sin bude ministar, a sin želi da bude žandarm; otac želi da mu sin bude đeneral, a sin želi da bude kolačar. Sudbina, međutim, obično ide po sredi, između želja dečjih i roditeljskih, i retko kad zadovoljava roditeljske želje, a vrlo često dečje.

Biva, razume se, da se u sukobu roditeljskih i dečjih želja sudbina prosto zbuni, te ispunjavajući pogdekad roditeljske želje ne propusti da zadovolji bar donekle i dečje želje. Otuda često sretate u životu ministre koji potpuno liče na žandarme, mitropolite koji potpuno liče na muzikante i đenerale koji potpuno liče na kolačare.

Pa još, kad roditelji sami dosuđuju sudbinu svojoj deci, to se da nekako i trpeti. Ali se te stvari često kompliciraju što se u rešavanje obično upletu i oni koji su najmanje nadležni za to. Najpre sve tetke i strine, a zatim i oni besplatni porodični savetnici od kojih gotovo svaka porodica pati. Razume se da je kod mene stvar komplicirala i okolnost što sam u detinjstvu imao tako raznolike sklonosti da je to moralo dovoditi u zabunu kako roditelje tako i sve one koji su hteli da se unesu u to pitanje svojim savetom.

O mojoj sudbini vođen je naročito jedan opširan razgovor, posle jednoga burnoga dana, kada me je opštinski pandur, zbog neke sitnice, doveo za uši kući pa majka tri puta očajno uzviknula: „Što ga nisam zadavila čim je zapištao, nego sam još zadojila razbojnika!“ To je, razume se, bio strašan udar za sve u kući kad je već i policija počela da se meša u moje vaspitanje, te — pošto sam dobio propisne batine i pošto su me i bez večere strpali u krevet — iskupili su se kako moji tako i mnogi gosti u drugu sobu da provedu ne znam čiji rođendan.

Dok su oni mislili da ja ugušen suzama spavam, dotle ja nisam mogao mirno zaspati sve dok se ne osvetim za to što sam isključen sa večere na kojoj ima i kolača. I dok je gospodin prota držao zdravicu — a znajući koliko je on uvek opširan — izvukao sam se ja iz kreveta, uvukao se neopažen u kujnu I zamazao šakama sve šare i ukrase na torti koju je ona tetka što ličim na nju celo posle podne strpljivo šarala, pa — pošto sam još i prstom napravio četiri rupe u torti, pošto sam sručio pola kile soli u sladoled, pošto sam sipao sirće u već skuvan u kafu i pošto sam petroleumom iz lampe zalio salatu — vratio sam se mirne duše i savesti, kao čovek koji je neki važan posao svršio, i legao u krevet žmureći, kao da najdubljim snom spavam.

Razume se da je za mene to bila sjajna satisfakcija i neobično zadovoljstvo kada sam zatim iz

druge sobe slušao očajne vriske: „lju! lju! lju!“ pa zatim objašnjenja i izvinjenja i, najzad, padanje u nesvest one tetke što je celo posle podne šarala tortu.

Odmah zatim, što sam uostalom ja i očekivao, ušla je čitava komisija u moju sobu da se uveri da li ja spavam. I tu, kraj moga kreveta, otpočela je komisijska polemika o pitanju: da li me treba ovako u snu istući ili treba stvar odložiti za sutra ujutru. Ja sam se slagao sa većinom u komisiji, da je bolje istući me sutra ujutru, računajući razume se na to da se ujutru pre zore izvučem iz kreveta.

Na taj način stavio sam ja svoje pitanje na dnevni red pred suđaje, te je u onoj drugoj sobi, gde se večeralo, prekinut svaki dalji razgovor o udaji jedne moje sestre od tetke koji je dotle vođen.

Diskusiju su otvorili moji roditelji na taj način što je otac ponova izjavio: „Taj će na vešalima svršiti!“ i što je majka ponovo rekla: „Što ga nisam zadavila čim je ciknuo, nego sam još zadojila razbojnika!“

Gosti su, razume se, kao što je i red, utešili sa nekoliko reči ojađene roditelje. Tako, na primer, naš komšija, inače bakalin, rekao je: „Malo je nestašan, ali to ne mari. Eto ja, na primer, dok sam bio mali, krao sam gde sam što stigao, pa evo danas sam gazda i ništa mi ne fali. Sve je to u božjoj ruci!“ Protu je sa svoje strane potvrdio to, navodeći kao primer svoga mezimca: „Nema mu više od tri i po godine, a tako psuje boga kao da je svršio potkivačku školu. A ja, eto, što kažu, nisam opsovao boga sve dok nisam stupio u Bogosloviju. I, molim vas, to je sveštениčko dete, pa eto tako. Al' takva su današnja deca, napredna su i bistra, pa moramo s tim da se izmirimo!“

I pošto su se svi složili s tim da su današnja deca „napredna i bistra“, otpočelo je rešavanje o tome šta bi najprobitačnije bilo da budem. Sednici je predsedavao sam prota, a u kraju jednom sedele su tri tetke, kao tri mitološke parke koje predu sudbinu, i mešale su se u svačije mišljenje. Klota, ona parka koja drži povosmo, bila je moja najstarija tetka, koja je imala nečega mitološkoga na sebi već i po tome što je pod nosom imala brkove kao devetnaestogodišnji mladić; Hezis, ona što ispreda konac, neobično je odgovarala mojoj srednjoj tetki, jer je ona i u životu umela ne samo da ispreda nego i da mrsi konce; a Atropa, ona što drži makaze da odseče dužinu veka, moja najmlađa tetka, bila je kadra i inače skratiti čoveku vek, te su joj makaze bile sasvim izlišno oruđe.

Debatu je otpočeo moj otac izjavom:

— Ja ću njega u kovačke šegrte, pa kad previje leđa, smiriće se!

Na tu izjavu vrisnuše sve tri parke i odmah izneše svaka svoje mišljenje:

— Ja mislim, najbolje je da ide u oficire, — izjavila je Klota. — Ima lepu platu, ima posilnog i ima oficirsku čast. Komanduje, svira mu muzika i ide na parade.

— A rat? — uzvikuje komšija bakalin sa izvesnim urođenim osećanjem odvratnosti prema ratovima.

— Pa ako i bude rata, zašto je oficir nego da se zavuče u kancelariju i čita depeše sa bojišta. A posle, rat je prilika da dobije i orden! — brani svoje gledište Klota.

— Ja mislim da bi bolje bilo kad bi bio činovnik! — stavlja svoj predlog Hezis. — Ne mora se

bar mučiti da svrši škole.

— Da, ali kakav činovnik, ima svakojakih struka i nisu sve jednake! — upada komšija bakalin. — Eto, na primer, carinik, a, to čast i poštovanje. To je struka za moj račun. Pregleda tuđe stvari, hvata šverc i zadrži sve što se njemu dopada. Posle tek vidiš on nosi šešir uhvaćen u švercu, a njegova žena svilenu haljinu opet uhvaćenu u švercu. To priznajem, to je dobra struka, a dobro je i poštar.

— Oh, to nije ništa, — primećuje Hezis — po ceo dan lepi marke pa mu se jezik uštirka kao kragna.

— To jeste, lepi marke i guta tutkalo, — brani svoje mišljenje bakalin — priznajem, ali mu, brate, prolaze kroz ruke tolika novčana pisma.

— Jes', al' zatvorena pisma, — upada moj teča — a ako pismo otvoriš, oni onda tebe zatvore. Pa biraj, hoćeš pismo da bude zatvor eno ili ti da budeš zatvoren. Neko mora biti zatvoren, pa biraj! Zato, ako već čovek mora da radi s parama, onda bolje je da radi s otvorenim parama, na primer, blagajnik. Eto, to je dobro da bude blagajnik.

— Blagajnik ne može! — dodaje odlučno prota. — Za to treba da se rodi, to je naročiti dar. Po ceo dan pipaš tuđu paru, a ne možeš da je uzmeš. To je, bože me prosti, kao kad neko po ceo dan pipa tuđu ženu, a ne može... i tu prota prekide svoje tako srećno upoređenje, jer sve tri parke, Klota, Hezis i Atropa, povikaše jednoglasno: „iju!“ pre no što je čovek mogao n završiti misao.

Treća parka, ona što skraćuje čoveku vek, bila je zato da ja budem profesor.

— Ništa lepše od toga! — uzvikivala je ona.

— Pa jest! — dodao je na to prota sa tradicionalnom pakošću crkve prema prosveti — Jest, to je dobro, jer što je glavno ako si profesor, a ti ne moraš ni da znaš predmet koji predaješ. Ja, na primer, ne mogu prilikom venčanja da pevam posmrtno opelo, je l'? A profesor može; dođe na čas računice pa govori o hrišćanskoj nauci, dođe na čas crtanja pa govori o pomračenju sunca i nikakva vlast ne može tome stati na put. A onako lepo je biti profesor, to priznajem; deca mu skidaju kapu, roditelji čija deca uče školu ljubazni s njime i, kakav god odbor da se bira, mora i profesor da bude član odbora. Pa onda, ima ferije; deset meseci ne brine ništa, ne misli ništa i dva meseca se odmara. Šta ćeš lepše!

Majka je moja bila za to da budem ili doktor ili mitropolit.

— Doktor je odista zgodna stvar, — dodaje teča. — Isplaziš mu jezik, naplati ti tri dinara; zavuče ti dršku od kašike u usta, uzme ti pet dinara; pipne te za ruku, uzme ti deset dinara, i to gleda na sat da ne bi duže držao ruku no koliko treba za deset dinara; ako ti nasloni uvo na leđa, uzme ti petnaest dinara; a ako napiše dve-tri reči, koje niko pod bogom ne može pročitati, on ti uzme dvadeset dinara. I onda, što je glavno, ako bolesnik ozdravi, on veli ozdravio od njegovih medicina, a ako umre, on veli umro od prirodne smrti.

I pored ovih primamljivih reči za lekarsku profesiju, majka je u stvari više naginjala da budem

mitropolit.

— Poštuje ga ceo svet i svi ga ljube u ruku, — govorila je ona. — Pa onda, ne radi ništa, zapeva koji put, o velikoj nedelji, „amin“ i to mu je sav posao.

— Bojim se, mnogo je živ, a mitropolit treba da je smeran! — reći će prota, kao najnadležniji da o tome da svoje mišljenje.

— Pa ako! — teši se majka. — Baš ako i pogreši što, mantija sve to pokrije!

Moj teča, onaj što o doktorima ima dobro mišljenje, bio je odlučno za to da budem ministar.

— Ništa lepše od toga, — tvrdio je on — imaš vlast u rukama pa radiš šta hoćeš, a ne odgovaraš nikome. Lakše je biti ministar no berberin. Berberin, prvo, mora znati brijati, a, drugo, mora paziti da koga ne poseče, a ministar, brate, niti mora znati brijati niti mora paziti hoće li koga poseći, jer, i ako poseče, nije kriv.

Komšija bakalin, koji je dosad govorio samo o tuđim predlozima, tek sad stiže da iznese svoje sopstveno mišljenje:

— Ja bih njega u trgovce, ali ne da bude bakalin kao ja. To su sitna posla; kilo pirinča četiri groša, zakineš mušteriji na meri nekoliko grama, pa šta, jedva mu zakineš deset i dvadeset para. A tako ti je i šećer i brašno i sve ostalo. Metneš u brašno malo peska, pomešaš sa pirinčom malo ovsu dodaš u kafu malo sitnih crnih šljunaka, sipaš u petroleum malo vode, — ali šta je sve to; ne zaradiš ni nekoliko dinara dnevno. A ne vredi mu ni galanterista da bude, jer meri na metar a mušteriji ovolike oči. Kad se na kantar meri, može pogdešto i da se zajede, ili zadebljaš olovkom onu stranu na kantar gde stavljaš espap ili udariš malim prstom ili... ali na metar ne možeš baš ništa, ne možeš skratiti metar. Nego, ako će da bude trgovac, da bude angro, pa kad zakine, da zakine angro. A po mome mišljenju, od svih trgovina je najbolja apoteka. Eto, neka bude apotekar!

— Ah, apotekar! — uzviknu Atropa. — To je odista divno! Živi među samim parfemima!

— Dabome da je divno! — nastavi bakalin osetivši se potpomognut. — Prodaje: prašinu, suvo lišće, paučinu i sve tako nešto. Niko mu ne razume espap, može ti dati šta hoće. Napiše ti doktor nešto budi-te-bog-s-nama, salvatus purtatus ili porkalija omalija, a ti odeš kod apotekara i on ti da šta hoće, meri kako hoće i naplati pošto hoće. Šta mu možeš! Ne poznaješ espap pa, recimo, da mu primetiš: ovaj vaš salvatus purtatus kao da je malo prokisao, ili recimo: ova vaša porkalija omalija kao da se užegla. Jok, ne možeš da mu primetiš. A ne možeš mu ni ceni zameriti; otkud mu ti znaš šta košta. Ne možeš tek reći: slušajte, vi ste skupi, Mita bakalin prodaje mnogo jeftinije salvatus purtatus!

Bakalinova tirada naišla je manje više na opšte odobravanje, jedino je moj otac vrtio glavom, baveći se uporno svojom prvašnjom idejom, da bi me trebalo dati na kakav zanat koji bi me smirio.

Ja ne znam dokle je cela ta debata trajala, jer me je, posle velikih dnevnih napora, uhvatio bio san i zaspao sam slatko, kao što čovek mirne savesti, svestan da je sve svoje dužnosti ispunio, može zaspati.

Razume se da sam te noći sanjao čudnovate snove. Sanjao sam kao da sam ministar, pa dohvatio našega okružnog načelnika, uglavio mu glavu među kolena i brijem ga. On vreći kao jare, pršte mu varnice iz obraza, ali ja, svestan svoje ministarske neodgovornosti, brijem i dalje. Pa onda, sanjao sam kao dalje, kako sam ja mitropolit pa uhvatio protu za bradu i psujem mu sto bogova, kao da sam svršio potkivačku školu; pa onda kao sipam u brašno pesak a u petroleum vodu i, uopšte, sanjam takve neke čudnovate snove, kao čovek koji je zaspao pod utiscima najlepših perspektiva za budućnost a koga će probuditi očeve batine.

ŠKOLOVANJE

Kad sam dostigao za školu, svi su u kući danuli dušom, uvereni da je škola kalup u koji se dete, kao prokislilo testo, metne, pa mu škola da formu i vrati ga roditeljima pečeno.

Moje školovanje, to je upravo moja borba za opstanak i samoodržanje. Ta se borba javlja najpre u sukobu između mene i moga oca, koji se neobično ponosio time što mu sin ide u školu, dok ja, posmatrajući stvar sa realnije tačke gledišta, nisam nalazio da otac ima dovoljno razloga ponositi se. Zatim se ta borba razvila i u borbi sa famuluzom, koji me je, na molbu moga oca, prosto odvuкао u školu i kojega sam ja tom prilikom ujeo. On mi reče da je tako isto celu moju porodicu morao vući u školu. Ali se glavna borba razvila u toku samoga školovanja, kojom su se prilikom sukobile dve teške i nepomirljive okolnosti: pizma pojedinih profesora na mene i moja pizma na pojedine predmete.

To je, upravo, bila neprekidna i dugotrajna borba, u kojoj su s jedne strane bili profesori i nauka, a s druge — ja sam. Razume se da sam, u tako neravnoj borbi, gotovo uvek ja morao da popustim, tešeći se pri tom i onom mudrom narodnom izrekom da pametniji uvek popušta. Uostalom, morao sam popuštati već i stoga što su se profesori u borbi sa mnom, kao svojim protivnikom, uvek služili jednim, u njih omiljenim ali vrlo nečasnim sredstvom, a to je: da svoga protivnika, bilo na časovima bilo na ispitu, uvek pitaju ono što ovaj ne zna. Na taj način oduzeli su mi mogućnost da u ovoj borbi za samoodržanje postignem ma kakav uspeh.

A ta borba, to je upravo tradicionalna borba u mojoj porodici, u kojoj su toliki moji preci, a naročito njihovi potomci, učestvovali. Jedan moj rođak, na primer, kako je ušao u prvi razred gimnazije, nije ga pune četiri godine napuštao; otprilike, kao kad čovek ne napušta njivu ili livadu koju je posle drugih i mučnih parnica dobio. On je tako isto prvi razred gimnazije smatrao kao nasledstvo i kao posed sa kojega ga niko živi nema pravo da krene. Badava su ga profesori ubeđivali da se gimnazijski razred ne može smatrati kao nepokretno imanje; uzalud su ga uveravali da on i na osnovu samoga zakona školskog mora jednom napustiti taj razred, on je ostajao dosledan svome mišljenju i uporno i dalje odlazio u isti razred. Najzad su profesori digli ruke i strpeljivo očekivali da

moj rođak doraste za ženidbu, te će ga valjda to izvući iz škole.

Drugi moj rođak, opet, toliko je zavoleo školu da se čak primio za famuluza.

No jedan je ipak doveo u nepriliku i same profesore. Tri godine svoga školovanja on je uporno ćutao. Bilo je profesora koji su bili radoznali da mu čuju glas, bilo ih je koji su izašli iz strpljenja te ga preklinjali da kaže ma šta. Profesor matematike, na primer, pokušavao je čak da ga očajno vuče za uši, ne bi li pustio glas, onako otprilike kao kad se pritisne dugme da bi zvono zazvonilo. Ali je on i na to uporno ćutao a profesora gledao drskim pogledom, koji je svojstven u mojoj porodici. Zbog toga njegovoga ćutanja profesori su bili utoliko više u neprilici što nisu nikako mogli saznati prema kojoj grani nauke on ima sklonosti, a on je, vidi se, ćutanjem to vrlo vešto prikrivao.

Ne napuštajući ovako svetle tradicije, ja sam se kroz osnovnu školu provukao nekako, blagodareći ne toliko mojoj prilježnosti koliko očevoj pažnji prema učiteljima. Kroz četiri godine osnovne škole ja sam revnosno hvatao muve, pravio na propisima ogromne krmače, rezao perorezom školske klupe i vraćao se svakoga dana kući tako ubrlijanih prstiju od mastila kao da sam izučavao farbarski zanat, a ne školu.

Na kraju četvrte godine obukla me je majka u nove haljine, zakopčala me pažljivo odostrag, strpala mi u džep čistu i lepo savijenu maramu za nos, očešljala me sa razdeljkom na sredi i odvela lično u školu, gde sam pred mnogobrojnim gostima deklamovao nešto rodoljubivo iz lire, zbog čega me je prota poljubio u čelo, okružni načelnik pomilovao, a otac se zaplakao. To je bio čin koji je označio da sam od tog časa gimnazijalac.

Pre nego što ću poći u gimnaziju, otac mi je održao jednu dužu reč, ubeđujući me da sad već moram biti ozbiljan i misliti na svoju budućnost; majka me je blagosloвила, a tetke su potresene plakale, saučestvujući valjda u mučeništvu koje mi predstoji. Otac je naročito u svojoj reči naglašavao kako sad treba da mu osvetlim obraz, i ja sam to vrlo svesrdno primio k srcu i verovatno bih i ispunio očeve želje da su samo i profesori na to bili pristali. Jedanput sam samo, sećam se, na času gimnastike osvetlio ocu obraz, a sebi razbio nos, inače je sa drugim predmetima išlo da bog sačuva. Što ono kaže prota za profesore, da na času računice govore o hrišćanskoj nauci a na času crtanja o pomračenju sunca, to se kod mene obratno dešavalo: ako me je profesor pitao iz hrišćanske nauke, ja sam odgovarao o pomračenju sunca, a ako me je pitao iz računice, ja sam odgovarao iz katihizisa. Da je kod profesora bilo malo dobre volje, oni bi baš u tome, što nikad ne odgovaram na ono o čemu me pitaju, zapazili kod mene izvestan politički talenat, ali oni to nisu opažali i tu je ležao zametak svima nesporazumima između profesora i mene. Prema tome, samo se po sebi razume da sam na kraju prve godine pao na ispitu iz tri predmeta i ostao da ponavljam prvi razred.

Sećam se lepo toga svoga prvoga uspeha u životu. Kada sam to jutro polazio na ispit, majka mi je opet obukla nove haljine sa štirkanom kragom od čipke, podsekla mi nokte, očešljala me sa razdeljkom, stavila mi u džep čistu maramicu za nos i poljubila me u čelo, uz reči:

— Osvetlaj mi, sine, obraz!

A otac, kad sam prišao da mu poljubim ruku, rekao mi je:

— Sinko, ovo je u stvari tvoj prvi ozbiljan ispit i prvi korak u životu, te želim da ti uspeh nagradim. Kada se vratiš sa ispita i javiš mi da si ga položio, dobićeš ovaj zlatan dukat, — i pokaza mi nov novcat zlatan dukat — a ako ne položiš, slobodno mi nemoj ni dolaziti kući, jer ću te isprebijati na mrtvo ime.

Kada sam srećno pao na ispitu, stao sam pred gimnazijska vrata i ovako razmišljao:

— Batine mi ne ginu, a dukat neću dobiti, to su dve štete. Kako bi bilo kad bih ja to sveo na jednu štetu. Neka dobijem batine, kada već tako mora biti, ali neka dobijem i dukat!

I odmah mi sinu sretna misao kroz glavu, pa se otisnuh niz ulicu, sve skaćući s noge na nogu; doleteh veseo i ushićen ocu i majci, izljubih im ruke i uzviknuh:

— Položio sam, odlično sam položio!

Majci i ocu skotrljaše se niz obraze suze radosnice, te otac spusti ruku u džep, izvadi onaj nov novcati dukat i predade mi ga ljubeći me u čelo.

Ja sam, razume se, pojeo zatim batine, ali sam bar pojeo i dukat. To je uostalom sitnica, koju uzgred pominjem, koliko da konstatujem da sam jedanput u životu i batinama zaslužio honorar.

Drugom jednom prilikom, a to je bilo već u trećem razredu, do kojega sam se ipak nekako dokoturao, saopštio sam ocu da mi je potrebno i privatno učenje iz računice, koja mi je, kako tada tako i kroz ceo život, zadavala glavobolje. Radi toga uzeo sam „najodličnijega“ đaka iz razreda da me poučava i otac mu je za to plaćao trideset groša mesečno. Razume se da je to bio moj drug, koji je bio još gori đak no ja i sa kojim sam ja, za vreme privatnih časova, igrao mice a na kraju meseca delio honorar. Na taj način sam ja, za rđavo učenje, obezbedio sebi platu od petnaest groša mesečno, sa kojom sam sumom mogao lepo urediti svoj život: I to bi moglo još vrlo dugo da traje, da se o ispitu nije stvar otkrila time što i ja i moj učitelj nismo podjednako znali ni reči da odgovaramo iz predmeta kome me je on podučavao.

Eto, tako je to nekako išlo, pa ipak se guralo iz razreda u razred. Kako, to ni dan-danas ne znam da objasnim. Jedino što mogu reći to je da se u stvari nije prelazilo iz razreda u razred, već se osvajao razred po razred. Svi mi koji smo zajedno učili jedan razred, izgledali smo kao četa dobrovoljaca kojoj je stavljeno u zadaću da osvaja rov po rov neprijateljski. I mi smo odista, stopu po stopu, korak po korak, sa teškim naporima i nečuvenom hrabrošću, osvajali rov po rov. Borbe su bile očajne, bivalo je i ranjenih, bivalo je i mrtvih, koji su usput ostajali; ali mi ostali, koje je nekako mimoišlo smrtonosno tane, nadirali smo dalje predosećajući da što bliže pobedi tim bliže sve većoj i većoj opasnosti. Jer, kad smo već osvojili nekoliko rovova niže gimnazije, pred nama se uzdizalo ogromno utvrđenje više gimnazije, naoružano najmodernijim spravama za uništavanje đaka. Na bedemima i kulama toga utvrđenja bili su načičkani razni: sinusi, kosinusi, hipotenuze, katete, koreni, logaritmi, deklinacije, konjugacije i razne smrtonosne nepoznate količine. Možete misliti koliko je tu trebalo

hrabrosti i koliko požrtvovanja da se udari golim grudima na ovakvo jedno utvrđenje kakvo je predstavljala viša gimnazija.

Ali mi nismo malaksavali, padali smo ali smo se ipak dizali; bili ranjavani te po čitave ferije lećili se i pribirali snagu za ponovne napade; bili zarobljavani i ostajali po dve godine u ropstvu, u istome razredu, ali nas je ipak naša istrajna sedmogodišnja vojna dovela najzad do odlučne bitke, do mature.

Ako vi zahtevate od mene da vam kažem i to: kako sam ja mogao položiti maturu, onda znajte da mi postavljate pitanje na koje je nemoguće odgovoriti, onako kao kad bi me upitali: na koji je način moguće naučiti slona da udara u tamburicu? Na takva se pitanja obično ne odgovara. Po zdravoj pameti, po logici, po mome ličnome dubokome uverenju, po svima zakonima i božjim i ljudskim i po svima pravilima, ja sam trebao da padnem na maturi, ali, eto, — nisam pao. Znači odista, dakle, da svako pravilo ima izuzetaka. To je toliko mudra reč da se njome, sećam se, pravdala i opravdala preda mnom i jedna mlada devojka, koja je — obratno mome slučaju — pala, a po svima pravilima nije trebala pasti. Ona doduše nije pala na maturi, već na onome ispitu pred koji život tako često stavlja mlade devojke, ali i ona je za svoje opravdanje upotrebila gornje mudre reči: „Ja znam da nisam trebala, trebala sam sačuvati svoj ugled, čast, da, znam, to je pravilo ali svako pravilo ima izuzetaka!“

A steći maturantsku svedodžbu nije tako obična i tako mala tekovina. Ta je svedodžba zvaničan dokumenat, izdat od nadležne državne vlasti, kojom se čoveku priznaje zrelost. Poznat je onaj beogradski tip, kavgadžija Dragoljub Avramović-Bertold kojega su izvesni režimi trpali čak i u ludnicu a drugi oslobađali. Kako su se u nas režimi često menjali, te Bertold čas odlazio u ludnicu a čas izlazio, jednoga dana, kad mu je to dosadilo, prijavi se vlasti i zatraži zvanično uverenje da je pametan, te se otad Bertold, imajući takvo uverenje, busa u grudi tvrdeći da je jedini čovek u Srbiji kome je zvanično priznato da je pametan. Slično tome izgleda mi i maturantska svedodžba, koja priznaje zrelost. Kada sam je dobio, ja sam predosećao da je ta diploma zrelosti dokumenat na osnovu kojega mogu u životu činiti svakojake lakomislenosti.

Mojoj radosti, razume se, nije bilo kraja. Odjurio sam kući, te zagrlio i poljubio majku, sestru, a mlađem bratu od uzbuđenja opalio šamar, pošto sam prethodno, još pred školom zagrlio i poljubio famuluza, koji mi nikakav predmet nije ni predavao i koji nimalo nije bio kriv zato što sam ja stekao diplomu zrelosti. Terao sam i dalje u tome oduševljenju: zagrlio sam i poljubio komšiju bakalina; pa sam zagrlio i poljubio i jednu udovicu, majkinu prijateljicu, uzvikujući:

— Gospođo, ja sam zreo, ja sam zreo!

To sam isto posle dokazivao i našoj kuvarici.

A zagrlio sam i poljubio i berberina. Jer, posle prvih manifestacija radosti i uzbuđenja, setio sam se i prve maturantske dužnosti — brijanja. Ja za to nisam imao nikakve naročite potrebe, ali je brijanje nekako u mojim očima i u očima svih tadanjih maturanata — bilo kao neki spoljni znak

zrelosti.

— Mladi gospodin želi da se šiša? — predusreo me je berberin, sa pakošću svojstvenom tome zanatu.

— Ne, želim da se brijem! — odgovorio sam ja gordo i seo u stolicu, žderući se u sebi što ne mogu nogama bar da dohvatim pod, no mi vise u vazduhu.

Tim rečima: „Želim da se brijem!“ meni je izgledalo kao da sam u tome času nešto vrlo krupno kazao, kao da sam izvršio izvestan prelom u životu; kao da sam, posle mučnih napora, otvorio teška gvozdena vrata, kroz koja ću sad stupiti u nove, nepoznate predele, kao da sam zakoračio prag iza kojega nastupa život. Meni su u tome času reči: „Želim da se brijem!“ izgledale značajnije i sudbonosnije od Cezarovih reči: „Jacta est alea!“

Međutim, kad je berberin svršio brijanje i isprao me od sapuna, niti je bilo kakve promene na mome licu niti u mojoj duši. To neočekivano, to nepoznato koje je bilo preda mnom, taj život u koji sam ja trebao da stupim izgleda kao da je bio još daleko, vrlo daleko. I jedino osećanje koje sam imao kada sam izišao od berberina bilo je to: da sam obrijan i da imam dokumenat o zrelosti u džepu.

Ovim dovde nisam kazao sve o školovanju. Preda mnom je još bio univerzitet, ali univerzitet nekako nismo smatrali kao školu u kojoj se uči, već samo „studira“, a to nam je izgledalo nešto lakše, nešto što se da prebroditi. Čak, i ako bi se ostalo na univerzitetu koju godinu više, to ne bi bilo zazorno, jer čovek stupanjem na univerzitet postaje „građanin“, a biti „građanin“ koju godinu više ili manje nije nimalo teška stvar. Često puta, čak, bolje je biti građanin univerziteta no policijski pisar u Arilju ili suplent u Brzoz Palanci.

No ni o onome školovanju u srednjoj školi, gde čovek skrha najlepše svoje godine, ja ovim nisam kazao ni sve ni dovoljno. Škola i brak predstavljaju dva najvažnija perioda u životu čovečjem, jer, veli se, ko dobro svrši školu i sretno se oženi, taj je zbrinuo život. Čak, štaviše, škola i brak imaju i puno zajedničkih osobina. Tako, na primer, u školi, kao i u braku, učiš se dogod si živ bez nade da ćeš što naučiti; i u braku, kao i u školi, ima strogih i blagih profesora, teških i lakih predmeta; i u braku, kao i u školi, možeš dobiti dobru, a možeš i rđavu ocenu; ne smeš zadocniti na čas i beleži ti se svako odsustvo. I u braku, kao i u školi, ocenjuju ti i vladanje; i u braku, kao i u školi, možeš pasti na ispitu; i u braku, kao i u školi, raduješ se ferijama. Jedina bi razlika bila ta što brakorazvodna parnica sa ženom traje vrlo dugo, a brakorazvodna je parnica sa školom jedna od najkraćih procedura na svetu, kao i ta razlika što čovek kad dogura jedanput do kraja sa školom, on tek onda vredi nešto, a kad dogura do kraja sa brakom, onda tek ne vredi ništa.

Prema svemu tome, ja moram još mnogo strana ove knjige posvetiti školovanju. U jednom trenutku, mislio sam da idem redom od razreda do razreda, ali kad sam se setio koliko sam napora ja uložio provlačeći se kroz razrede, izgubio sam svaku volju da se još jednom vraćam u njih. Radije ću učiniti pregled školovanja po predmetima. Tako će mi se bar dati prilika da se pojedinim

predmetima, sa kojima sam bio u neprijateljstvu, osvetim za sve one muke koje su mi nekada zadali.

Ali da pođemo redom, od osnovne škole.

OSNOVNA ŠKOLA

Dete u osnovnu školu polazi sa izvesnim predosećanjem da će izvlačiti batine. Badava su sva ubeđivanja roditelja da to ne mora biti, predosećanje je tako duboko usađeno u detinju dušu da gotovo uvek ono postaje stvarnost a roditeljska uveravanja zabluda. Pa ipak, učitelj osnovne škole kome sam ja dopao šaka bio je dobar kao dobar dan, tako da je onaj štap što je visio ispod ikone sv. Save bio više jedna pedagoška dekoracija a jedva pogdekad instrumenat za vaspitanje.

Kad smo ušli u razred, učitelj nas je povrstao po veličini i tako uterao u klupe. Najmanji su zauzeli mesta u prednjim klupama, a sve veći i veći u zadnjim. Docnije će nas tek klasificirati po znanju, te će najbolji đaci sestiti u prve klupe, lošiji za ovima, a najgori u poslednjoj, koja se zvala magareća klupa. Tada, kada sam ja učio osnovnu školu, postojala je kao vaspitno sredstvo i ta magareća klupa, u koju bi učitelj upućivao one koji odista ništa ne bi znali. Ja nalazim da je to bila vrlo dobra ustanova, jer su se neznalice, na taj način, navikavale na to da su magarci. Otkako je to ukinuto, neznalice se nikako neće da izmire s tim faktom, te životu obično magarci sede u prvim klupama.

Poređani tako u klupe po veličini, izgledali smo kao semenke u lubenici. Svi jednoliki, svi bezizrazni i svi balavi, pa ipak — ko bi to tada rekao — tu su, jedan kraj drugoga, sedeli: budući ministar i budući razbojnik, budući episkop i budući zajmodavac, budući robijaš i budući berzanski milijarder. Koliko bi sreće po čovečanstvo bilo kada bi se još kod tako male dece znalo šta će ko biti, pa ako ništa drugo a ono bar, dok smo deca, da se siti natučemo budućeg ministra, episkopa i berzanskog milijardera.

U početku nismo ništa učili, učitelj nas je samo propitivao o našim imenima, ali, radije nego to, o zanimanju naših oceva.

— Šta je tvoj otac?

— Kočijaš.

— Dobro, sedi! A tvoj?

— Kobasičar.

— A, tako, kobasičar? E, pa, pozdravi oca! A tvoj?

— Piljar.

— Piljar, je li? Pozdravi i Ti oca!

Mi, u početku, nismo razumeli te pozdrave. Jedva nešto docnije, kada smo već svi upamtili jednu priču o dobrom i rđavom detetu i kada smo zapazili da pri svakome novom pričanju učitelj

menja poreklo junaku priče, prema tome kako su dotični roditelji otpozdravljali njegove pozdrave. Tako, na primer, kada mu je kobasičarev sin jednoga dana doneo četiri para kobasica, ta je priča glasila:

— Bila dva dečka, Sima i Nenad. Sima je bio sin jednoga kočijaša, rđav, neposlušan, glup i nevaljao, a Nenad je bio sin jednoga kobasičara, vrlo čestitoga čoveka, valjanoga i primernoga građanina, pa je, razume se, i sin bio na oca, valjano i dobro dete.

Ako, recimo, piljarev sin ne bi znao lekciju a doneo mu je danas, juče ili tih dana, dvadeset glavica kupusa i tri venca luka, onda bi ga ovako savetovao:

— Vidiš, sinko, ti imaš čestita i valjana oca, pa bi trebalo na njega da se ugledaš. Danas ti ne zameram što ne znaš, ali gledaj za sutra da naučiš. Pozdravi oca!

A ako grobarev sin ne bi znao lekciju, onda bi učiteljev prekor ovako glasio:

— Od tebe, sinko, neće nikad ništa biti. Ni tvoj rođeni otac neće uspeti da ti iskopa grob, jer ćeš na vešalima svršiti!

Prema zanimanju oceva bio nam je određen i rang u učenju i vladanju. Tako, na primer, najbolji je đak bio kobasičarev sin, a odmah za njim kasapinov, zatim sin jednoga bakalina, pa piljarev (i to otkako je, sem zeleni, počeo slati piliće i ćurke), a tek u poslednjoj klupi sin grobarev, sviračev, kočijašev i uopšte sinovi oceva neproaktivnih zanimanja.

U neproaktivna zanimanja spadao je u početku i moj otac, kao trgovac, i prema tome, i ja sam bio rđav đak. Ali kad sam jedno dva-tri puta (o Božiću, Uskrsu i Novoj godini) odneo učitelju nešto zavijeno u maloj, beloju koverti, ja sam prešao u prvu klupu i ona je priča glasila:

— Bila dva dečka, Sima i Nenad. Sima je bio sin jednog kočijaša, rđav, neposlušan, glup i ne valjao, a Nenad sin jednoga trgovca...

Mogli smo čak, po svršetku osnovne škole, i izračunati šta je koga od nas koštalo to što je naučio čitati i pisati. Tako, na primer: Simu Jankovića koštalo je 380 jaja; Peru Vukića dva para gusaka, pet pari pilića i 140 jaja; Milenka Purića 100 glavica kupusa, sedamnaest venaca crnoga luka i deset pari telećih nogu za piktije; Janka Popovića 294 pari kobasica, četiri šunke, četiri švargle, dve slanine i jedanaest kila suvih rebara.

To bi bila na neki način vrednost pismenosti izražena materijalnom vrednošću. Šteta je što se danas izgubio taj idilski odnos između učitelja i đaka, pa na taj način izgubila i mera kojom bi se dala ceniti pismenost, te je otuda valjda i dobila nepismenost tako veliku cenu.

U osnovnoj školi naučili smo: očenaš, azbuku i brojeve do sto.

„Očenaš“ smo naučili napamet i izgovarali smo ga kao neke tajanstvene reči, otprilike kao što gatara govori reči kojima niti zna smisla niti značaja. Tom molitvom, koju nismo razumevali, obraćali smo se, svi u jedan glas, svaki dan bogu. Ali to je još najmanje što je mi nismo razumevali, no sam ja uveren da je ni sam gospod bog, kome smo je upućivali, nije razumeo i, da mu je to bilo moguće, izvesno bi policijski zabranio onu dernjavu koju smo mi smatrali kao molitvu.

Što se tiče azbuke, tu se desila izvesna pometnja. Kad sam ja počeo učiti osnovnu školu, zatekao sam trideset i dva slova u azbuci. Nekako ubrzo zatim nestalo je dva slova i sećam se da se učitelj grdno ljutio što su mu ta dva slova nestala. * (* Primena Vukove reforme kojom su otpali iz azbuke debelo i tanko jer.) Mi nismo bili načisto da nije ko od nas ukrao i, recimo, progutao ta dva slova; da li nisu možda pala sa učiteljevog stola te ih famuluz počistio i bacio na đubre, ili ih možda učitelj drži zaključane u fioci pa neće da nam ih pokaže.

Izmirili smo se sa tim faktom na jedan čudan način. Učitelj nam je jednom prilikom objašnjavao da čovek ima trideset i dva zuba, što se poklapalo sa trideset i dva slova u azbuci, pa se nama, u dečjoj nam mašti, činilo kao da svako slovo visi okačeno o jedan zub. Izgledali su nam zubi kao dirke od klavira i čak neki Sreten Aleksić, koji je sva „jotovana“ slova (ć, č, đ i dž) izgovarao kao jedno jedino, ne mogući da ih razlikuje, pravdao se učitelju da su mu ispala tri zuba, kao da bi time hteo reći da su mu iz klavijature ispale tri dirke te jednu, koja mu je ostala, upotrebljava za sva ta slova. Kad nam je još učitelj dodao da čovek u stvari ima trideset zuba, a da dva umnjaka tek mnogo docnije, u punoj zrelosti, dobija, — onda smo došli do punoga uverenja da je učitelj ona dva slova sklonio u fijoku pošto za njih nema zuba.

Inače smo azbuku dosta lako savladali, blagodareći metodi kojom nas je njoj učitelj privikao. On bi počeo ovako:

— Milane, jesi li video koji put žabu?

— Jesam, gospodine!

— Jesi li je upamtio?

— Jesam!

— Je l' ima ovako: gore glavu, dole rep, a sa strane četiri noge, dve unapred pružene a dve unazad?

— Jeste.

— Eto ovako! — i napiše kredom na tabli slovo Ž, koje nam je u tome času odista svima izgledalo kao žaba sa glavom, repom i četiri noge. I odista, mi smo na taj način slovo ž dobro upamtili.

Tako je on i za sva ostala slova našao upoređenja: B, na primer, bila je budža kojom Cigani udaraju u bubanj; G vešala; O rupa; Š plot kojim je ograđen šljivak; H nogare za struganje drva; U raklje za ražanj; T čiviluk za vešanje odela; D turski nužnik, a F tetka Persa, famulusova žena, koja je odista nesnosno ziparala po školskom hodniku, naslanjajući uvek ruke na kukove, te ličila na slovo F.

I kako smo mi sve to upamtili, to se on vrlo lako spomagao kada bi nas izveo na tablu.

— Napiši, Ivane, reč ,bog!

Ivan bi se, razume se, najpre zbunio, a učitelj bi tada dodao:

— Budža, rupa, vešala.

I reč bi odmah bila ispisana.

— Deder ti, Pero, napiši reč dud!

Razume se da bi se i Pera zbunio dok mu ne bi učitelj rekao:

— Zamisli jagnje na ražnju između' dva turska nužnika.

I Pera bi se odmah setio te reč napisao.

Tako nekako učili smo mi i naučili najzad azbuku.

Sa ciframa takođe nije bilo velikih teškoća. Za pojam jedan učitelj bi nam pokazao jedan svoj prst, za pojam dva dva prsta i tako redom, dok nije upotrebio pet sa jedne i četiri sa druge ruke. Ali je nastala prava pometnja, koja je i samoga učitelja dovela u zabunu, kada je trebalo da nam objasni značaj nule. Pokušavao je na razne načine, ali mu to ili nije polazilo za rukom ili ga mi nismo dovoljno mogli da razumemo.

— Nula, deco, nije ništa, a opet može da bude nešto. Kad je sama, nije ništa, ne vredi ni pola lule duvana, a kad je metneš uz jedan, onda je deset, a kad je metneš uz dva, onda je dvadeset. Zašto, bog će sveti znati, ali tako je! Nije to lako ni objasniti! Al' eto, na primer, moja žena... recimo, moja žena; dok se nije udala za mene, bila je niko i ništa, je li, a kad je stala uz mene, ona je gospođa učiteljica. Je li tako?

— Tako je! — odgovara ceo razred.

I, razume se, da smo od trenutka ovoga objašnjavanja svi smatrali nulu kao suprugu i svaka desetica izgledala nam je kao bračni par. U našoj dečjoj mašti su sad već sve gospođe u varoši ličile na nule, a sve cifre kraj njih na njihove muževe. Čak su nam pojedini ljudi izgledali slični dotičnim ciframa. Tako, na primer, okružnoga načelnika i njegovu gospođu smatrali smo kao broj 90. Ali to nije bilo proizvoljno smatranje, niti smo mi tako visoku cifru uzeli iz obzira na visoki činovnički položaj načelnikov, već stoga što je gospodin načelnik odista ličio na deveticu. Imao je kratke i tanke noge a iznad ovih trbuš, grudi i glava, sliveni jedno u drugo, izgledali su kao bure koje je svojom težinom preteglo una pred. Doktor sa gospođom bio je za nas broj 70, jer se iz cele njegove tanke figure, kao ona kuka kod sedmice, izdvajao jedan od onih noseva koje su njegovi praoci preveli negda neokvašen preko Crvenoga mora a zatim prešli preko Jonskog mora u Evropu i odomaćili ga. Direktor gimnazije sa gospođom ličio nam je na 10, ne zato što je jedan bila njegova omiljena beleška koju je obilato darovao đacima već zato što je suv i štrkljast odista ličio na telegrafski direk. Tako isto direktor banke sa gospođom ličio nam je na broj 50, po tome što je on tako nekako izgledao kao da mu je trbuš od natrag, te je potpuno ličio na peticu. Tako smo i svakoj drugoj desetici našli odgovarajući bračni par i jedino nas je dovodio u zabunu prota, koji se zbog mantije nije iz daleka razlikovao mnogo od svoje žene, te su nam izgledali kao dve nule.

Mi smo se ovim poređenjima neobično lepo koristili, jer kad bi nas učitelj izveo na tablu i rekao, recimo, da napišemo 70, mi smo se samo setili doktorovog nosa i odmah umeli da ispišemo zadati broj.

I stvar je sve dotle lepo išla dok jednoga dana učitelj ne ispisa na tabli broj 100. To nas dovede u užasnu zabunu, jer tu poligamiju nismo mogli nikako da razumemo.

— Ne razumete, dabome! — reći će učitelj, predviđajući svu teškoću objašnjenja. — Znao sam ja da to nećete razumeti. A šta bi vi kazali kad bih vam rekao da postoji i ovakva cifra! — i on uze kedu pa na tabli ispisa 7,000.000.

Mi se zgranusmo. Zamislismo grešnoga doktora sa ogromnim haremom i — nedovoljno upoznati sa dobrim i rđavim stranama čovečjeg života — svima nam je u tome času bio odvratan. Učitelj uvide da nam ipak na neki način mora da objasni cifru 100, koju smo morali naučiti, i uze ovako da je tumači:

— Jedan je, recimo, muž. Je l' tako?

— Tako je! — odgovara razred horom.

— Ova prva nula, to je recimo njegova žena, je l, tako?

— Tako je!

— E, ova druga nula, to mu je svastika, koju po koji put izvede sa ženom u šetnju. Je l' razumete sad?

— Razumemo!

Drali smo se iz glasa da razumemo, iako nismo razumeli, jer najposle, ako se i dopusti da se jedna svastika pridruži ženi, ali kakav bi izgledao, na primer, grešni direktor banke sa trbuhom od natrag u onoj cifri gde se uz ženu priključi još pet svastika? Zar ne bi ličio na remorker koji sa natčovečanskim naporom plovi uz vodu, vukući šest šlepova?

Sve su to stvari koje su našu dečju maštu neobično zanimale, ali, moramo priznati, i pomogle da kraj azbuke naučimo i cifre i da tako svršimo osnovnu školu.

Hajdemo dakle u gimnaziju!

HRIŠĆANSKA NAUKA

Učeći hrišćansku nauku meni je neobično omilela neznabožačka vera. To dolazi verovatno otuda što nas je katiheta, koji nam je taj predmet predavao, tako nehrišćanski tukao da se ja i danas u crkvi, kad slušam propoved o hrišćanskom milosrđu, osvrnem na sve strane, zazirući da me ne zvizne mitropolit pataricom ili đakon kadionicom. Ta je pojava jedan dokaz više da utisci iz rane mladosti ostavljaju vrlo dubok trag u duši.

Sećam se, na primer, da sam zbog sedam mršavih krava izeo sedam tako debelih batina da o debelim kravama nisam smeo ni govoriti. Pa onda Marija i Magdalena mal' mi nisu došle glave. Zbog ove poslednje, tj. zbog Magdalene, morao sam jedanput da svlačim pantalone pred celim razredom, da se povalim po klupi i da izdržim dvanaest udaraca po golome telu. Od toga doba

uhvatio sam takav strah da ni docnije u životu, kad god bih sreo žensku koja se zove Magdalena, ja ne bih smeo pred njom da svlačim pantalone.

Bilo je i lekcija koje mi nisu pravile teškoće. Tako, na primer, Adam i Eva bili su mi vrlo simpatični, verovatno sa svoje naivnosti, a možda i stoga što je prvi greh jedne žene uopšte simpatična stvar. Ali dok su mi Adam i Eva bili simpatični, dotle su mi njihova deca pravila užasne malere. Zbog poznate firme „Kain & Avelj“ izvukao sam tri puta batine. Jedanput zato što sam kazao da je Avelj ubio Kaina, drugi put što sam kazao da su Kain i Avelj bili apostoli, a treći put, ne sećam se, a čini mi se zato što sam kazao da je Kain prodao Avelja misirskim trgovcima za trideset srebrnika.

Na godišnjem je ispitu, razume se, bilo grdne smejurije. Predsedavajući profesor hvatao se rukama za trbuh i uzvikivao: „Idi, dete, do đavola, nisam se ovako slatko nasmejao već toliko godina!“ a ispitujući profesor, odnosno katiheta, triput je stezao pesnice i zaletao se na mene, ali se uvek uzdržavao s obzirom na svečanost trenutka. Jedva što mi je onako kroz zube pomenuo nešto oca i majku.

Razume se, kad sam se već jedanput zbunio, da je posle sve išlo naopako. Tako, na primer, kad mi je katiheta postavio pitanje o Adamu i Evi, ne bi li me tom najlakšom i meni inače najsimpatičnijom lekcijom pomogao da se izvučem, ja sam počeo ovako:

— Adam i Eva bili su prvi ljudi... prvi ljudi... Adam je bio prvi čovek, a Eva je bila prva žena. I oni su, kao prvi ljudi, živeli u raj. I oni su vrlo lepo živeli, ali jednoga dana Adam zagriže Evu... zagriže Evu i zbog toga mu Gospod Bog prebije jedno rebro...

I zatim je, na zadovoljstvo predsedavajućeg, sve u tome tonu išlo. Ja sam na ispitu jednostavno izmešao Stari i Novi zavet tako vešto kao što bi dobar kockar izmešao dva pakla karata. Katiheta me je dvaput zaustavljao da ne govorim, ali me je predsedavajući hrabrio i terao da nastavim, obraćajući se katiheti rečima: „Ama pustite ga, molim vas, da se bar slatko nasmejemo!“

Ja sam, kao što rekoh, strpao dvanaest Hristovih apostola u Nojev kovčeg; za Sodomu i Gomoru rekao sam da su to dva sveta hrama u kojima je Isus sa uspehom propovedao svoj nauk: „Ljubi bližnjega svog“; za Hrista sam još rekao da je četrdeset dana proveo u kitovoj utrobi, pripremajući se za svoju božansku nauku; za deset zapovedi božjih sam rekao da ih je Juda prodao na gori Araratu, i najzad sam celu stvar završio time što sam, na pitanje: šta znam o Pilatu, rekao da je Pilat sin Mojsijev, da je izrodio veliko pleme i, kad je taj posao svršio, da je oprao ruke.

Uostalom, ja ni dan-danas ne razumem čega u svima ovim mojim odgovorima ima smešnoga i čemu se upravo predsedavajući profesor tada onako slatko smejao? Hrišćanska nauka za mene je — kao što je to za vrlo velik broj hrišćana i dan-danas — bila jedna zbirka raznih čudnovatih i neverovatnih priča i ja ne vidim da je to bio neki strahoviti greh izmešati sve te priče kao što sam to ja učinio. Ne vidim, naime, šta bi više o hrišćanstvu znao onaj koji bi sve priče ispričao onako kako su one u knjizi zapisane?

Ali, ruku na srce, nije se naš katiheta zadržavao samo na biblijskim pričama; ulazio je on i u suštinu Hristove nauke i upravo zbog te suštine mal' ne izgibosmo svi do jednoga. Tako, na primer, on nam je govorio dugo i opširno o osnovnim načelima Hristove nauke. Mi smo vrlo pažljivo pratili njegova predavanja, tj. vrlo pažljivo smo posmatrali svaki pokret njegovih ruku, bojeći se da ne zvizne koga.

Idućeg časa, razume se, nastalo bi propitivanje onoga što smo prošloga časa slušali.

— Koje je prvo osnovno načelo Hristove nauke? — pita g. katiheta prvoga među nama sa kojim mu se sretne pogled.

Onaj grešnik diže se sa mesta i ćuti kao zaliven. Katihetu već podilazi gnev i ponavlja pitanje.

Đak uporno ćuti, sa istrajnošću prvih hrišćana pred sudom mnogobožičkih tirana.

— Koje je prvo osnovno načelo Hristove nauke, zvekane jedan? — ponavlja gnevno katiheta i već mu se stežu prsti u pesnice.

Pa kad đak ipak ne odgovara, on rukne:

— Milosrđe! — i tako nemilosrdno zvizne đaka po glavi da ovome pokulja mlaz svetlaca iz očiju.

Tad se katiheta okreće drugome:

— Reci mi ti, koje je drugo osnovno načelo Hristove nauke?

Onaj se grešnik češe iza uveta i vrdara pogledom da po pokretu ruke katihetine vidi s koje li će ga strane da flisne drugo osnovno načelo Hristove nauke.

— Ljubav prema bližnjemu, magarčino jedna! — dere se katiheta kad ne dobija odgovor, a onaj grešnik pipa se po nosu da vidi nije li načelo ljubavi prema bližnjemu obojeno crvenom bojom.

Treći đak, razume se, takođe ćuti na pitanje: koje je treće osnovno načelo Hristove nauke.

— Velikodušnost, uštvo jedna, ali za tebe je velikoušnost! — dere se katiheta i tegli grešniku uši kao da se dočepao krajeva hozentregera.

Mi ostali premrli živi. Ima nas trideset i četvoro u razredu i, ako Hristova nauka ima slučajno trideset četiri osnovna načela, vidimo da ćemo izginuti svi kao prvi hrišćanski mučenici, bačeni u arenu na milost i nemilost divljih zverova.

Eto, u takvim prilikama ja sam zavoleo mnogoboštvo i žalio sam što nismo ostali u toj veri. Prvo: što više bogova to manje osnovnih načela; drugo: mnogi bogovi ne mogu nikada biti tako opasni kao jedan jedini bog; i treće: kad bi bili u mnogoboštvu, ne bi se u gimnazijama učila hrišćanska nauka.

SRPSKI JEZIK

— Beše li ti ono magare što ni prošloga puta ne znađaše lekciju?

— Jest, ja sam taj! — odgovaram ja ushićen zadovoljstvom što me se profesor tako dobro seća.

— A našoh li ja kanda, na tvome pismenome zadatku, onu mastiljavu mrlju koju vi, đaci, krmačom nazivate?

— Da, da! — tvrdim ja, sav ushićen što me se profesor tako dobro seća.

— Ja tada rekoh tebi, ako budeš bio i dalje tako nemarljiv i nebrižljiv, da ću te kazniti.

Ja i to potvrđujem, ali bez ushićenja, a on uzima pisaljku i meni „bude bio“ beleži jedinicu i upućuje me, jednom čisto gramatičkom rečenicom, da klečim iza table.

— Ostaćeš klečeći do kraja ovoga časa, učeći za to vreme sklanjanje zamenice sebe ili se. Budeš li bio kadar naučiti to sklanjanje, javićeš mi se i ispraviću ti belešku a dalju kaznu oprostiti.

Kako ni do kraja časa nisam „budem bio“ naučio to prokleta sklanjanje, ostao sam na kolenima sve dok nije zakucalo zvonice.

To sklanjanje nam je zadavalo naročite glavobolje. Sećam se, npr., mojih muka da naučim peti padež od imenice pas. Svi ostali padeži išli su kojekako, ali peti padež jednine (pokojni zvatelni) nikako mi nije ušao u glavu, niti sam umeo da ga pogodim.

I ne samo meni, već i svima u mojoj okolini, zadao je taj padež glavobolju. Moj najstariji brat, koji je već bio u starijim razredima, izgleda da se provukao i nije u životu imao posla sa tom imenicom; moj mlađi brat mi reče da je od imenice pas peti padež: kuće. Otac mi nije umeo kazati ništa, pošto gramatika nema nikakve veze sa trgovinom, već izgleda da tu čak važi pravilo: što manje gramatike to više zarade.

Pitao sam i bakalina, našega komšiju, pošto sam mu prethodno objasnio da se petim padežom zove, i on mi reče:

— Ja kad vabim kuće, ja mu kažem: kuc, kuc, kuc! a kad ga teram, ja mu kažem: šibe! A bog će ga sveti znati koji je to padež!

Pitao sam najzad i gospodina protu, jednom prilikom kada je bio na večeri kod nas, verujući neobično u njegovu učenost, pa se i on zbunio i nije umeo da me nauči.

— Peti padež, peti padež! — uze da zamuckuje prota, brinući se da pred mojom porodicom sačuva autoritet učena čoveka. — Pa koliko padeža vi učite?

— Sedam.

— Sedam? — zgranu se prota. — E, to je mnogo, to je baš mnogo!

— Mnogo! — uzdišem i ja.

— Ja ne znam samo — okreće se prota mojim roditeljima — što će im toliki padeži. To je prosto profesorski bes. Uzmite samo jedna Nemačka, koliko je to prostrana i silna carevina, pa nema više nego četiri padeža; pa onda Francuska, pa Engleska, sve velike i moćne države, pa nemaju više nego četiri padeža. A šta smo mi, jedna tako reći mala zemlja, tek nekoliko okruga, pa sedam padeža. Pa zar to nije, molim vas, bes kad se ne prostiremo prema svome guberu?

Te su protine misli bile u stvari vrlo utešne za mene, ali mi pred profesorom nisu mogle ništa pomoći. On je odlučno tražio od mene da mu kažem peti padež od imenice pas, čemu sam se ja odlučno odupreo jednim beskrajnim ćutanjem, jednom od onih mojih osobina kojom sam se vrlo često u školi odlikovao.

A koliko je ovaj profesor imao pik baš na padeže, pokazaće i slučaj nekoga Stanoja Stambolića. Jedno popodne, za vreme velikoga posta, on diže ruku i zamoli:

— Molim, gospodine, da idem u avliji.

— Reci, Stamboliću, tu rečenicu pravilno, pa ću te pustiti, — odgovori mu profesor.

Stambolić se zbuni, uzvrda se, pa očajno ponovi:

— Molim, gospodine, da idem u avliji!

— Reci pravilno, pa ću te pustiti.

Stambolić poče da se znoji i previja, koje zbog padeža a koje zbog nevolje radi koje je molio da izađe. Šapću mu drugovi i dobacuju, a Stambolić se oznojio, pocrvenio, digao jednu nogu i uvio je oko druge, pa najzad, kad doču reč koju su drugovi dobacivali, on dreknu:

— U avliju!

— Tako, sad je pravilno, sad možeš ići! — veli profesor.

— E, sad je dockan! — odgovara Stambolić, sav opušten i otromboljen.

A nisu to samo padeži sa kojima smo se borili. Bilo je u gramatici i puno drugih kukica i jeksera i, ako ne paziš dovoljno, mogao si se svaki čas ne samo ogrebat i nabosti.

Ima, na primer, reči koje su tako kapriciozne i prevrtljive kao histerična žena; javljaju se u svima mogućim toaletama. Ovo nije slučajno upoređenje, jer sam ja, učeći gramatiku, zapazio da ova nauka ima mnogo ženskih osobina ili, ako hoćete, žene imaju mnogo gramatičkih osobina. Ne mislim ja na neodređeni i zapovedni glagolski način, za koji bi se moglo reći da je isključivo ženski način, ali mislim na ono što se oko svake žene, kao oko imenice u gramatici, vrzma po jedan član, po kome možeš poznati kog je pola žena, a mislim i na to što i žene, kao i imenice u gramatici, uvek imaju nastavak i što taj nastavak vrlo rado menjaju pri svakom novom padežu.

Ima među rečima i takvih koje se pojavljuju, à la Fregolli, u svima mogućim oblicima. Izađe profesor na tablu i napiše reč crno, pa onda počne da razvija neku matematičku formulu, prateći je nerazumljivim objašnjenjima: „Staroslovensko on pred muklim jus pretvara se u novoslovensko... itd.“ ili: Jus se pretvara u cis, cis se pretvara u bis itd...“, i na kraju krajeva reč crno sad glasi: belo.

Sećam se jednoga predavanja iz istorije Srba, koje je profesor ovako završio: „U bici na Velbuždu 1330. godine, u kojoj je poginuo bugarski car Mihajlo, odlikovao se naročito mladi srpski kralj Dušan. Grad Velbužd, gde se ta bitka desila, danas se zove Ćustendil. Kako je od reči Velbužd postala reč Ćustendil, to istorija ne ume da objasni, ali je gramatika kadra i to ojasniti“.

Profesori u tom pogledu idu tako daleko da su oni već pre Voroncova kadri bili pretvoriti petla u kokošku, i obratno, i onda nikako čudo nije što sam ja, kao i mnogi moji drugovi, vraćao se sa

table gde sam govorio lekciju sa uverenjem da sam dobio četvorku, a ona se — jus u on, on u debelo jer, debelo jer u tanko jer — na kraju tromesečja pretvorila u dvojku.

Koliko su nam jada zadavale te prevrtljive reči u gramatici, toliko još više i razni znaci, koji su, izgleda, zato izmišljeni da naprave što veću zbrku. Tačke, zapete, pitanja, divljenja i još čitava gomila raznih znakova, koje je grešni đak morao znati gde da postavi, bez obaveze da ih i docnije; u životu, upotrebljava. Ja i danas poznajem jednog činovnika koji je učio gramatiku kad i ja, i koji mi se žali da ga ona samo buni u životu.

— Uzmi, molim te, samo one znake, — žalio mi se on. — Ja sam pre pisao, pisao, pisao, pa nanižem reči kao ženski tepeluk. Pa eto, molim te, sam reci, da l' bi na ženskom tepeluku lepo stajale tačke i zapete? Razumem još znak divljenja, to se još i može upotrebiti. Kad god pišem nekom starijem po činu od sebe, ja metnem znak divljenja. Ali naš sekretar ide tako daleko da stavlja znak divljenja čak i kraj fraze: „Ti si magarac!“ E pa zar to ne znači kompromitovati ne samo taj znak već i celu gramatiku, jer ako je ko magarac, on ne mora biti baš gramatički magarac.

A poznat je i onaj slučaj gde komandiru jedne pogranične čete vraća komandant raport da stavi tačke i zapete, jer je ovako napisan raport potpuno nerazumljiv, tako da se nikako nije moglo razabrati da li je u pograničnom sukobu, koji se desio, poginuo šef krijumčarske bande ili je poginuo sam komandir koji raport podnosi: Komandir, koji se nikad u životu nije družio sa tačkama i zapetama i, moglo bi se reći, bio čak i njihov protivnik, došao je ovim komandantovim zahtevom u veliku zabunu. Njemu bi mnogo lakše bilo voditi celu noć borbu sa dvadeset i pet pograničnih bandita no razmestiti u svome raportu toliki broj tačaka i zapeta. Da se izvuče iz teške situacije a i da odgovori zahtevu komandantovu, on previ jedan čist tabak hartije i na njemu ispisa deset tačaka i petnaest zapeta, pridruži to svome raportu i vrati ga komandantu s molbom da komandant, svojom naredbom, izvrši raspored priloženih tačaka i zapeta i svaku od njih uputi odgovarajućoj jedinici, dodajući još i molbu da komandant tačke i zapete koje bi pretekle, te ostale neupotrebljene, nadležno rashoduje.

Ja ne mogu da razumem zašto su nam te tačke i zapete pravile tolike neprilike, kad se vrlo dobro sećam da nam je profesor neobično jasno objasnio njihovu upotrebu. Ovako nam je govorio:

— Jedan železnički voz, na primer, ima da prođe put od Beograda do Niša. Lepo. Kad izvede taj put, tj. kad stigne u Niš, on je onda svršio ono što je hteo; njegova je misao bila da otputuje iz Beograda u Niš i on je tu misao ispunio. A jedna misao izvedena i iskazana, to je rečenica. Voz je na kraju svoje misli stao i ne ide dalje, a to znači, i na kraju rečenice treba kazati: stani, ne dalje! E, to „stani i ne dalje“ beleži se tačkom. Na kraju rečenice, dakle, beleži se tačka. Da, ali voz ne može da potegne iz Beograda pa pravo u Niš a da se nigde usput ne zaustavi, jer to je vrlo dug put. Ima usput da se ukrsti s drugim vozovima, pa mora mašina uzeti vodu, pa se mora negde ustaviti da siđu putnici i da nove primi, da se štogod istovari ili utovari. Mora se, dakle, voz zaustaviti gdegde duže a gdegde kraće, koliko samo da iskoči ili uskoči putnik. Zato, vidite, na putu ima većih i manjih

stanica, takozvanih postaja. Svaka takva velika stanica, gde se recimo ukrštaju vozovi, gde ima i restoracija, te se putnik može i potkrepiti, to vam je tačka i zapeta, a postaje, gde se voz zaustavi samo za trenutak, to su vam zapete. Dakle, jedna velika rečenica može biti sastavljena iz više manjih rečenica, od kojih je svaka odvojena tačkom i zapetom, kao što u jednoj rečenici može biti više ili manje zapeta, kod kojih se predahne. Je li vam sad jasno?

Razume se da smo svi kazali da nam je jasno, iako sad tek nismo ništa razumeli, jer smo posle profesorovog objašnjenja vodili međ' sobom ovakve razgovore:

— Da li ona niška tačka, sasvim na kraju puta, mora biti krupnija od mladenovačke i ćuprijske?
— pitao je Živko Janjić.

— A da li tamo gde je tačka i zapeta možeš da ručaš supu, goveđinu i pečenje ili imaš vremena samo da pojedеш perecu? — domišljao se Steva Radojčić.

— E pa dobro, ako se tamo gde je tačka i zapeta ukrštaju vozovi, to i onaj drugi voz ima svoju tačku i zapetu i onda tu se sretnu dve tačke i dve zapete, od našeg i onog drugog voza! — rezonovao je Jovica Stanković.

Znak divljenja i znak pitanja profesor nam je sa manje teškoća objasnio, ali smo docnije, u životu, videli da to objašnjenje nije tačno. Po profesoru, na primer, znak pitanja bi trebalo uvek staviti na kraju upitne rečenice, dok u životu znak pitanja se može staviti iza reči: poštenje, ljubav, rodoljublje, plemenitost, dobročinstvo, vernost, prijateljstvo itd., pa bile te reči u sredini ili na kraju rečenice. Ili, ako hoćete, znak pitanja u životu možete staviti svud gde vam je volja i, verujte, uvek će biti na svome mestu. Počev od rođenja pa sve do smrti, svakoj pojavi u životu čovečjem pristaje znak pitanja.

Što se tiče znaka divljenja, on je u životu najviše u upotrebi na proklamacijama, partijskim zborovima i pri izjavama ljubavi, pa zato smo njegovo značenje vrlo lako shvatili.

Dve tačke, kao gramatički znak, naučili smo tek kad smo počeli učiti fiziku, jer se cela ta nauka sastoji iz raznih a, b, v. Svako pravilo, svaka definicija, ima svoje a, b, v. Stane profesor na katedru pa izgovori pravilo: tako i tako, tako i tako, pa onda doda: prema tome: a) to i to; b) to i to l v) to i to. Tako smo nekako uhvatili da posle onoga „prema tome“ treba uvek staviti dve tačke.

Tačka i zapeta je neki hermafroditiski znak, koji nije ni tačka a nije ni zapeta. Možeš ga metnuti gde god ti je volja, ništa ne menja stvar. Jedan od mojih drugova, neki Ilija Sušić, stavlja je pri potpisu tačku i zapetu na kraju prezimena i, da vidite, vrlo je lepo stajala i tu.

Više tačaka je znak koji označava nezavršenu misao. Nije nam nikako išlo u glavu kako može biti nezavršenih misli; kad si je već počeo, završi je. Da smo pitali profesora, on bi nam verovatno rekao:

— Pođe Voz iz Beograda za Niš, ali kod Stalaća se desi sudar vozova, tri mrtva i jedanaest ranjenih, i voz ne može da nastavi put. To je eto nesvršena misao i tu dođe nekoliko tačaka!

A takvih iznenađenja, kao što je sudar vozova, ima često u životu, te prema tome znak više

tačaka odista može da bude vrlo koristan. Tako, na primer, lopov zavuče ruke u tuđu kasu a naiđe iznenada policija; to je onda odista nedovršena misao, koja se označava sa nekoliko tačaka... Pa onda, dečko izjavljuje ljubav svojoj kolegini, studentkinji, iza kapije i pri prvom zagrljaju naiđe njen otac. I to je nedovršena misao, koja se označava sa nekoliko tačaka.... Ili uvuče se gospodin kod mlade žene kad joj muž nije kod kuće i taman mlada gospođa sela u krilo razneženome ljubavniku, a neočekivano nailazi muž. I tu je misao nedovršena i ta se rečenica u životu svršava sa nekoliko tačaka, a gdekad možda i sa nekoliko udiviteljnih.

Eto, to je znanje koje smo o znacima izneli iz škole i dopunili ga u životu.

Ali, da bi nam dali prilike da nam ti znaci zadadu što veću glavobolju, profesori su, osim predavanja o njima, zadavali nam još i pismene zadatke, da bi se navikli da iskazujemo svoje misli i da primenjujemo ove znake.

Ti stilistički zadaci, koji tako često služe profesorima kao zabava, da bi se između' časova, u profesorskoj kancelariji, slatko smejali, obično su slični po stilu ljubavnim pismima koja odžačari pišu kuvaricama, molbama koje piljari pišu opštinama i raportima koje noćne patroladžije podnose komandama. I profesori srpskoga jezika možda baš zato zadaju vrlo često takve zadatke kako bi što više upotpunili svoje kolekcije đlačkih gluposti. A da bi te gluposti bile što deblje, da bi se profesori što slađe smejali, oni obično zadaju takve pismene zadatke na koje mnogi od njih ne bi umeli ni sami odgovoriti. Sećam se samo koliko nam je nevolja doneo pismeni zadatak: „Ispeci pa reci!“ Profesor je prosto, završavajući čas, rekao: Deco, pismeni zadatak za iduću nedelju: „Ispeci pa reci!“ što nam je bilo tako isto jasno kao da nam je kazao: Deco, za iduću nedelju pismeni zadatak: „Bifurkacija Patagonaca u odnosu prema oscilaciji Eskima“.

Pitao sam starijega brata, koji je zamakao već u školi, šta je to „ispeci pa reci“, ali mi ni on nije umeo objasniti. Veli:

— Reč može biti pečena, može i kuvana, može pržena, a može i pohovana.

Možete misliti već kako su glasili ti pismeni zadaci na temu „Ispeci pa reci“. Neki Živko Sredojević napisao je ceo pismeni zadatak u nekoliko reči. Taj je zadatak glasio:

— Najzdravija je reč kad je pečena i onaj se može smatrati za mudra koji govori samo pečene reči!

Drugi opet, neki Sima Jagodić, — ko zna gde se inspirisao tom filosofijom — ovako je rešio zadatak:

— Reč ne treba izvaditi iz usta sve dok ne bude sasvim pečena. A reč može da se ispeče ako se zagreje stolica kod kuće, pa se na toj stolici sedi sve dok se ne ispeče reč i za to vreme se uči srpska gramatika, kao najvažniji predmet, pošto bez jezika čovek ne može živeti!

Treći opet, neki Ostoja Popović, sin seoskog sveštenika, ovako je narodski objasnio stvar:

— Sve što ulazi u usta treba da bude pečeno. Tako u usta ulazi pogača, pa ulazi rakija, pa ulazi jagnje sa ražnja, i zato i sve što izlazi iz usta treba da bude pečeno. Kako iz usta, osim ostaloga, izlazi

i reč, to i reč treba da bude pečena!

Drugi put opet profesor bi nam zadao temu: „Poznaj samoga sebe!“ Na tu temu sećam se samo jednog odgovora, koji je glasio:

— Kad čovek nema prilike da pozna koga drugoga, nije rđavo, od dugoga vremena, da pozna samoga sebe. Najlakše čovek može poznati samo ga sebe na ogledalu. Ako je dobro ogledalo, čovek može tom prilikom da vidi svoje dobre strane, a ako je rđavo ogledalo, čovek može da vidi svoje rđave strane!

Ja na tu temu: „Poznaj samoga sebe!“ nisam podneo nikakav odgovor, jer nisam umeo da ga nađem. Kako tada tako, evo, sve do danas ja na tu temu ne umem da nađem odgovor.

ISTORIJA

Istorija je nesumnjivo i na prvome mestu korisna i stoga što se đaci kod nje vežbaju da izgovaraju strahovite reči, te se tako, pošto tu prelome jezik, osposobe da mogu izgovarati razne vratolomne definicije iz hemije, fizike i više matematike. Jer, odista, vladaoci staroga veka nosili su tako strahovita imena da je čoveku bila potrebna fakirska moć da ih izgovori. A ne samo što su bila strahovita, već nalazim da ta imena nisu bila nimalo vladalačka. Kakav je to kralj, molim vas, koji se zove: Uzprtezen, Čandragupta, ili možda Kudurnagupta? Zamislite oduševljeni narod koji ovako pozdravlja svoga krala: „Živelo Njegovo Veličanstvo Uzprtezen I i Njeno Veličanstvo Uzprtezenovica!“ Ja mislim da su ovaka imena dovoljan razlog da u narodu klone čak i dinastičko oduševljenje, — još kad se uzme u obzir da nije bio samo jedan, no su se ti Uzprtezeni usprtili na leđa misirskome narodu i vladali nekakvih dve stotine godina pod tim odvratnim imenom.

I da je to jedan ili dvojica, ali ceo stari vek pun je tako strahovitih imena da je čoveku lakše proći kroz neprohodne američke džungle no kroz stari vek. Sećate se svi možda onoga nesretnoga Artakserksesa, na kome su tolike generacije lomile jezik? Sve dok nismo prvi put čuli za reč Artakserkses, mi smo lomili jezik onim narodnim: „Pop poseje bob“ ili „Ture bure valja, bula Ture gura, niti Ture bure valja, niti bula Ture gura!“ al' otkako smo čuli ime Artakserkses, napustili smo sve narodne brojanice pa se dočepali Artakserksesa i na njemu smo jezik lomili i kladili se. Sednemo nas pet-šest u krug, uloži svaki po jedno dugme kao vizu, pa ko izgovori reč Artakserkses nosi šnjur.

Pomagali smo se, razume se, i na druge načine, kako bi savladali i sva ostala imena koja su nam zadavala tolike nevolje.

U naše doba nije bila poznata igra fudbala, tenisa, niti ma kojega od današnjih sportova. Mi smo tada igrali mete, robova i jenidžajes. Za mete bi se i moglo reći da je gotovo sportska igra, dok robove smo igrali ciglama i gotovo redovno svršavali tu igru po kojom razbijenom glavom. Ona treća igra, jenidžajes, ostala nam je zajedno sa alvom, bozom i doldrmom od Turaka i igrala se na taj

način što bi jedan od nas, na koga bi pala kocka, povio se a ostali ga preskakali, starajući se da ga ne dodirnu nogama niti kojim drugim delom tela. Iskupili bi se nas pet i šest i stali u krug, a jedan bi odbrojavao, govoreći ove nerazumljive reči: Igis, Ipik, Ušur, Topidušur, Sojle, Manojle itd., ili ove reči: endem, dinu, sarakatinu, sarakatika, taka, elen, belen, buf! Na koga bi pala poslednja reč: buf, taj bi morao zauzeti Tursku pozu a mi ga ostali preskakali, izgovarajući pri svakom skoku opet neke nerazumljive reči, koje su, koliko ih se sećam, glasile: jenidžajes, mandžebirgebirgovac, bir mamuzlari, bir kapaklari, bir topuzlari itd. da bi dakle mogli naučiti ona čudna istorijska imena, mi smo pali na sretnu misao da njih upotrebljavamo u igri jenidžajesa i tako smo, mesto dosadanjih reči u brojanici, upotrebili ova vladalačka imena: Kleombrot, Kijaksar, Aserhedon, Senoharib, Sezostris, Taharku, Karakala, Artakserkses! I na koga bi pala ova poslednja reč, Artakserkses, taj je morao poviti leđa a mi smo ga ostali preskakali, i tom prilikom izgovorili ova vladarska imena: Kudurnagupta, Čandragupta, Asurbanipal, Navukodonosar, Tiglatpalisar, Nabopolasar, Agezilaj, Amenemhat, Uzprtezen!

Na taj način mi smo spojili korisno sa lepim. Našli smo načina da naučimo ova kraljevska imena, zamenili smo u igri one nepoznate reči novim i vrlo milozvučnim rečima i dali prilike ovim silnim kraljevima da se i od njih može kakva korist videti.

Kad smo na taj način skrhalo jezike, osetili smo se čisto osposobljeni da uđemo i u samo izučavanje istorije, koja inače spada u najzanimljivije od svih gimnazijskih predmeta.

Istorija se, kao što je poznato, deli na stari, srednji i novi vek. Ispred staroga veka, kao neki predgovor istoriji, postoji predistorijsko vreme, a na kraju istorije, posle novoga veka, kao pogovor ili možda kao „ispravke štamparskih grešaka“, što se obično i stavlja na kraju knjige, dolazi najnoviji vek. Uostalom, ovaj najnoviji vek, koji počinje revolucijom, i jeste u stvari ispravka štamparskih ili bolje reći političkih grešaka prošlih vekova.

Kad čovek, ovako udaljen od obaveze da zna lekciju, posmatra istoriju, ona mu ovako otprilike izgleda:

Stari vek: zidanje piramida, duge i krasnorečive besede, filosofiranje, obožavanje mnogih bogova i mnogih žena.

Srednji vek: vera u jednoga boga i stalni ratovi i pokolji zbog toga jednoga boga. Obožavanje žena i stalna borba i ubistva zbog žena.

Novi vek počinje jednim istorijskim falsifikatom, a svršava se falsifikovanjem istorije.

Istorija beleži početak novoga veka velikim događajem otkrića Amerike, međutim, sudeći po svima posledicama ovoga događaja, izgleda da je Amerika nas pronašla. Amerikanci bar stoje na tome gledištu i tvrde da je to jedan istorijski falsifikat da smo mi njih pronašli. Ja sam se pre više godina upoznao sa jednim, inače vrlo simpatičnim Amerikancem, gospodinom Markom Tvenom, prodavcem limunade, no koji se još bavio i farbanjem, brijanjem i spravljanjem esencije za stavljanje krastavaca u turšiju. Vodili smo razgovor o toj temi, pronalasku Amerike, jednom prilikom

kad mi je nudio tu istu esenciju kao američki pronalazak.

— Ne, gospodine! — odgovorio sam mu. — Ne vidim nikakva razloga da kupim esenciju iz Amerike. Mi smo Evropljani pronašli kisele krastavce, prema tome mi smo obavezni da pronađemo i esenciju.

— Tako? — odgovori on. — A vi ste tako isto pronašli i Ameriku, čini mi se?

— Da, gospodine, mi smo Evropljani pronašli kisele krastavce, a mi smo pronašli i Ameriku.

— Jest, jest, sećam se toga, — odgovori g. Tven ljubazno. — Ah, da znate kako je to bilo prijatno iznenađenje za nas Amerikance kad ste nas pronašli.

— Kako?! — učinih ja iznenađeno?

— Da. Mi smo znate hiljadama godina očekivali, bili smo već nestrpljivi i jednako smo se pitali: „Hoće li ti ljudi doći već jednom da nas pronađu?“ Sećam se baš, kad je jednoga dana naišao Hristifor Kolumbo, da ga je moj deda predusreo rečima: „No, jeste li čuli, vi ste se dali dugo očekivati!“

— Ali kako je, zaboga, vaš deda mogao dočekati Kolumba?

— I ja sam se uvek to pitao, ali, znate, u istoriji se mora računati sa tim neobjašnjivim pojavama, koje će istoričari verovatno objasniti.

— To znači, vi ne priznajete veliko delo Kolumbovo?

— Ah, kako da ne! Tu skoro jedan moj prijatelj, gospodin Džon Bovters, pokušao je na čamcu da pređe iz Amerike u Evropu i nije uspeo, što samo uveličava Kolumbov uspeh.

— A kako vi smatrate akciju španskoga kralja Ferdinanda, koji je novčano potpomogao otkriće Amerike?

— O, ja je neobično cenim, utoliko pre što je u tome preduzeću učestvovao i američki kapital. Ja i sad još imam sedam akcija „Preduzeća za pronalazak Amerike“ koje je kralj Ferdinand organizovao, al' mogu vam poverljivo reći da te akcije kod nas u Americi stoje vrlo rđavo.

— Zašto?

— Pa zato, verovatno, što smo mi Amerikanci vrlo razočarani pronalaskom Amerike.

— Razočarani?

— Da, jer sve više dolazimo do uverenja da je Evropa pronašla Ameriku samo zato da bi imao ko da joj daje zajmove, i ja počinjem verovati da Marsovcima, koristeći se našim iskustvom, vrlo revnosno izbegavaju mogućnost da ih Evropa pronađe.

Ja mislim da je ovaj g. Tven potpuno u pravu i zato rekoh da je novi vek počeo jednim istorijskim falsifikatom, pronalaskom sveta koji je već postojao. A taj se vek, kao što rekoh, svršio falsifikovanjem istorije. Krajem novoga veka rodio se jedan čudnovat pisac istorije. Zvao se Napoleon Bonaparta. On nije pisao istoriju, kao što je to red, već ju je pravio. Razvalio državne granice, poobarao dinastije, izmislio nove narode i stvorio nove države. Bio je genijalni falsifikator istorije, što mi Balkanci možemo najbolje posvedočiti, i napravio je takav istorijski darmar da se svet

počeo plašiti da mu odnekud ne sune u glavu da izmeni oblik globusa. Iako sva njegova radnja pripada najnovijem veku, ipak on svojim rođenjem završava novi vek i njegov je dar.

Od svih tih istorijskih vekova, moramo priznati da se nama đacima neobično sviđalo preistorijsko doba. Niti je bilo država, niti vladara, niti su se brojale godine, niti je bilo pismenosti da se zapiše ono što bi mi zatim morali učiti. Da se istorija čovečanstva i dalje razvijala u tome pravcu, danas ne bi ni postojala kao školski predmet. No ne bi ona ni inače postojala kao školski predmet, da se među narodima nije pojavila jedna naročita sekta ljudi, takozvanih istoričara, koji su se, kao oni nesnosni insekti, počeli naglo množiti. Ti ljudi, sagrađeni od radoznalosti i strpljenja, počeli su se kao moljci uvlačiti u stare knjige i među prašnjave listine; počeli su prevrtati kamenje i grebati zidove, uzeli su se peti po bedemima, lutati po razvalinama, kopati temelje i raskopavati grobove i od istorije, koja se nekada tako prijatno dala slušati uz gusle, praviti školski predmet, koji se s dana na dan proširuje kao harmonika. U starome ih je i srednjem veku manje bilo, te nije, hvala bogu, sve ni zapisano, što čini da je stari i srednji vek dosta prijatna lektira. Kako su nam, na primer, bile mile one lekcije u starome veku koje su počinjale sa: „Malo se šta zna o događajima toga doba“ ili možda ovako: „Druga polovina memfijskoga perioda, vreme od nekoliko stoleća, pokriveno je tamom i skoro bez ikakvih spomenika“. To „pokriveno tamom“ tako je prijatna i zgodna fraza za đake da bi, i u interesu đaka i u interesu dotičnih naroda, mnogi događaji iz poznate i zapisane istorije bolje bilo da su „pokriveni tamom“.

Ali se u zapisivanju događaja novoga veka otišlo veoma daleko, svaki profesor istorije smatrao je za dužnost da po štogod zapiše, a možete misliti koliko ima profesora istorije na svetu? Pa ne samo što se svaki događaj opširno zapisuje, već se istorija sve više i više prostire i na one delove sveta o kojima se dosad nije vodilo računa. Pre se istorija razvijala samo na najužem delu istoka, ali se zatim počela sve više i više prostirati na sve kontinente, sve dok nije obuhvatila ceo svet i doprla i u najzabačenije kutove sveta. E sad, zamislite vekove koji su pred nama, kada će istorici početi da beleže i to kako je Njegovo Veličanstvo Prestolonaslednik Njukanuka ispekao na ražnju Njegovo Veličanstvo Kralja Oca Putafutu i zajedno ga, sa svojom kraljevskom vladom, pojeo da bi mu mogao naslediti presto, ili kako je Njeno Veličanstvo Kraljica Paparuka odsekla glavu svome sedamnaestom mužu i uzela osamnaestog, te ga načinila kraljem pod imenom Sisogora I. Zamislite, drugim rečima, kakva će izgledati istorija kroz pet stotina godina, koliko će tu tomova biti, koliko imena, koliko datuma i kakvih sve događaja. I zamislite one grešne đake koji će tada, kroz četiri i pet stotina godina, morati da uče istoriju! Kad god mi, grešnici, padnu na pamet, a ja im se sudbini pakosno nasmejem, kao onaj Ciganin u priči o Mitad-pašinom pravosuđu.

Mitad-paša, kao valija niški, neobično je surovo kažnjavao krađe i otimačine. Vešao bi lopova za par pilića, a kraj obešenoga stavljao bi predmet koji je ukrao, kako bi svako video zašto je onaj kažnjen. Jednom dovedoše preda nj tri Ciganina, od kojih je prvi krao drenjine, drugi jaja, a treći lubenice. On ih postroji u red i dade prvome jednu drenjinu, drugome jedno jaje, a trećem jednu

lubenicu, te im naredi da svako mora progutati, ne žvaćući, ono što je krao. Prvi Ciganin olako proguta drenjinu i udari u glasan smeh.

— Šta se smeješ, bre? — pita ga paša.

— Smešno mi, milostivi pašo, za onog trećeg, kako će taj da proguta lubenicu?

E, tim smehom nasmejem se i ja uvek kada se setim onih đaka koji će kroz četiri ili pet stotina godina učiti istoriju. Mi smo progutali drenjinu, ali kako će oni grešnici da gutaju lubenicu?

No mi nismo učili samo istoriju sveta, već i istoriju Srba, što bi za nas imalo da bude od većeg značaja. Taj nam je predmet lakše išao, jer smo se valjda osećali kod svoje kuće, a i zato možda što nam je profesor toga predmeta bio simpatičan.

Tada je, ne znam kako je sada, profesor srpske istorije samim tim morao biti veliki rodoljub. On bi držao posmrtno govore na svima pratnjama, zdravice na svima svadbama i pozdravne besede na svima koncertima i sve te govore, bez razlike, počinjao je sa: „Pet stotina je punih godina kako srpsko pleme stenje pod tuđinskim jarmom. Na časovima, kad bi govorio o Dušanovoj pobedi na Velbuždu, kao i o poredama ostalih Nemanjića, on bi se tako busao u grudi kao da nas je izazivao na megdan, a kada bi se dočepao ustanka i njegovih junaka, Sinđelića, Rajića, Zeke i Konde, onda bi toliko lupao pesnicama o sto da bi se turska vojska, kada bi odnekud opet naišla, morala preplašiti i razbeći. Razume se da nam je ovaj deo istorije više gudio no što je predavao. Malo, malo, pa bi se dočepao narodnih pesama, koje je tako nekako čitao kao da su mu gusle bile na kolenima, pa se tako nekako uneo u tu naviku da bi pogdekad u desetercu počeo i da govori sa nama:

Deder, Žiko, iz četvrte klupe,

Ako li si junak od megdana,

Reci meni, moj sokole sivi,

Ko to beše Lazarević Luko?

Živko, koji je inače iz Užičke nahije, iako nije voleo da deli megdan sa profesorima, prevukao bi u duši gudalom po strunama i počeo takođe desetercem, kao svojim domaćim dijalektom:

Malo bješe takijeh junaka

Kô što bješe Lazarević Luko.

Iz Šabačke rodnom je nahije

Iz pitoma sela Svileuve,

Otac Todor, majka Jevrosima

Rodiše ga, diku roda svoga,

U hiljadu i sedam stotina

Sedamdeset četvrtoj godini.

— Tako je, Živko! — oduševio bi se profesor i, beležeći mu peticu, dodao bi:

Tvoje lice sv'jetlo na divanu,

Tvoja sablja sjekla na megdanu!

Ali to što je Živku bilo moguće nije nama ostalima. Tako sam ja jedanput, kad me je zapitao o Kondi bimbaši, pokušao da se na pravim Užičanin, pa mi nije ispalo za rukom. Počeo sam:

Netko beše Kondija bimbaša,
Beše Konda iz malene Maćedonije,
Iz male Maćedonije kraj Polomlja,
Pa on gde god dođe vodi
Tu su njemu brodi.

Razume se da ovim divnim stihovima nisam uspeo oduševiti profesora.

Ali je to tako išlo samo sa lekcijama koje su se odnosile na ustanak, sve ostale periode i sve ostale lekcije morali smo učiti napamet od reči do reči, kao definicije iz fizike ili geometrije. Naučili smo ih tako da bi nas i usred noći mogao probuditi i mi bi ih naizust kazivali. Ja i dan-danas, posle tolikog niza godina, pamtim od reči do reči pojedine mudre zaključke našega profesora istorije. Tako, primera radi, navešću ih nekoliko, onako kako ih je on kazivao:

— Kralj Milutin se četiri puta ženio, ali se to ne smatra kao jedina istorijska zasluga toga vladaoca. On je još, sem ženidaba, proširio i granice srpskoj državi itd.

— Danas je već istorijski nesumnjivo da je car Dušan Silni otrovan. Za to ima vrlo mnogo dokaza, a jedan je od njih i taj što nije umro prirodnom smrću.

— Kralj Vukašin je poginuo u bici na Marici 1371. godine. Taj fakat, međutim, što je poginuo, učinio je da je prestao njegov lični uticaj na državne poslove.

— Stevan Dečanski je u mladosti bio oslepljen. Ali se desilo nešto čudnovato, nešto što kod drugih vladara obratno biva. — Dečanski je, čim je seo na presto, progledao.

— Stevan Prvovenčani je umro 24. septembra 1228. godine, ali valja imati na umu da se sva politička radnja toga vladara razvija pre njegove smrti.

Ali, mada su nam i predmet i profesor bili simpatični, mada sam instinktivno osećao izvesnu građansku obavezu prema ovome predmetu, ipak nisam nikako uspeo podesiti da budem na dobroj nozi sa njom. Profesor nam je doduše govorio: „Samo onaj koji se oslanja na prošlost kadar je graditi budućnost“, ali ja, valjda stoga što još nisam imao nikakve prošlosti te nemajući na šta da se naslonim, nisam nikako bio kadar da gradim sebi budućnost.

Baš zbog istorije, „učiteljice života“, ja sam ponavljao razred, i to sa jedne dosta čudne okolnosti. Pao sam na ispitu što sam zbrkao godine smrti cara Uroša, tako da je po meni izašlo kao da se to desilo posle Maričke bitke. Možete misliti kako se šćepao za kose profesor, koji nam je bar sedam puta pročitao pesmu „Marko kazuje na kome je carstvo“ i koji je u svojim lekcijama bacao teška prokletstva na Vukašina.

— A je l' tebi poznato da je Vukašin ubio Uroša?

— Jeste!

— E pa, kako je on mogao potegnuti mrtav sa Marice, gde je poginuo, i doći pa ubiti Uroša?

— Ne znam!

— E, kad ne znaš, a ti čitaj za vreme ferija, pa dođi naknadno da polažeš ispit.

I čitao sam odista, a kad je došao naknadni ispit, ja sam ne samo kazao da je Vukašin ubio Uroša, no sam išao korak dalje, te sam tvrdio da ga je dvaput ubio; jedanput pre, a drugi put posle Maričke bitke. Ja sam išao još i dalje u koncesijama; pristajao sam uz Pantu Srećkovića da je „i po treći put kralj Vukašin ubio cara Uroša“, ali izgleda da mi sva ta moja pomirljivost nije pomagala ništa i morao sam ponavljati razred.

Samo, sad nastaje jedno zanimljivo i čisto pravničko pitanje, koje sve do danas nisam pokretao, dok nisu došle na dnevni red naknade ratne štete.

Docnije, kada sam ja već izašao iz škole, istorijski se utvrdilo i danas se to smatra kao nesumnjiv fakat, da Vukašin nije ubio Uroša, već da je ovaj umro posle Maričke bitke. To sam ja i tvrdio na ispitu i zbog toga sam ponavljao razred i izgubio godinu dana. Sad nastaje dakle pitanje: ko je nadležan da meni naknadi taj gubitak od godine dana, koji mi je nanet time što država, u svoje vreme, nije znala svoju sopstvenu istoriju?

GEOGRAFIJA

Kao knjige za izučavanje geografije služe korisno bedekeri i red vožnje na železnicama. Svi oni koji su propustili da ovaj predmet savladaju u školi služe se ovim korisnim knjigama, iz kojih se mogu saznati ne samo granice država, veličine gradova, brda, reke, no i mnoga druga korisna znanja. Tako, na primer, iz tih se knjiga mogu saznati cene fijakerske vožnje, cene hotela, pa čak i to gde se nalaze granične carinarnice, kako bi putnik mogao za vremena skloniti predmet koji ima nameru da švercuje. Sva ta znanja, međutim, nedostaju geografiji koju učimo u gimnaziji.

Ali, da se čovek može pravilno koristiti ovim lepim knjigama, valja mu izneti iz gimnazije bar ona prva, osnovna znanja, koja će mu služiti kao osnova za razumevanje pojedinih pojava. U ta osnovna znanja spada, na primer, to: da reke uvek teku od izvora ka utoku svome; da je Zemlja udaljena od Meseca toliko isto koliko je Mesec udaljen od Zemlje; da su planine uvek više no doline; da jezera, bila ona plitka ili duboka, moraju sa svih strana biti opkoljena zemljom, i mnoga druga korisna znanja.

U ta osnovna znanja spada i to da je Zemlja okrugla, u što je naš profesor na sve moguće načine pokušao da nas ubedi.

Deca su bliža bogu, pa tim samim bliža i religiji. A deca i religija ispleli su zajednički divnu bajku o beskrajnosti sveta, koju nije bila kadra da razbije čak ni ona priča o čoveku koji je stigao na kraj sveta, seo na ivicu, spustio noge u ništa i zadovoljno pljuckao u to ništa. I sad, i onu veru u beskrajnost sveta i ovu bajku na jedan mah zameniti time da je Zemlja okrugla kao lopta, da se vrti

kao luda, premećući se akrobatski na sve moguće načine. U to nas je profesor pokušavao da pozivajući se na veliki broj dokaza, koje smo ipak s nepoverenjem primali.

— Prvi je dokaz — ubeđivao nas je profesor — da je Zemlja okrugla taj: što su Sunce, Mesec i sva ostala nebeska tela okrugla, te, prema tome, i Zemlja mora biti okrugla.

Nema sumnje da u tome dokazu ima nepokolebljive logike, ali je nama deci to izgledalo kao kad bi nam ko rekao: pošto su lađa, čamac i kriška od lubenice duguljastog oblika, to i cipela na nozi mora biti duguljastog oblika.

Drugi i treći dokaz o okruglini Zemljinoj takođe su nam bili vrlo jasni. Kad putuješ lađom morem, ti na dogledu kopna prvo sagledaš vrhove planina i obratno: kad stojiš na obali pa zapaziš lađu na moru, ti ćeš prvo sagledati njenu katarku, a tek će se docnije javiti i njen trup.

— Jeste li videli, deco, more? — otpočeo bi profesor objašnjenje tih dokaza.

— Nismo! — odgovaramo mi jednoglasno.

— E, vrlo dobro! Zamislite, dakle, more i zamislite na velikoj daljini lađu koja se još ne vidi.

Jeste li zamislili more?

— Jesmo! — odgovaramo, a bog će sveti znati kako smo ga zamislili.

— A jeste li zamislili lađu koja se ne vidi?

— Jesmo! — odgovaramo mi, iako nam nikako nije išlo u glavu da zamislimo lađu koja se ne vidi.

— E sad, reci mi ti, Milane, šta ćeš prvo sagleda ti od te lađe?

— Dim, gospodine! — odgovara Milan pouzdano.

— Dim, dobro... recimo, videćeš dim, — nastavlja profesor pomalo zbunjen. — Videćeš, recimo, dim kad se lađa dimi, ali šta ćeš da vidiš ako se lađa ne dimi? 'Ajde reci ti meni, kad se tako iz daljine lađa približava a ne dimi se, čime će se prvo javiti?

— Zviždanjem! — odgovara Milan još uvek pouzdano.

Ni sa četvrtim dokazom o Zemljinoj okruglini nismo prošli sretnije, iako je očigledno taj dokaz najjači. Prema njemu, kad bi neko pošao sa jednog mesta i išao, išao, išao neprestano u istom pravcu, on bi na kraju krajeva opet došao na isto mesto sa kojega je pošao. Mi smo taj dokaz ovako zamišljali: pođem ja, na primer, iz prvog razreda gimnazije i idem, idem, idem i posle nekoliko godina vratim se opet u prvi razred gimnazije, dok moji drugovi uče već četvrti. Nekako, po našoj dečjoj logici, to nije bilo dovoljno reći: „kad bi neko pošao“, jer to znači „kad ne bi pošao“ da ne bi ni bilo dokaza o okruglini zemljinoj.

Druge stvari pojмили smo nekako lakše, blagodareći tome što je profesor geografije rado primenjivao očiglednu nastavu.

U našoj gimnaziji postojao je jedan globus, koji je godinama stajao na ormanu u direktorovoj kancelariji, ali je taj globus izgledao tako bedno da ga je žalost bilo pogledati. Osovina mu se tako bila iskrivila da bi se, prilikom eksperimenata, uvek drukče okretao no što je profesor tvrdio da se

zemlja okreće. Severnu Ameriku pokrivala je jedna ogromna mrlja od mastila, tako da smo mi bili ubeđeni da je to upravo Crno more, a tamo gde treba da leži Afrika bila je velika rupa, te nisi znao da li su to Englezi iskopali Afriku da nađu faraonske grobnice ili je kakva američka ekspedicija, po uputstvima Žila Verna, sišla u utrobu Zemljinu. Međutim, verovatnije no obe ove pretpostavke, biće da su se profesori, između' časova, objašnjavali o dnevnoj politici, pa upotrebili i globus kao argumenat.

Profesor je u nedostatku globusa upotrebljavao glavu jednoga našega druga, nekoga Sretena Jovića, koji je odista bio tako glavat da je predstavljao pravi pokretni globus.

— Iziđi, Sreto, ovamo! — otpočeo bi lekciju kojom bi, recimo, hteo da nam objasni dan i noć. — Iziđi i stani ovde kraj prozora da te dohvati sunce.

Globus izađe iz treće klupe i stane kraj prozora.

— E, vidiš, kad ovako desni obraz okreneš suncu, onda ti je cela ova polovina glave osvetljena a ova druga nije. Je li? E, sad okreni levi obraz suncu i, eto, sad je ova druga strana osvetljena a ona nije.

Tako bi nam isto objašnjavao i polove na Sretenovoj glavi.

— Evo ovde, vidiš? — i tu bi upro kažiprst u teme. — Tu je Severni ledeni pol. Tu je večita zima, nikad ništa ne cveta, sve je izumrlo, a i ako ima čega, to je zakržljalo. To su, uostalom, neispitani prostori.

Drugi put opet objašnjavao nam je na Sretenovoj glavi putanju onoga putnika koji bi za ljubav geografiji, da bi potvrdio četvrti dokaz o okruglini Zemljinoj, krenuo se sa jedne tačke i idući uvek u istome pravcu stigao opet na tu tačku. Profesor je pošao od Sretenovog nosa, kao tačke koja je vrlo jasno markirana. To je objašnjenje otprilike ovako izgledalo:

— Uzećemo dakle nos kao polaznu tačku — i tu nasloni svoj kažiprst na Sretenov nos, pa ga zatim uputi, vukući noktom po licu, ka levom uvu — i krenućemo na istok, to jest na onu stranu sveta sa koje Sunce ističe, zatim ćemo... Sretene, da ispereš uši, pune su ti blata kao da si sad iz svinjca izišao... zatim ćemo obići Zemljinu kuglu i doći na suprotnu stranu sveta... Ja sam ti, Sretene, još prošloga časa kazao da ošišaš tu kosu. Iako na toj suprotnoj strani sveta žive divljaci, ja ipak neću više da provlačim prste kroz tu tvoju prljavu kosu... To je ta strana gde je noć kad je kod nas dan i, obratno, gde je dan kad je kod nas noć. Zatim ćemo ići sve dalje i dalje, preći ćemo preko Sretenovog desnog uveta, pa opet dalje i dalje i dalje, i evo nas na Sretenovom nosu odakle smo i pošli!

Sreten je nama đacima neobično imponovao zbog toga što se profesor njime služio. Izgledao nam je kao odistinski školski instrument i na to smo se toliko bili navikli da nam je njegova glava odista izgledala kao globus koji predstavlja kuglu zemaljsku. Njegova čupava kosa izgledala nam je kao prašuma u kojoj stanuju divlje zveri; njegovo čelo ličilo nam je na uzorane misirske ravni; nos kao nedostižni vrh Himalaja, a dve reke, koje su se izlivala iz nosa, na Eufrat i Tigar koji su se, pred

svojim utokom u usta, spajali u jednu reku.

Naše ubeđenje da je njegova glava pravi globus bilo je toliko da je, kad mu je jednom u igri neki Stanko Milić razbio glavu, na pitanje profesorovo zašto je to učinio, odgovorio:

— Učio sam geografiju!

Razume se da je profesor tada pustio u saobraćaj glavu ovoga Stanka Milića, ali ne radi očigledne nastave, već radi toga da nam zada strah, kako ne bismo ubuduće oštećivali školske instrumente, jer tek ne bi mogao Sretu, sa razbijenom glavom, metnuti na orman u direktorovoj kancelariji, tamo kraj onoga bivšeg globusa.

A valja znati da je naš profesor geografije imao dosta tešku ruku i da se vrlo rado njome služio. Dok bi govorio o zemaljskim stvarima, o rekama, planinama, jezerima i morima, i kojekako, ali kad bi se dočepao neba i nebeskih predmeta, tako bi se razmlatarao rukama i tako bi nas ni za šta ošamario da nam je izgledalo kao da se na nebu među planetama dešavaju katastrofalni sudari.

Tako, na primer, jednom kad nam je objašnjavao pomračenje, izveo je nas trojicu ispred klupe. Najpre je pozvao nekoga Živka, najvećega đaka među nama, kome su već i brkovi probili i koga su svi profesori savetovali da se ženi. Prozvao ga i postavio ga tako da ga svi možemo videti:

— Iako si ti inače, Živko, pravi magarac, ali u ovoj prilici predstavljaćeš Sunce!

Zatim se okrenuo ostalim đacima:

— Pazite dobro, glava ovoga Živka je Sunce i ona osvetljava i Zemlju i Mesec. Zemlja će, kao i dosad, biti Sretenova glava, a za Mesec uzećemo ovoga maloga iz druge klupe.

Taj mali iz druge klupe bio sam ja.

— E sad, vidite, deco, kad Sunce stoji ovde gde je sad Živko a Zemlja ovde gde je Sreten i Mesec ovde gde je ovaj mali, onda Sunce šalje svoje zrake i obasjava i Zemlju i Mesec. Je li tako?

Svi ćute, jer ne mogu da zamisle kako to Živko obasjava i čime obasjava.

— Ali — nastavlja profesor — Zemlja, na svome putu oko Sunca, u jednome trenutku nađe se između Sunca i Meseca... eto ovako! — i tu nas povrsta u jednu liniju, Živka, Sretena i mene. — I onda, kao što vidite, glavati Sreten zaklonio je ovoga maloga i svetlost Živkova ne može da ga obasja, te usled toga nastaje pomračenje Meseca. Je li razumete?

— Ja ne razumem! — progundča Živko, iz kojega ima sva svetlost da poteče.

I baš ta okolnost što mu onaj koji svetlost treba da pozajmi drugima ne razume razgnevi profesora i zviznu mu takav šamar koji je kod grešnoga Živka morao izazvati pravu predstavu pomračenja, te on žmirkajući dodade brzo:

— Sad razumem!

I ne samo što je on razumeo šta je to pomračenje, nego smo i mi svi ostali toga trenutka razumeli zašto se ovaj deo geografije zove fizička geografija.

Još gore bi bilo kada bi nam objašnjavao planetni sistem.

— Neka izađu one planete od prošloga časa — rekao bi.

Te planete bili smo Živko, Sreten i ja.

— Ti, Živko, kao što se zna, ti si Sunce. Stani ovde i tiho, mirno, okreći se oko sebe!

— Ti ćeš se, Sretene, takođe okretati oko sebe, a, okrećući se oko sebe, da trčiš i oko ovoga Živka koji predstavlja, kao što znaš, Sunce.

Zatim stavi mene u red.

— Ti si Mesec. Ti ćeš se okretati najpre oko sebe, pa, okrećući se oko sebe, okretaćeš se i oko ovoga Sretena i, s njim zajedno, okretaćete se oko Sunca, odnosno oko Živka.

On to nama tako objasni, pa onda uzme štap i stane sa strane kao ukrotitelj zverova kako bi nas kvrcnuo po glavi ako ko pogreši, i onda, na njegovu komandu, stane jedno okretanje i trčanje da te bog sačuva. Okreće se Živko u mestu, okreće se grešni Sreten oko sebe i oko Živka, okrećem se ja oko sebe pa oko Sretena i s njim zajedno optrčavamo Živka. Ne napravimo ni prvi krug čestito, a mi se sva trojica srušimo onesvešćeni od vrtoglavice. Najpre padnem ja kao Mesec, na mene se sruči Zemlja, a na nju Sunce. Napravi se jedna gomila, niti znaš ko je Mesec, ko Sunce a ko Zemlja. Vidiš samo, viri jedna noga Sunčeva ili nos Zemljin ili tur Mesečev.

A profesor ponosito stoji nad tom gomilom i, dok mi stenjemo, on objašnjava ostalim đacima planetni sistem i kretanje nebeskih tela kroz vasionu.

A možete misliti kakvu je paniku taj profesor proizveo kada nam je, polazeći sa toga časa, rekao:

— Idućeg časa objasniću vam šta je to vulkan!

S obzirom na to što je on tako revnosno primenjivao očiglednu nastavu, bili smo ozbiljno zabrinuti ko li će od nas da bljuje vatru idućeg časa.

JESTASTVENICA

U jestastvenicu ili, kao što je drugače zovu, prirodne nauke spadaju: mineralogija, botanika i zoologija. Sve ostale nauke, kao: matematika, istorija, zemljopis, hrišćanska nauka, spadaju verovatno u neprirodne nauke.

Što se mineralogije tiče, svima su nam se dopadale one pregrađene kutije, sa lepo poređanim i numerisanim kamenicama, koje je profesor unosio u razred za vreme časova i iz kojih bi kutija uvek nestao po jedan egzemplar u toku predavanja.

Botanika je još mogla biti simpatičan predmet da nisu profesori i tu, bez ikakve potrebe, utrpali latinski jezik. Po ceo dan učiš napamet: Spinacia olaracea, Raphanus sativus, Surcubita mole, i kad ih izgovaraš, a ono izgledaju u najmanju ruku kao natpisi Horacijevih epistola, dok te reči ne znače ništa drugo već: spanać, rotkva, bundeva. Badava su nam objašnjavali da je to naučno ime toga zelja, to nas je objašnjenje još više bunilo. Okružni načelnik, pa se zove prosto gospodin Jakov

Marković i nema nikakvo naučno ime, a jedna rotkva pa da ima naučno ime! A okružni načelnik, to će svako priznati, predstavlja ipak nešto više od jedne rotkve.

Naročito je mene lično bunilo pitanje: Što će mi to da znam kako se rotkva zove latinski? Ja ne mogu doći na pijacu pa reći seljaku: „Pošto, prijatelju, jedna pišla Raphanus sativus?“ a ne mogu ni u restoraciji tražiti da mi se donese jedna porcija Raphanus sativus, jer kad bih tako tražio, restorater bi tu porciju naplatio četiri puta skuplje no kad bih mu potražio rotkve. Ne bih mogao te reči upotrebiti ni kao citat u kakvom političkom govoru, kao što je to red da se u političkim govorima navede kakav latinski citat, jer kad bih rekao na primer: „Gospodo vama koji verujete da u demokratiji leži moralna snaga jednoga društva, Raphanus sativus...“, onda bi to još moglo značiti: „Gospodo, vama koji verujete da u demokratiji leži moralna snaga jednoga društva, rotkve vam strugane!“

Dakle, kad su te latinske reči toliko neupotrebljive, ne razumem zašto ih učiti? Možda samo zato da đacima omrzne tako simpatičan predmet kao što je botanika.

Uostalom, i sam profesor koji nam je predavao jestastvenicu kao da nije bio naklonjen botanici, a još manje mineralogiji. On je bio pasioniran za zoologiju, te smo stoga taj predmet najpredanije učili i, mogu slobodno reći, iz zoologije sam pobrao mnoga korisna znanja.

Tako, na primer, iz zoologije sam izneo kao pouzdano znanje: da čovek ima dve noge a životinja četiri, što ipak ne znači da je ćuran čovek. Zatim sam naučio šta su to debelokožari, koje sam saznanje tek docnije u životu razumeo. Saznao sam još: da je magarac strpljiv, jagnje pitomo, konj plemenit, tigar krvožedan, lisica lukava, pas veran, zec plašljiv, tvor podao, majmun smešan i da čovek ima sve te osobine sabrane u sebi, te se stoga i smatra višim bićem od životinje.

A kad sam već poneo toliko korisnih znanja iz toga predmeta, pravo je da ovde, sećanjem na njega, odam i dostojnu poštu profesoru zoologije.

Jeste li приметili da je čovek često puta svojom fizionomijom, ponašanjem, držanjem i pokretima, već opredeljen za izvestan poziv u životu? I te se osobine, koje opredeljuju čoveka za dotični poziv, opažaju kod njega još od malena, još od ranoga detinjstva. Tako, na primer, ako je neko opredeljen da bude kaluđer, on već od malena ima pritrivnu fizionomiju, dobar apetit i naviku da meri tuđe zalogaje; ako je opredeljen da bude policijski činovnik, već od malena prisluškuje tuđe razgovore i optužuje drugove učitelju, ili, ako je opredeljen da bude profesor, on od malena već zaboravlja da ponese knjige u školu, uzima u rasejanosti tuđ nov mesto svoga staroga šešira i rđavo uči predmet koji će docnije u životu predavati.

Otuda se u životu i smatra kao najveća obrnuta situacija, tj. kad je neko predestiniran da bude poeta a on postane kasapin ili, što je kod nas mnogo češći slučaj, kad je neko predestiniran da bude kasapin a on postane poeta.

Često je komika tu čak i kad neko ima sve podobnosti za poziv kome se odao, ali ne i fizionomiju, držanje ili pokrete. Zamislite, na primer, jednoga krojača ženskoga odela, sa svima

manirima koje ta profesija nameće, pa vam kažu da je to komandant puka u penziji, ili zamislite čoveka sa dobrim apetitom i, ovome odgovarajućim trbuhom, sa mesnatim klempavim ušima, zadriglim vratom i kasapskim rukama, pa vam kažu da je to kompozitor.

Moj profesor zoologije bio je bogom opredeljen da bude to i ništa drugo. Kao da je Usud, onoga trenutka kad se rodio, spustio ruku na nj i rekao: „Ti ćeš biti profesor zoologije!“

Bio je krupan; koščat, uznetih ramena i unapred opuštenih dugačkih ruku, te je izgledalo kao da je dosada išao na četiri noge i maločas se propeo. Kad je govorio, podvriskivao je nekako, te je izgledao kao da, bože me prosti, rže, a kad se smejavao, on je prosto njakao. Jednom rečju, pljunuti konj sa cvikerom.

Kad nam je predavao o pojedinim životinjama i njihovim osobinama, plemenitosti konja, marljivosti mrava, vernosti psa, oštroumnosti lisice, filozofskoj strpljivosti magarca, — on je sve to sa takvim oduševljenjem govorio, toliko nam je gustirao, da čovek čisto dobije volju da postane životinja.

Uostalom, mi smo đaci to i bili za njega. Nikoga od nas on nije zvao krštenim imenom; svakome je pridenuo po jedno ime iz zoologije i tim nas je imenom i zvao i prozivao, tako da za njega nije ni postojao prozivnik sa našim krštenim imenima. On bi doduše zagledao u prozivnik i povlačio pisaljkom po imenima, ali, kad bi se na kome ustavio, rekao bi:

— Iziđi ti, vepre, i odgrokći nam šta znaš o...!

A vepar bi se digao iz klupe, opuštena repa, izašao bi pred tablu i počeo groktati lekciju.

Drugome bi opet rekao:

— Ja ću tebi, orangutanu moj, zabeležiti jedinicu; neka ti bude malo duži rep, da možeš njime pokriti revolucionarnu zadnjicu!

Orangutan bi trepnuo i zažmirkao očima, počeošao bi se hitro iza uveta, iskezio se na nas i uvukao se na svoje mesto.

Ovakav profesorov način ophođenja sa nama imao je tu korisnu stranu što smo se, gotovo mimogred, mnogo čemu naučili. Tako, na primer, naučili smo da svinja grokće, da orangutan ima crveno zadnje lice, da krava teli (jedva si otelio trojku!), da tvor smrdi, da kukavica podmeće jaje, i mnoge druge korisne stvari.

No taj njegov način ophođenja sa đacima imao je i drugi uticaj na nas. Svako od nas počeo je polako, neosetno i postepeno da se privikava imenu koje je nosio, pa ne samo imenu već i svima osobinama dotične životinje. U početku se, razume se, svako bunio, ali se zatim navikao, pa onda izmirio i najzad podao, dok nije navika već postala tako jaka da je počela da prelazi u prirodu.

Tako, na primer, Ljuba Slon, koji je u početku školske godine bio živahan i okretan dečko, počeo polako, neosetno, postepeno da prima slonovske manire, da se kreće tromo, da lenjo misli i da dobroćudno žmirka očima, pa čak počeo i koža da mu postaje neosetljiva a nos da mu se ispušta u surlu. Jovica Orangutan počeo takođe da stiče neke čudne pokrete, koje dotle nije imao. Svaki čas bi se češao rukom po leđima, žmirkao bi očima i kezio bi se na drugove, pa čak počeo, naročito pri

tučama, da upotrebljava nogu mesto ruke, da sa izvesnom lakoćom preskače školske klupe, iskače i uskače kroz prozor, da se prevrće preko stolica, tako da ti je sve izgledalo kao da bi mu trebalo metnuti lanac oko vrata. Sredoje Tvor nije baš morao da ulaže neki naročiti trud da bi se prilagodio osobinama životinje čije je ime nosio, a Jova Magarac, koji je doduše dolazeći u školu već bio doneo izvesne magareće osobine, neobično se izvežbao u strpljenju. Ne samo ceo profesorski kolegijum, već ga je i ceo razred tukao, i dok je ranije donekle i reagirao, docnije se potpuno izmirio sa sudbinom i odista je stojički podnosio.

Taj uticaj zooloških imena, koja smo nosili, bio je opšti, te smo mu se svi, voljno ili nevoljno, potčinjavali i prilagođavali se karakteru koji tome imenu odgovara.

A interesantno je docnije, kad smo već ušli u život, ma koliko da smo se starali da te utiske izgledimo i uništimo, ipak smo sačuvali nešto od onoga karaktera i onih navika i potražili sebi u životu puteve i pozive koji su nam odgovarali i kojima smo mogli da poslužimo osobinama stečenim u detinjstvu, Tako, na primer, Sima Ćuran je otišao u diplomatiju i postigao je tamo lepe i znatne uspehe; Jova Magarac je postao ministar prosvete i izvršio je mnoge i mnoge korisne reforme u toj struci; Pera Som je postao član Akademije nauka, gde i dan-danas ćuti kao riba; Spira Preživar je postao okružni prota i već je odavno odlikovan crvenim pojasom; Topta Kameleon se bacio sav na politiku i neobično je uspešno vodi; Sredoje Tvor uvukao se u policiju i, gde god je bio sa službom, osećao se njegov trag; Andra Krokodil je, kao tutor, progutao čitavu jednu masu, veliku dvospratnu kuću i sedam hektara zemljišta. I svi redom tako, svako je pošao još u detinjstvu određenim putem.

Stoga što sam bio najmanji u razredu, profesor zoologije mi je dao ime: miš. To je ona domaća životinjska koju žene kad spaze, vrište i zadižu suknje uvis, i to je ona domaća životinjska što gricka mrvica bačena sa tuđeg stola. I najzad, da mi je sudbina dodelila u životu samo to da žene, kad me spaze, vrisnu i zadižu suknje, to bi se još i dalo trpeti, ali izgleda da je sudbina iskoristila samo onu drugu osobinu ove životinjske. Na osnovu toga što ta životinjska gricka mrvica bačena sa tuđega stola, sudbina mi je odredila da budem — srpski književnik.

STRANI JEZICI

Nekako u to doba je uveden francuski jezik kao nastavni predmet u naše srednje škole, te je bila velika oskudica u nastavnicima koji bi ga predavali. Ali ta okolnost nije nimalo bunila niti školsku upravu niti nas đake. Školska je uprava odredila jednoga grešnika iz nastavničkog veća, kome je stavila u dužnost da, sa nama zajedno, uči francuski, a nama je to dobro došlo, jer nam na taj način taj predmet nije zadavao nikakve teškoće. Naprotiv, čas francuskoga jezika služio nam je kao prijatan odmor od ostalih časova i na njemu smo se vrlo lepo zabavljali.

Kada bi profesor naučio lekciju, i bilo je još povuci potegni, ali kad je ni on ne bi naučio, onda

je lako išlo, jer se i on sam snebivao da govorimo o francuskom jeziku, već bi zaveo govor sasvim na druge strane. Pričao nam je, na primer, kako je Mitridat VI, kralj pontijski, koji je vladao čitav vek pre Hristova rođenja, znao dvadeset i dva jezika, pa nam je pričao kako je on lično znao jednoga Crnogorca koji je mnogo lutao po svetu i znao pet stranih jezika da govori, ali ih je sve govorio crnogorskim narečjem.

A kada bi znao lekciju, otvarao je čas naročitom besedom, koju bi uvek počinjao ovako:

— Deco, francuskom jeziku treba da poklonite naročitu pažnju. On vam nije neophodno potreban ako će, recimo, ko od vas biti ministar spoljnih poslova, ali ako ko ima ambiciju da bude portir u hotelu, onda znajte da bez francuskog jezika to ne možete biti.

Zatim bi, posle ovako mudre besede, stavio preda se poznatu knjigu „Olendorfova metoda za učenje francuskog jezika“, koja je kao jedini udžbenik tada postojala i iz koje smo i mi i profesor učili francuski, i tada bi između nas otpočeo ovakav dijalog od reči do reči, po Olendorfovoj metodi:

Pitanje: Brat vaše žene, ima li on jednu ticu koja lepo peva?

Odgovor: Da, brat moje žene ima jednu ticu koja lepo peva!

Pitanje: Nije li vaša sestra od tetke rod sestri od tetke mojega nećaka?

Odgovor: Da, moja je sestra od tetke rod sestri od tetke vašega nećaka!

Pitanje: Jeste li videli nožić moga strica?

Odgovor: Da, video sam nožić vašega strica na klupi u bašti moje tetke, koja je juče pojela jednu jabuku.

Pitanje: Vaš stariji brat, govori li on francuski?

Odgovor: Moj stariji brat ne govori francuski, ali on ima jedan perorez.

Pitanje: Jede li vaša sestra rado sira?

Odgovor: Da, moja sestra jede rado sira.

Kao što se iz ovo nekoliko primera može videti, ova je Olendorfova metoda neobično podesna i dobra za učenje francuskog jezika, a ja se sećam jednoga našeg mladog diplomate koji je po Olendorfu naučio francuski i koji je, prilikom jedne diplomatske posete, vodio ovakav razgovor:

— Vaša država, nije li ona voljna biti u dobrim susedskim odnosima sa našom državom? Vaša država, nije li ona voljna učiniti izjavu našoj državi, da je ona, vaša država, voljna živeti u dobrim susedskim odnosima sa našom državom?

Razume se da se mladi diplomata koristio znanjem francuskoga jezika po Olendorfu i prilikom diplomatskih večera. Tako je, jednom prilikom, papskome nunciju, koji je sedeo s njegove desne strane, rekao:

— Jede li vaša sestra rado sira?

A kada ga je markiza Ines od Herera, žena španskoga poslanika, zapitala:

— Govorite li vi engleski?

Diplomata joj je, opet po Olendorfu, odgovorio:

— Ne, ja ne govorim engleski, ali ja sviram u flautu!

Nemački jezik već nam je išao nešto teže, a savladali smo ga jedino blagodareći okolnosti što smo imali profesora koji nam je neobično lepo umeo da objasni mnoge stvari koje bi nam inače bile nejasne.

Primera radi samo, da navedem kako nam je lepo i razumljivo objasnio šta znači u nemačkom jeziku: pomoćni glagol:

— Pomoćni glagol, deco, to je onaj glagol koji pomaže glavnom. Na primer, ja kopam vinograd i onda ja sam glagol graben, dakle: ich grabe. Jest, al' graben ne može da stigne da okopa sam vinograd, kratak dan pa ne može da stigne. Šta će, kako će, nego 'ajd' da pozove svoga komšiju habena. Veli mu: „Učini mi toliko, komšija haben, pomози mi da okopamo vinograd!“ Na ben, kao dobar komšija, pristane i onda zapnu na rad zajedno, i to je onda ich habe gegraben. Haben je dakle u ovome slučaju pomoćni glagol, to jest glagol koji je pritekao u pomoć grabenu. Jest, ali nije bio samo onda kratak dan kad je graben okopavao vinograd; ima još kratkih dana u godini. Tako opet jednom prilikom ima graben da okopa kukuruz, pa zapeo, zapeo, ali ne može da stigne. Kratak dan pa ne može da stigne. Šta će, šta će, domišlja se on, jer ne biva da opet zove habena, pošto mu je on već jedanput učinio ljubav i pomogao mu okopati vinograd. Tad se seti graben da zovne drugoga komšiju werdena. A werden, neki dobar čovek, pa se i on odazove molbi i dođe svome komšiji u pomoć i zapnu zajedno da rade, i to je onda ich werde graben. Werden je dakle u ovome slučaju tako isto pomoćni glagol. Jeste li dobro razumeli, deco?

— Razumeli smo! — odgovaramo mi jednoglasno, jer odista smo neobično dobro razumeli ovo objašnjenje.

Kada je, na primer, idućeg časa profesor zapitao Sretena Jovića šta su to pomoćni glagoli u nemačkom jeziku, on je, sa dubokim uverenjem da je objašnjenje potpuno razumeo, odgovorio:

— Pomoćni glagoli, to su komšije. Kad neko ne može sam da svrši okopavanje vinograda, to on zove komšiju pa ga zamoli i ovaj pristane, te zajedno okopaju vinograd. Drugi put, kad opet ne može da svrši okopavanje kukuruza, a on zove drugog komšiju pa mu on pomogne. Prema tome, svaki pomoćni glagol na nemačkom jeziku jeste komšija.

— Pa dobro, Sretene, kaži ti meni — veli mu profesor — koga ćeš ti da zovneš u pomoć kad ne znaš lekciju?

— Komšiju Živka! — odgovara Sreten.

— Ovoga Živka što sedi do tebe u klupi?

— Jeste!

— A kako ti on može pomoći?

— Da mi šapne.

— Šta da ti šapne?

— Ono što ne znam.

— I onda bi Živko bio tebi pomoćni glagol?

— Jeste.

— E pa hajde ti, pomoćni glagole, ustani i šapni da čujemo svi. Reci, dakle, šta je ono glavno što je Sreten zaboravio da kaže?

— Zaboravio je, — ustaje Živko — zaboravio je da kaže da je bio kratak dan i zato onaj čovek nije mogao da stigne da okopa vinograd.

Razume se da mi nismo učili samo pomoćne glagole. Bilo je i drugih muka i nevolja. Profesor bi nam, na primer, zadavao svake nedelje po dvadeset reči, koje smo morali naučiti napamet, i da smo to uspeli postići, svaki od nas bi morao postati živi džepni rečnik. Možete misliti kakvi su izgledali onih četvrt sata odmora, ispred časa nemačkog jezika. Nastala je jedna paklena dreka, zujanje i mumljanje, jer bi tada ceo razred zapeo da nauči zadatih dvadeset reči, kako bi ih, odmah po svršenome času, zaboravio. Kroz tu opštu dreku, zujanje i mumljanje, čule bi se milozvučne nemačke reči: Zerquetschen, entwurzeln, rikzihtslozigkajt, rikšritpartaj, cvirnštrumpf, feldgrafšaft itd. U značenje tih reči nismo se ni upuštali, jer smo mi bili duboko uvereni da ovakve reči ne mogu ništa značiti i da su ih izmislili profesori samo da bi otežali lekciju đacima. Mora se ipak priznati da je bilo nemačkih reči koje bi se i dale naučiti stoga što su vrlo mudro i praktično smišljene. Nemci su, verovatno iz ekonomskih razloga, jednoj reči dali po dva i tri značenja i uz to još, valjda radi toga da bi se lakše naučile, udesili da ta značenja imaju izvesne veze među sobom. Tako, na primer: zamak se kaže nemački Schloss, a tako se isto kaže i brava kojom se taj zamak zatvara. Ili na primer: pod, ruiniranje kaže se Verfall i tako se isto kaže nemački i rok, što je u tesnoj vezi sa padom. Tako isto versetzen znači založiti, a versetzen se kaže i premestiti stvar iz kuće u založnu banku. Unterhalten znači zabavljati se, a znači i izdržavati, što je takođe u vrlo tesnoj vezi, jer onaj ko se zabavlja s devojkom sasvim prirodno treba i da izdržava dete.

Najviše jada i nevolja su nama zadavali izuzeci, koji su prosto bili grobnica u koju je legao čitav jedan razred ako ne i čitavo jedno pokolenje. Ono, i u drugim gramatikama ima izuzetaka, ali su nekako uljudni i pristojni, al' ovi u nemačkom jeziku, prosto osećate da su ih Nemci izmislili kao jedno od svojih militarnih sredstava za uništavanje neprijatelja. Ili, ako ne to, a ono kao bodljikavu žicu, kojom je nemački jezik ograđen kako se ne bi moglo olako prodreti u znanje istoga. Znojiš se, znojiš i znojiš dok ne skrhaš jezik i naučiš izvesno pravilo, te sav srećan staneš pred profesora, pa sve ližući prste od zadovoljstva govoriš što si naučio očekujući da će ti sad profesor reći: „Dobro, vrlo dobro, idi na mesto!“ A on tek, mesto toga, reče ti: „E sad, reci ti meni, ima li ovo pravilo svojih izuzetaka i koji su to?“ A to mu dođe kao kad sa najvećom slašću posrčeš kompot od bresaka, a onaj koji te služi kaže ti: „E ajde sad da progutaš i ovu zelenu oskorušu!“

Zbog tih izuzetaka u nemačkom jeziku, đak sa dobrom ocenom iz tog predmeta u našem razredu bio je pravi izuzetak.

MATEMATIKA

— Ja bih vas molio, gospodine doktore, da dete svestrano pregledate, jer počinje već da me brine njegovo stanje.

— Šta je to, dakle, što vas brine; kakve ste promene zapazili na njemu?

— Dete je bilo vedro, veselo, raspoloženo, pa odjednom postalo sumorno i ćutljivo. Nekako mi je rasejano, ne ume ni da razgovara kao pre, ne čuje kad ga pitam i vrlo rđavo spava. Sanja, veli, neke strašne snove i u snu se tako pogdekad prepadne da često puta skače sa kreveta pa ga jedva možemo umiriti.

— Hm! Hm! — razmišlja zabrinuto doktor i dodaje: — Dovedite vi meni mladoga pacijenta da ga lično ispitam.

Ulazi bled i ispiven mladić, lekar ga pipa, kuca po grudima, zagleda mu jezik i prevrće mu očne kapke.

— A rđavo spavaš, je li?

Đak potvrđuje.

— Bi li mogao reći kakvi su to snovi, šta je to tako strašno što sanjaš?

Đak se prestravljeno obzire levo i desno, pa onda počinje poverljivo:

— Sanjam neku gadnu ženturinu, sa oštrim, gvozdenim zubima, zmijama mesto kose, topovskim đuletom mesto srca, rukama u vidu gvozdениh vila i fosfornim očima, koje se u mraku svetle kao mačje oko, i stomakom od goveđe kože, punim raznih cifara koje ta nakaza bljuje na usta.

— To je matematika! Da, to je matematika! — vrti brižno glavom lekar, sećajući se svoje mladosti. — Poznajem tu bolest, vrlo je dobro poznajem, preležao sam je i sam. A kakvoga si duševnoga raspoloženja, mladiću, kad si budan? Jesi li sačuvao pamćenje, znaš li, na primer, da mi recituješ štogod?

— Znao sam, ali sam zaboravio.

— Možda si upamtio kakvu narodnu pesmu?

— Znao sam, ali sam zaboravio.

— Ili ma šta drugo, ma kakvu pesmu, reci šta znaš?

Dečko se domišlja, domišlja, pa tek zapne:

— Kvadrat od hipotenuze,

To zna svako dete,

Ravan je kvadratima

Od obe katete.

Lekaru se muti čelo brigom i obraća se roditeljima, kao čovek koji je već postavio dijagnozu, ovim savetom:

— Dajte mu da jede kuvane suve šljive, upišite ga u kakav sportski klub i budite izmireni s tim da ove godine padne na ispitu.

Eto, takvi smo pacijenti bili svi koje je ova boljka, opasnija i od tetanusa i od kočenja vrata, zahvatila. Svi smo mogli jesti kuvane suve šljive i biti izmireni s tim da ćemo pasti na ispitu. Svima nam je matematika bila vrsta aveti od koje se noću trzamo iza sna, u mraku je se plašimo i usred dana drščemo kad nam se samo pomene njeno ime. Matematika nam je svima izgledala nekako kao more bez horizonta i bez dna, u koje su nas bacili te se davimo ili očajnim i bezumnim naporima spasavamo; ličila nam je na zamršeni lavirint, u koji su nas ugurali te se zbunjeno teturamo, udarajući čas u jedan čas u drugi zid, i ličila nam je na neprohodnu džunglu, punu krvožednog zverinja, u koju smo zalutali i ne znamo naći izlaza, pa smo stoga valjda i verovali da je ona kazna koju je gospod bog izrekao prilikom izgnanja iz raja, kada je za prvi greh ženu kaznio porođajnim mukama a čoveka matematikom.

I onda, zar je čudo što smo se u snu trzali, što smo zaboravili i narodne pesme i očenaš, pa često puta i svoje sopstveno ime i prezime, i mesto rođenja, i imena svojih roditelja.

— Odakle si rodom, Spiro? — pita profesor matematike Spiru Najdanovića.

Spira ćuti, trepće i gleda u tavan.

— Odakle si rodom, Spiro? — ponavlja profesor.

Spira ćuti, trepće i gleda u tavan.

— Zar ne znaš, po bogu brate, odakle si rodom?

— Zaboravio sam.

— Pa šta onda znaš? 'Ajde reci mi da čujem šta ti znaš, kad već ne znaš ni odakle si rodom?

— A plus b na kvadrat ravno je a na kvadrat plus ab plus b na kvadrat! — odgovara Spira kao iz topa.

I dok se profesor zgranjavao pred pojavom što je Spira zaboravio svoje mesto rođenja, dotle smo se divili Spiri što je tako lepo znao ovaj binomni obrazac, jer mi nismo ni toliko znali.

Ako smo i znali što, znali smo samo ono što su ranije generacije, one koje su pre nas lupale glavu sa matematikom, stavljale u stihove. Jer valja znati da smo se mi vratili onome lepome običaju srednjega veka, stavljanju nauke u stihove, kao jedinome načinu da pojedine teoreme, principe i zakone naučimo napamet.

— Šta biva sa zagradom kad se pred njom stavi plus? — pita profesor.

Đak odmah prošapće u sebi stih: „Kad je pred zagradom znak više, zagrada se i izvrši tu radnju.

Tako isto i Pitagorino pravilo glasilo je u stihu:

Kvadrat od hipotenuze,

To zna svako dete,

Ravan je kvadratima

Od obe katete.

A nesretna Karnova teorema glasila je:

Kvadrat nad jednom stranom

— Veli Karno, ćorava mu strana —

Jednak je kod trougla,

Sa zbirom kvadrata drugih dveju strana itd.

A, dozvolite, da nije ovih lepih i vrlo glatkih stihova, ko je taj koji bi se smeo poduhvatiti da nauči napamet taj isti Karnov princip, koji u prozi glasi ovako: „Kvadrat nad jednom stranom trougla jednak je sa zbirom kvadrata drugih dveju strana smanjenim za dvostruki proizvod iz tih drugih dveju strana i kosinusa ugla koji zaklapaju“.

Ali, ma koliko da smo se spomagali stihovima, te su nam teoreme ipak zadavale ogromne glavobolje. Sećam se, na primer, one Pitagorine hipotenuze, koja me je toliko izmućila i sa kojom sam se toliko rvaao, pa ipak, evo, ni dandanas ne znam šta je to hipotenuza, sem što mi je ostalo u pameti da je to nešto što je ravno zbiru kvadrata oba kateta. Meni je uvek izgledalo kao da je ta hipotenuza sestra od tetke hipopotamusu.

Sećam se da sam jedanput, na času opšte istorije, dobio pitanje:

— Deder, reci ti meni imena devet mitoloških muza?

Ja sam prema boginjama lepih veština imao naročitih sklonosti i trudio sam se, više no inače, da tu lekciju dobro naučim, pa ipak nisam upamtio ime jednoj od njih i moj je odgovor glasio:

— Erata, Kaliopa, Klija, Melpomena, Polimnija, Taliya, Terpsihora, Uranija i Hipotenuza.

Uostalom, nisam ja jedini bio kome su hipotenuza i kateti poremetili normalno rasuđivanje. Bilo je i drugih koji su, ućeći matematiku, potpuno zabrljavili. Jedan moj drug, neki Nenad Protić, nazvao je osnovaoca francuske dinastije Ljudevitom Katetom i uporno je ostajao pri tome da su svi francuski Lujevi—Kateti.

Ta hipotenuza postala mi je toliko odvratna da sam je počeo smatrati kao reć koja, baćena nekome u lice, moće znaćiti samo uvredu i ništa drugo. Tako sam je ja jedanput i primenio i zbog te primene imao teških neprilika u porodici.

Došla nam je bila u goste neka strina, jedna zrela devojka od ćetrdeset godina, koja se nije udala jer „nije smela da se odvaći na to“. A ta neodvaćna strina bila je inaće neobićno dosadno stvorenje, koja je zasipala pitanjima kao mećava i koja se interesovala za sve, počevši od pitanja: ko svlaći mitropolita uveće kad hoće da legne, pa do pitanja: da li kokoška oseća izvesnu prijatnost kad snese jaje?

I takva jedna strina i sa takvim navikama pala mi je u kuću baš kad sam se spremao za ponovni ispit iz matematike i kad mi je glava vrila od raznih sinusa, kosinusa, konusa, paralelopipeda, segmenata, tangenata itd. Podnosio sam, dokle se dalo podnositi, da me zasipa smetovima pitanja, ali kad mi dosadi, kad neodvaćna strina prevrši svaku meru, prekipe nešto u meni i, da bi je kakvom

teškom uvredom ućutkao, ja dreknuh:

— Vi ste hipotenuza!

— Juh! — vrisnu i inače vrlo osetljiva strina i zaklati se da padne u nesvest.

Na njen krik dotrča iz druge sobe majka i strina joj se uze gorko jadati:

— Ja, ja, koja tvoju decu volim kao oči u glavi, ja to da doživim! — jecala je strina i, razume se, iz očiju je lila kiša suza kao iz rešetke za tuširanje kad se povuče onaj lančić.

— Crni sine, šta si joj kazao? — pita očajno majka.

— Rekao sam joj da je hipotenuza.

— Ju, a šta je to?

— Što ga pitaš šta je; to je izvesno kakva stonoga, ako nije što još i gadnije, — pišti strina.

— Šta je to, kaži mi odmah šta je to? — navalila majka na mene, ne bi li izgladila uvredu. —

Nemoj da ćutiš, nego reci šta je to?

— Kvadrat od hipotenuze ravan je zbiru kvadrata od oba kateta!

— Eto, eto, kažem ja da je to neka stonoga! — pišti i dalje strina, koja zbog te teške uvrede sve do svoje smrti nije govorila sa mnom, živeći u dubokome uverenju da je hipotenuza neka odvratna životinja.

I to je samo jedan, jedan jedini pojam iz matematike koji je mojoj strini ličio na stonogu, a zamislite na šta bi joj ličila tek cela matematika, koja je i nama izgledala kao najkrvoločnija životinja. I, ako bi joj tražili sličnosti u životinjskom carstvu, ona bi najpre bila slična odvratnome oktopodu koji je pružio osam krakova sa sisaljkama na vrhu, od kojih svaki posebice pije krv nesretnoj žrtvi koja bi upala među krakove te opasne životinje. Tih osam krakova predstavljaju: aritmetika, algebra, geometrija, trigonometrija, stereometrija, goniometrija, planimetrija i analitička geometrija. Pa izvolite sad sami izabrati, koji od ovih pipaka želite da vam se zarije u mozak, pa izvolite sad sami reći: da li je moguće izbeći smrt kad čovek zapadne u kandže ovoga odvratnoga oktopoda?

Zamislite, na primer, neka takav oktopod pruži samo jedan od svojih pipaka i ključne vas u glavu. Jauknućete, verujte, kao da vam se u mozak zarilo pedeset zmijskih žaoka, a ako zapitate šta je to što vas je tako teško ozledilo, dobićete odgovor da je to nepoznata količina.

Ah, te nepoznate količine, koliko li su nam one samo jada zadale! I, kako tada tako i docnije u životu, uvek su to nepoznate količine koje čoveku zadaju nevolje i brige! Jer odista, u životu, to ste izvesno svi zapazili, te nepoznate količine igraju često vrlo veliku ulogu. Tako, na primer, u politici nepoznate količine imaju pogdekad presudnu reč; u javnome životu nepoznate količine dostižu pogdekad vrlo veliki ugled; u literaturi nepoznate količine uznose gdekad visoko glavu, pa najzad i sam brak, kao osnovica čovečjeg života, nije ništa drugo do zajednica nepoznatih količina.

To u životu biva i, kad već čovek zagazi u život, on se, hteo ne hteo, miri s tom okolnošću, ali se mi u školi nismo mogli da izmirimo sa tim nepoznatim količinama, a još manje s tim da čitava

jedna nauka počiva na nepoznatim količinama. Kad sam jedanput, u svojoj naivnosti, zapitao našto te nepoznate količine, kad već postoje poznate i kad one vrlo lepo i korisno služe, jedan profesor matematike mi je rekao:

— Kad bi sve količine bile poznate, onda matematika ne bi bila nauka.

A bar da su samo te nepoznate količine u matematici, pa čovek i da joj oprostí nekako. Ali je tu takva gužva i takva zbrka raznorodnih i svakojakih količina da je čoveku lakše okom sagledati ceo planetni sistem u vasioni no mozgom shvatiti sve te količine u matematici. Tako, na primer, sem poznatih i nepoznatih, ima još i pozitivnih i negativnih količina, pa ima količina beskonačnih (beskonačno malih i beskonačno velikih), pa ima imaginarnih (uobraženih) i najzad kompleksnih količina, a to su one koje nisu ni realne a nisu ni uobražene, nego nešto otprilike kao pola riba a pola devojka. I što je najgore, sve se te količine među sobom sabiraju, oduzimaju, množe, dele, stepenuju i uopšte su u tako srdačnim odnosima da ne možeš nikad znati ko je kome rod a ko nije. I iz te mešavine porađaju se takve nekakve odvratne nakaze, tako neki čudnovati zakoni i principi, da bi u svakoj drugoj prilici, kad bi ih ko postavio, trebao u najmanju ruku da bude upućen u bolnicu na posmatranje. Iz te mešavine i odnosa među ovim raznolikim količinama, kao ono kad pomešaš sodu, loj i kišnicu pa dobiješ sapun, dobijate na primer ovako čudnovata pravila, udaljena hiljadama kilometara od zdravoga razuma: „Nula podeljena sa nulom može da bude nula, a može da bude i jedan, može i dva i tri, četiri i pet i može da bude sve što god hoćete“ ili: „Četiri podeljeno sa nulom daje beskonačno veliki broj“ ili: „Uobražena količina stepenovana sa uobraženom količinom daje realnu količinu“.

A kad već u toj nauci nema nemogućnosti, kad ona iz poznatih količina iznalazi nepoznate a iz uobraženih dobija realne, onda po čemu bi u matematici bio nemogućan i ovakav zadatak na primer: „Kad je šofer gospodina ministra socijalne politike star 40 godina, Z meseca i 12 dana a most je u varoši Kvibeku, u državi Kanadi, dug 577 metara, onda koliko žumanceta treba razmutiti u supu od rezanaca spravljenju za četiri osobe raznolikih starosti, s obzirom na to što je širina uskoga koloseka bosanskih železnica $0,70 \text{ m}^2$?“ Ili, zar je onda nemoguće i rešenje jednoga zadatka iz više matematike koji sam tu skoro čitao u nekim novinama a koji glasi: „Kad pomnožim datum mog rođenja sa brojem moga telefona, dobijam iz kvadratnog korena od toga, minus godine moje tašte, tačno broj moje kuće.“

Vi ćete se možda ovim zadacima nasmejati, smatrajući ih kao izmišljene toga radi da bi se persiflirala matematika kao nauka, međutim kao potvrdu da ovakve stvari, kad je reč o matematici, ne spadaju u oblast izmišljenoga, priđite prvome matematičaru koga sretnete i zamolite ga da vam objasni Zenonov zakon. Ali, toplo vam preporučujem, pre nego učinite, da uzmete jednu dozu broma za umirenje živaca, jer će vam taj matematičar dokazivati takve stvari da će sasvim nesvesno vaša ruka tražiti u okolini kakav predmet, pivsku kriglu, stolicu ili u najmanju ruku kakvu ciglu, sa željom da ga klepnete u glavu.

Taj Zenon, kobajagi znameniti grčki filozof, bio je neki matematički ludak, koji je živeo nekoliko stotina godina pre Hrista. On je još tada, pre dvadeset i četiri veka, izmislio jednu matematičku zagonetku, koju su svi oni koji ne znaju matematiku davno i davno rešili i sa kojom svi oni koji znaju matematiku još i dandandji lupaju glavu. Zenon je, naime, matematički utvrdio da zec nikad ne može da stigne kornjaču. Po njemu, ako kornjača sa jednoga mesta pođe a zec, recimo, na sto metara za njom potegne u istom pravcu, onda dok zec učini polovinu puta od sto metara, dotle je kornjača izmakla dve-tri stope i time produžila prvašnje rastojanje; dok zec savlada polovinu novoga rastojanja, dotle je kornjača učinila dva ili tri koraka, te opet postavila novo rastojanje. I to tako ide u beskonačnost. U životu, razume se, jasno je kao dan, dok vi dlanom o dlan, da će zec stići, preteći i ostaviti daleko za sobom kornjaču, ali u matematici to ne može nikako da se desi.

Imam jednoga prijatelja matematičara, pa sam ga u ime prijateljstva, u ime zdravoga razuma i u ime čovečnosti molio i preklinjao da prizna da je zec kadar stići kornjaču, ali je on uporno ostajao pri svome tvrđenju:

— u životu može, ali matematički ne može!

Kada sam već pao u očajanje, a pošto sam popio dve doze broma, ja sam ga prosto ucenio prijateljstvom, pa je najzad jedva pristao da nešto malo popusti:

— Pa ono, moglo bi! Moglo bi se možda i matematički dokazati da bi zec jednoga dana, posle višegodišnjega trčanja, stigao kornjaču, samo što je to jedan beskonačno dug i vrlo kompliciran račun, tako da bi pre crkli i zec i kornjača, i đak kome bi taj zadatak bio zadat, i profesor koji bi ga zadao, no što bi se taj račun mogao dovršiti!

A nije to jedini slučaj, taj Zenonov zec i kornjača, gde matematika ne priznaje nešto što je inače očigledno. Ona uzme, na primer, loptu pa vas pita:

— Je li ova lopta okrugla?

— Potpuno okrugla! — odgovarate vi ubeđeno.

— E nije! — odgovara vam matematika. — Matematički ona nije okrugla.

Tako isto za liniju pravu kao strela reći će vam da je ne priznaje za pravu; tako isto za površinu ravnu kao staklo reći će vam da ne priznaje da je ravna, pa će najzad, u toj svojoj negativnoj upornosti, ići tako daleko da će i ono čemu vas je sama ona učila sporiti. Dok ste u geometriji učili da su paralelne linije one koje podjednako odstoje i nikad se ne seku, dotle će viša matematika reći da se paralelne linije u beskonačnosti seku.

Kada sam toga moga prijatelja, matematičara, pitao kako je to moguće da matematika ne priznaje ono što se tako jasno može i okom videti i rukom opipati, on mi je odgovorio:

— Matematika ne veruje čulima!

Nisam mogao u početku da se izmirim s tim da jedna nauka ne priznaje čula, te da za ono što očima vidiš tvrdi da ne postoji, ali sam se setio da to često biva i u životu. Sećam se, na primer, jedne takve matematičke ljubavi doajena beogradskih boema, moga prijatelja Čičallije Stanojevića.

On je imao jednu prijateljicu, koja je s obzirom na njegove godine i na umetničke napore, kojima je istrošio svoje namučeno telo — bila i suviše mlada. Ta okolnost, verovatno, dovela je do toga da je Čiča-Ilija, vraćajući se jedne noći posle ponoći kući, zatekao pred vratima svoje sobe jedan par naredničkih čizama. Možete misliti kako su te čizme potresle umetnikovu dušu. Banuo je gnevan u sobu i tamo je u svome rođenome krevetu, na svome rođenome jastuku, video svojim rođenim očima narednika bez čizama. On se još jednom zatrese celim telom od gneva, i pred umetnikovim očima zaigraše krvavi koluti. Za časak samo, za trenutak, promišljaše kako da odmazdi uvredu. On u tome trenutku vide svega dva načina: ili da izađe u hodnik, uzme čizme i zamoli narednika da ih navuče i da mu napravi mesto, kako bi on mogao leći, ili, ne uznemiravajući narednika, da se vrati u kafanu i potraži sebi utehe. On izabra ovaj drugi način, kao težu i suroviju kaznu za nevernicu, i ode, ne bacivši ni poslednji pogled na svoj rođeni jastuk, na kome su počivale njihove dve glave. Ode i nastavi da pije tri dana i tri noći, osećajući stalno nezasićenu žeđ. On je menjao kafane, ali svoju nameru da i dalje pije nije menjao. Četvrtog dana, on dobi poštom jednu kartu adresiranu: „Gospodinu Iliji Stanojeviću glumcu. Beograd: Kafana „Ruski car“. Postrestante. Karta je bila njena i ona mu je pisala: „Dragi Čiča, ono što si video nije istina“ itd.

Kao što vidite, matematički princip ignorisanja čula našao je u ovoj ljubavi svoju najbolju primenu i, kako je Čiča Ilija čovek koji duboko ceni nauku, kao i sve grane njene, nije imao gde no da, posle ovako matematički ubedljivog razloga, ode kući.

Ali sem tih poznatih i nepoznatih količina, sem konačnih, beskonačnih, uobraženih i poluuobraženih količina koje su, kao što vidite, do temelja zaljuljale naše zdravo rasuđivanje, bilo je u matematici i drugih bauka, aždaja, stonoga, psoglava, guštera, krokodila, gvozdenzuba, meduza, škorpija, kerbera, punoglavaca, ajkula i, vrh svega toga, kao zmaj sa sedam glava i sa sedam plamenova, koje svaka glava bljuje iz čeljusti, bila je: rektifikacija kruga. Taj se zadatak uzdizao nad nama kao, recimo, nepristupačni vrh Himalaja, do kojega su razne ekspedicije težile da dopru ali su propadale, strmoglavljivale se u ponore, bivale zatrpavane usovima i umirale od gladi u smetovima, a vrh Himalaja ostaje i dalje neispitan i nepoznat čovečanstvu.

I sada se tek može zamisliti koliko to mora biti natčovečanski napor: preko svih ovih teškoća i nepogoda prebroditi i dopreti do maturantske svedodžbe? Zar vam ceo taj napor, taj podvig i taj trud, ne liči na jednu ogromnu trkačku stazu sa pobeđnim stubom na kraju i sa nama, grešnim učenicima matematike na početku, odakle će nas pustiti te ćemo nekoliko godina trčati ka stubu, zaplićući se, padajući, prevrćući se, lomeći usput noge, ruke i rebra ili ostajući nasred puta onesvešćeni od iscrpljenosti snage? I kad još na toj stazi zamislite sve one silne prepone, nameštene i udešene isključivo zato da trkač skrha vrat? Zar vam, na primer, izvlačenje korena ne predstavlja već prvu strahovitu preponu na toj trkačkoj stazi? Nama bar, đacima, to izvlačenje korena bila je operacija sasvim slična izvlačenju kutnjaka iz korena, i to zdravoga kutnjaka nespretnim. kovačkim klještima. Ako ne verujete, onda izvol'te vi da izvučete kvadratni koren iz

minus četiri, pa ćete se zgranuti kada vam profesor reče da kvadratni koren iz minus četiri niti je pozitivan, niti je negativan, niti je uopšte broj.

A to je samo prva prepona, a gde su tek ostale? Zamislite jedan širok i dubok rov, iz kojega viri čitava šuma opasnih i smrtonosnih šiljaka, sinusa, kosinusa, logaritama, radeksa, dijametara, segmenata, sekanata, sektora, normala, konusa, piramida, paralelopipeda, tangenata, hiperbola, parabola, diferencijala, integrala itd. I tu šumu smrtonosnih šiljaka u rovu treba po cenu života preskočiti. Pa onda, kad ste već i taj napor postigli, vi nailazite na treću preponu: jedan širok prostor i po njemu rasuto ogromno stenje i kamenje beskonačnih i uobraženih količina, a preskočiti jednu beskonačnu ili uobraženu količinu teže je mnogo nego neuobraženu. Pa kad ste i taj natčovečanski napor učinili i tu preponu savladali, onda tek nailazite na jedan ogroman zid, koji se niti može obići, niti preskočiti, niti glavom razbiti. To je: rektifikacija kruga, račun koji možeš pisati celoga života, predati o smrti kedu sinu da on nastavi, s tim da on preda svome sinu, pa ipak da se to beskonačno pisanje beskonačnih količina ne svrši ni u sedmom kolenu.

I onda, kad tako stoji stvar, nastaje odista zanimljivo pitanje: kako smo se mi mogli provući, kako preko svih tih prepona dospeti do mature, a kako tek dočepati se maturantske svedodžbe? To je pitanje utoliko zanimljivije što i ja sam tu čudnu pojavu ne mogu ni dandanas da objasnim, a verovatno je ne ume objasniti ni svako drugi iz moje generacije, kao ni iz generacije koja nam je prethodila, niti pak iz one koja nam je sledila.

Ima odista pojava u prirodi koje su, kraj svih napora nauke, ostale neobjašnjene čovečanstvu. Takve su izvesne svetlosne, pa izvesne psihičke i mnoge druge pojave. I verovatno u red tih pojava, koje će čovečanstvu ostati zauvek neobjašnjene, spada i ta: kako sam ja, i kraj svih tih prepona, prebrodio matematiku i dočepao se maturantske svedodžbe.

Pa ipak, matematičari kao naučnici ja bih želeo da odam ovde i jedno duboko priznanje. Ona je ta koja je našoj mladoj književnosti dala mnogi i mnogi dragoceni talenat i ona je ta koja je mladoj našoj pozorišnoj umetnosti dala mnogog i mnogog velikana, kojim se ta umetnost danas ponosi. Da nije bilo matematike, ti bi dobri ljudi, današnji pesnici i glumci, nastavili svoje školovanje n bili bi možda veliki i čestiti činovnici.

Jedan od tih, lirski pesnik nije umeo u školi da reši ni ovaj najobičniji računski zadatak, iz niže matematike: „Kad ti dnevno zarađuješ pet dinara a trošiš dvadeset, kolika je to razlika na kraju meseca?“ I kako taj zadatak nije umeo tada da reši, nikad ni docnije u životu nije uspeo rešiti ga.

A jedan naš veliki tragičar, koji je dogurao bio do viših razreda gimnazije te okusio i višu matematiku, eno ga još i dandanas vodi jednu tragičnu borbu sa nepoznatim i uobraženim količinama.

Kao što vidite, dakle, matematika ima i svojih dobrih strana.

FIZIKA I HEMIJA

Ja ne znam mogu li se ta dva predmeta, fizika i hemija, smatrati kao ortaci, te da l' bi im firmu trebalo tako zajednički ispisivati, mada se još sećam neke definicije po kojoj one čine zajedničku grupu prirodnih nauka, kojoj je cilj ispitivanje prirodnih zakona. No, i bez toga, ta dva predmeta bila su mi uvek tako nerazumljiva i tako su mi podjednako zadavala muke da sam ih ja još tada smatrao kao dve sestre usedelice, pakosne na sve što nastaje da živi, te upravo stvorene za to da zagorčaju mladost.

Meni je izgledalo da je fizika nauka kojoj je zadaća da zdrave pojmove o poznatim i jasnim pojavama, koje đak donese u školu, tako zbrka i komplicira da đak, koji je po zdravome razumu znao i razumevao izvesnu stvar, tu istu stvar više ne razume čim mu je fizika objasni. Ja sam, na primer, vrlo lepo, kao i svi moji drugovi što su, znao šta je to svirala: cev od drveta koja svira kad se u jedan njen kraj duva. Eto, to je prosto i lepo i jasno. Međutim, po fizici, to nije tako. Po fizici: „Duvanjem u jednu dužu ili kraću cev proteruje se vazдушna struja kroz uzani kanal u gornjem delu svirale i, udarajući na oštru ivicu otvora, ova se vazдушna struja cepa na dva dela. Jedan deo izlazi iz svirale na mali otvor, a drugi ulazi u cev i tu proizvodi zgušnjavanje vazduha. Ovako zgusnut vazduh će za neko vreme sprečavati oticanje nove struje u cev. Kad pak ova zgusnuta partija ode duž cevi, onda će na tom mestu nastati razređivanje vazduha, posle čega će neprekidnim duvanjem opet nastati zgušnjavanje. Na ovaj način proizvedeni longitudinalni talas reflektovaće na kraju svirale. Ovi reflektovani talasi sa novima, koji postaju neprekidnim duvanjem, obrazovaće u svirali, interferencijom, talase što stoje. Ovi će talasi imati neku izvesnu dužinu i vreme treptaja, pa će prema tome biti određena i visina tonova“.

E, eto molim, pa sami iskreno priznajte: je l' te da, posle ovoga objašnjenja, sad već niko više ne zna šta je to svirala?

Ali, veli se, pred naukom se moramo pokloniti i njenu reč smatrati kao stariju, jer, vele, čovečanstvo ima nauci da blagodari za svoje velike napretke, a, primenom u životu i praksi, donela je ona mnoge i velike koristi. Stoga, dakle, nauku treba ne samo poštovati već je i popularisati, kako bi doprla u najšire krugove naroda te suzbila neznanje. To je sve lepo i tako je, ali zamislite jednoga profesora fizike koji, pun ideala da populariše nauku u što šire krugove, siđe u selo i zateče tamo, recimo nedeljom po podne, kolo koje se vije oko svirale. Profesor, recimo, prilazi momku koji duva u frulu koju je sam gradio pa joj poznaje ne samo svaki usek već i samu dušu, priđe mu i veli:

- Slušaj, na tvojoj svirali longitudinalan talas ne reflektuje dovoljno!
- Šta veliš? — pita ga momče.
- Mislim da talasi, obrazovani interferencijom, nemaju dovoljnu dužinu.

Ja ne znam šta bi momče i oni oko njega okupljeni na to odgovorili, ali znam da bi kmet pozvao dva pandura da vežu ovoga begunca iz ludnice.

A nemojte misliti da je to samo svirala tako objašnjena. Bože sačuvaj! Objašnjava nam fizika na isti način i sve drugo o čemu smo mi dotle imali čiste, jasne i zdrave pojmove. Eto, na primer, čigra s kojom smo se mi deca tako lepo i krasno zabavljala, pa i ona mi je, posle objašnjenja fizike, toliko omrzla da je docnije nisam hteo ni da pogledam. Ja sam dotle znao da je čigra mala naprava od drveta, na dnu zašiljena a u vrhu proširena, koja se pod udarcima biča divno okreće, a ako je ne udaraš, klone na zemlju kao pijan čovek. I taj tako prost i jasan pojam o čigri fizika mi je prosto zbrkala time što sam o njoj morao napamet da naučim: „da će takva tela biti u indiferentnoj ravnoteži kad bude momenat konusne zapremine ravan momentu polukugle, oba momenta računata od oslonca“.

I sećam se, kad god sam docnije, kao đak koji već uči fiziku, viđao dečicu gde igraju sa čigrom, kako sam ih sažaljevao.

— Ah, dečice, — mislio sam u sebi — kako vas žalim, kako vas žalim!

I sve me je kopkalo da im rečem još:

— Kako li će nevina igra da vam presedne, mila dečice, kad budete saznali da je čigra u indiferentnoj ravnoteži onda kad bude momenat konusne zapremine ravan momentu polukugle!

Ili, molim vas, ima li što prostije na svetu nego što je klatno? O klatnu stiče dete pojam još u kolevcu. Najpre mu nad kolevkom obese o kanap kakvu stvarčicu, te se ona ljulja a dete je prati pogledima i zabavlja se. Kad malo odraste, dete tom napravom zabavlja mačku; obesi o bravu od vrata parče papira o kanap, pa se od svakoga dodira mačkine šape ljulja tamo i amo. Pa onda, koliko smo se mi deca u staro, dobro doba zabavljali kretanjem klatna na tadanjim zidnim satovima, a zabavljali smo se i pokretima sunđera koji je na kanapu visio o školskoj tabli. A već i da ne govorim o dobu kada bi se dočepali crkvenog tornja, obesili se o užu i po ceo dan ljuljali crkveno zvono. Sve je to u nama utvrdilo pojam o klatnu. Taj pojam je, doduše, bio vrlo jednostavan: klatno je ono što visi pa se klata, ali je za nas on bio jasan i pojmljiv.

I sad, da bi tu tako jasnu predstavu pobrkala, dolazi fizika i natera vas da o klatnu naučite ovo: 1) vreme klaćenja nekoga klatna izvrnuto je srazmerno kvadratnom korenu iz ubrzanja zemljine teže; 2) ubrzanja na raznim mestima imaju se kao dužina sekundnih klatna; 3) za jedno isto klatno, koje se klata na raznim mestima, proizvod iz kvadrata vremena klaćenja i ubrzanja teže stalna je količina ili proizvod iz vremena klaćenja i kvadratnog korena iz ubrzanja; 4) energija klatna u svakoj tački putanje je stalna količina; i 5) amplituda oscilacije opada u geometrijskoj razlici kad njihov broj raste u aritmetičkoj.

E, izvolite, molim vas, pa recite sami, zar vam posle ovoga neće postati odvratno ne samo klatno nego uopšte sve što se klata?

A varate se ako mislite da je to sve čime se fizika postarala da vam objasni pojam o klatnu. Da bi zbrku komplikovala, ona još i deli klatno na razne vrste. I kad bi vas ko zapitao kakvih sve klatna ima, vi bi, je l' te, odgovorili:

— Klatna ima na duvarskom satu, na uskršnjem zvoncetu, na crkvenim zvonima itd.

Ali fizika kaže: ne, nije tako! Klatna se dele najpre na matematičko i fizičko klatno, pa zatim postoji: reverziono klatno, pa konično, pa bifilarno, pa torsiono, pa diferencijalno i najzad cikloidno klatno.

I onda, ono što nam je najviše omrzlo fiziku, to je ono što se cela sastoji iz a, b, s. Ne možeš ni jedno pravilo da naučiš a da ti ne natovari na vrat i a, b, s. I onda, razume se, ako i naučiš glavno pravilo, Ti se moraš skrhati, ili na a, ili na b, ili na s, tako da su nam a, b i s izgledali kao zasede mimo kojih ne možeš proći.

— Šta je to klin? — pita profesor.

— Klin je trostrana prizma koja se jednom svojom ivicom zavlači između dva otpora koje hoćemo da savladamo! — odgovaraš ti od reči do reči kako si naučio. Ali to nije dosta, profesor te sad tek navlači na zasede i postavlja ti pitanje:

— Kakvi mogu biti slučajevi što se tiče dejstva otpora na klin?

— Mogu biti ovi slučajevi — odgovaraš ako znaš — a) otpori dejstvuju upravno na strane klina; b) otpori dejstvuju upravno na visinu klina i s) otpori dejstvuju ma kojim pravcem.

Eto, to a, b i s provlači se kroz celu fiziku i naš nas je profesor toliko mučio tim trima latinskim slovima da smo ga čak i prozvali: profesor Abeca. Njemu je to a, b, s prešlo toliko u naviku da bi, kad bi me prozvao da govorim, posle postavljenih pitanja na koja ja, recimo, ne bih odgovorio, ovako završavao:

— Ti brajko: a) ne znaš današnju lekciju; b) nisi znao nijednu lekciju dosada i s) po svemu sudeći, nećeš znati ni ubuduće nijednu lekciju. Iz svega toga da se izvesti kao zaključak da tebi treba dati dvojku i da ti možeš ići na mesto.

Što se tiče one rođake fizikine, hemije, koja se u srednjem veku drukče zvala, pa pošto se kompromitovala a ona promenila ime, ni za nju, iako sam daleko od namere da ogovaram, nemam mnogo pohvalnih reči. Evo otprilike šta iz nje čovek može da nauči i korisno u životu da primeni:

— Heksoze su derivati manita koji je šesthidroksilni alkohol: CH₂(OH), CH(OH); CH(OH), CH(OH), CH(OH), C₂OH i to groždani je šećer manitov aldehid: CH₂(OH), CH(OH), CH(OH), CH(OH), CH(OH)CHO, a voćni je šećer manitov keton: CH₂(OH), CH(OH), CH(OH), CH(OH), CO, CH₂OH; diheksoze su anhidriti heksoza: C₆H₁₁O₅ + HO.C₆H₁₁O₅—H₂O — C₆H₁₁O₅. C₆H₁₁O₅ i to običan je šećer anhidrit groždanog i voćnog šećera:

CH₂CH(OH), CH(OH), CH(OH)CH(OH), CHO O < CH₂CH(OH), CH(OH), CH(OH), CO. CH₂. OH, maltoza je anhidrit groždanog šećera i galaktoze:

CH₂CH(OH)CH(COH)CH(OH)CH(OH)CHO O < C₆H₁₁O₅.

Da su diheksoze anhidriti, tvrdi to, što se pri kujanju u zakiseljenoj vodi u dva heksozna molekula hidrolizuju: C₆H₁₁O₅ O C₆H₁₁O₅ + H₂O = C₆H₁₂O₆ + C₆H₁₂O₆. I polihksoze su anhidriti

heksoza: $nC_6H_{12}O_6 - nH_2O = (C_6H_{10}O_5)_n$ i zato se one hidrolizuju u heksozu $(C_6H_{10}O_5)_n + nH_2O = nC_6H_{12}O_6$.

Vodeći računa o zdravlju mojih čitalaca, ja ne smem nijedan više primer iz hemije da im navedem, ali mislim da je dovoljan i ovaj da ih ubedi kako je hemija korisna nauka, jer ja mislim da bi se ova mala lekcija mogla vrlo korisno da upotrebi u životu, na primer: kao vrlo praktično sredstvo za redukciju činovnika. Fakat stoji da se činovništvo jako namnožilo i fakat stoji da je teško naći način kako da se država toga tereta oslobodi. Dok uredbe i zakoni jedne reduciraju, dotle narodni poslanici, šefovi klubova, tetke i metrese uvlače druge u službu, te redukcija liči na ono čišćenje državnih vagona od stenica: dok direkcija jedne uništi, dotle putnici, koji su noćivali po hotelima, unose nove u vagone. Mora se dakle upotrebiti kakva drastičnija dezinfekcija za uništavanje činovnika, a to bi, verovatno, mogla biti ova lekcija iz hemije koju sam naveo. Moglo bi se narediti činovništvu da, ovu lekciju nauči napamet i da je objasni; ko to ne uspe, gubi sve kvalifikacije za državnu službu. Na taj bi način, izvesno, devedeset odsto državnih činovnika sišlo sa državnog budžeta.

Ali grešni činovnici imaju i inače dovoljno nevolja na grbači, pa bi grehota bilo još i ovo im tovariti. Pre bih ja ovu lekciju iz hemije upotrebio kao kvalifikaciju za narodnog poslanika ili za državnog savetnika, a na prvome mestu možda za episkopa. Da vidim ko bi se onda pograbio za ta mesta kad zna da mora ovu napast od lekcije da nauči. Ako ne to, ali bih u svakome slučaju zahtevao da svi članovi Prosvetnog saveta, oni što kroje nastavne programe, moraju znati ovu lekciju napamet.

Kada nam je lekciju profesor izgovorio on je polazeći sa časa pružio prst na i rekao mi:
— Spremi se, ti ćeš idućeg časa govoriti.

Mene prođe kroz telo groznica, kao optuženoga kome je sud saopštio da je osuđen na smrt. Još gore, jer sam ja već unapred znao i dan i čas kada ću poginuti, dok osuđenik na smrt to ne zna, pa se zavarava nadom.

Teške i sumorne misli su me spopale, ali nisam ni pokušavao da pristupim učenju ove lekcije, jer zašto bih se upuštao u tako vratolomne nemogućnosti. Domišljao sam se da li da se javim policiji tražeći zaštitu ili da se javim društvu za zaštitu životinja ili možda da se odmetnem u hajduke. Došao sam bio i na misao da napišem profesoru Abeci jedno vrlo učtivo pismo i napisao sam ovako:

„Poštovani gospodine Profesore,

Lekciju o heksozama, koje su derivati monita, koji je šesthidralni alkohol, i o manitovom aldehidu i ketonu, kao diheksozi, koji su anhidriti heksoza, — nisam naučio, $C_6H_{12}O_6 - H_2O = C_6H_{10}O_5$, $C_6H_{12}O_6 - 2H_2O = C_6H_8O_4$, $C_6H_{12}O_6 - 3H_2O = C_6H_6O_3$. Vi ćete to razumeti i pojmiti, jer $C_6H_{12}O_6 - H_2O = C_6H_{10}O_5$, $C_6H_{12}O_6 - 2H_2O = C_6H_8O_4$, $C_6H_{12}O_6 - 3H_2O = C_6H_6O_3$. Stoga molim da me izvinite.

Vaš nesretni đak,

CH (OH) CH (OH) + C₁₄ O₇₂ = O₁₉ H₃₂ OH.“

Mislio sam, ovo bi pismo moglo profesora tronuti, a, ako ne to, a ono da mu njime zadam glavobolju, kao što je i on meni zadao lekcijom. Ali pismo nisam poslao. Rešio sam se da odem na čas i, kao pravi Špartanac, da mirno, bez uzbuđenja, ne govoreći ni reči — poginem. I tako je i bilo: poginuo sam, a reči nisam izustio.

MRTVI JEZICI

Kao ostaci izumrlih naroda, rimskoga i jelinskoga, žive još i danas, rasuti po raznim gimnazijama, profesori latinskog i grčkog jezika. Da nisu Ciceron i Tacit, Omir i Demosten, Tit Livije, Seneka, Marko Avrelije, Ovidije i drugi napisali nekoliko školskih zadataka, kojima se vekovima ubijaju u glavu mlade generacije, ovi ostaci starih Rimljana i Jelina, profesori, sasvim bi izumrli.

Latinski i jelinski smatraju se danas kao mrtvi jezici. Meni ni danas još nikako ne ide u glavu taj pojam: mrtav jezik. Ja razumem da izumre jedan jezik a da živi narod, ali da izumre narod a da živi jezik, to nikako ne razumem. I još, da taj jezik živi pod imenom mrtav jezik! Zamislite, molim vas, kakvo je to zanimanje: profesor mrtvog jezika? Jer ja mislim da mrtav jezik i ne može za što drugo biti upotrebljen do kao profesorska profesija. Ne možete ga, na primer, upotrebiti u službenoj konduiti kao kvalifikaciju, jer ne bi mogli u dotičnoj rubrici napisati: „Sem maternjeg, služi se još i mrtvim jezicima“. A ne možete ga ni u praktičnom životu upotrebiti, jer ja mislim da vam ne bi ništa vredeo ovakav oglas, recimo: „Mlad i sposoban čovek, koji sem maternjeg zna i jedan mrtav jezik, nudi se itd.“

Pa i kraj svega toga, profesori ovih mrtvih jezika, to ste izvesno i sami primetili, žive u dubokome uverenju da su deca data u školu isključivo zato da te jezike nauče. Sve su druge nauke sporedne za njih, sve je drugo suvišno, a jedina i neminovna potreba za život, to je znanje grčkoga i latinskoga jezika. Šta ti vredi čitati i pisati, šta sabirati, oduzimati, množiti i deliti, ako ne znaš besedu Antonijevu, filipiku Demostenovu ili filosofiju Demokrita, takozvanog smešnog filozofa? Imami, učitelji korana u Aja-Sofiji i na bagdadskoj teologiji, mnogo su milostiviji u tom pogledu. Tamo, kad mladi softa ne zna koju suru napamet, učeni imam pogleda u nebo i progovori: „Neka te Alah umudri da naučiš!“ A profesor latinskog jezika, kad te uhvati da ne znaš Cicerona od reči do reči, sa odvratnim zadovoljstvom trlja ruke što mu se dala prilika da ti sto i četrdeset šesti put u toku tekuće školske godine kaže: Quousque tandem abutere, Risto Janjiću, patientia nostra!“

Jer valja znati da ti profesori latinskog jezika ne umeju više ni o najobičnijoj stvari da govore bez latinskog citata. Kada bi nas, na primer, naš profesor opominjao i savetovao da prilježnije učimo njegov predmet, taj bi njegov savet ovako, otprilike, glasio:

— Pazi šta radiš, jer quilibet fortunae suae. Moraš zapeti, učiti, raditi, jer non volet in buccas

tuas assa columba. I onda moraš misliti šta govoriš, a ne tek quidquid in buccam, jer valja znati i upamtiti da će ti sve to u životu trebati. Non scholae sed vitae discimus!

Drugi put, kad bi nam govorio o vladanju, rekao bi nam:

— Na što ti dobra beleška kad si inače nevaljalac. Qui proficit in literis et deficit in moribus, plus deficit, quam proficit!

Otuda valjda i dolazi da mu nijedan savet nismo poslušali, jer ga nismo razumeli, a tek, nije se moglo zahtevati od nas da se zarijemo u rečnike zato da bi prevodili profesorske savete.

A valja posmatrati te profesore, te videti sa kakvim zadovoljstvom uvlače polako đake u sve dublje i dublje virove i matice, pružajući im pogdekad i ruku, ne bi li ih samo doveli do sredine reke, gde su ogromne dubine, i gde će ga dočepati čevrntija i okretati u mesto, a profesor se sa zadovoljstvom izmaći i posmatrati davljenika. Jer valja videti kakvim se zadovoljstvom ozari lice tih profesora kada vas jednom dovuku do druge deklinacije ili do treće konjugacije. A treća konjugacija, to je to smrtonosno mesto u latinskoj gramatici, koje je teže preplivati no kanal Lamanš. To je ta konjugacija zbog koje su verovatno i izumrli stari narodi koji su se morali služiti latinskim jezikom. Kao što ima naroda koji su izumrli od kuge ili od čume, tako je latinski narod izumro od accusativ cum infinitivo i konjugacije perifrastične aktivne i pasivne.

U srednjem veku, za vreme znamenite inkvizicije, consecutio temporum je služio kao jedna od najopasnijih sprava u mučilištu. Dođe, na primer, velikome inkvizitoru kaluđer-tamničar da mu referiše o stanju stvari, i ovaj ga pita:

— Je li još živ don Miguel Fernandes graf od Sakramenta?

— Jeste!

— A priznaje li da se zanimao bezbožnim mislima?

— Ne priznaje.

— Jeste li ga razapinjali na točak?

— Jesmo!

— Jeste li mu stavljali žeravicu pod tabane?

— Jesmo!

— Jeste li mu udarali klince pod nokte?

— Jesmo!

— Jeste li mu sipali vrelo ulje u grlo?

— Jesmo!

— Pa ipak ne priznaje?

— Ne!

— Tad — grmi veliki inkvizitor — neka mi bog oprostí što moram upotrebiti i poslednje sredstvo da isteram demona uporstva iz tog bezbožnika. Dajte mu konstrukciju akuzativa cum infinitivo u konjugaciji perifrastičnoj pasivnoj iz treće konjugacije. Ako zna perfektum i supinum,

prašta mu se, oslobodite ga!

Tako je to izgledalo u srednjem veku, ali i u naše dane pokušavano je nešto u tome smislu. Kada je u Nemačkoj, u toku dugotrajnog rata, zapretila oskudica hrane, kada su se nemački naučnici ozbiljno bacili na to da izmisle i hlebac od hartije, tada je jedan nemački ekonom predložio da se zarobljenicima — kojih je bio vrlo veliki broj — zada da menjaju treću perifrastičnu konjugaciju, kako bi se proredili. Taj predlog nije usvojila nemačka vrhovna komanda iz razloga što bi se tada neprijateljska vojska upornije borila, jer bi svaki neprijateljski vojnik radije poginuo no što bi dozvolio da bude zarobljen, znajući da bi morao menjati treću perifrastičnu konjugaciju. A tome je predlogu bila protivna i sama carska vlada, bojeći se da bi tom varvarskom merom izazvala celu svetsku štampu protiv sebe.

A koliko je odista to bezdušna mera, ta treća konjugacija, najbolje se vidi po teškim posledicama koje učenje latinskog jezika ostavlja na našoj omladini. Žalosno je po koji put pogledati tu decu osuđenu da uče latinski. Sa njihovih se usana obično izgubi osmeh mladosti, sa obraza im iščezne rumenilo, u očima ugasi sjaj i mlado im se čelo izbrazda. Kreću se blesavo, rasejana pogleda, bez volje su i bez apetita i po cele noći, od mrkla mraka pa do rane zore, oni u snu šapuću: falo fereri falsum u tango tetigi tangum.*

Takva su deca prava napast u roditeljskoj kući, jer uče latinski naglas; iz dana u dan i iz noći u noć, i to mesecima, mesecima, mesecima, tako da, hteli ne hteli, svi po kući nauče latinski. Otac napušta naše lepe nacionalne psovke, koje su nas kroz toliko vekova održavale, i počne psovati latinski, a tako isto pri igri sansa u kafani, mesto maternjeg, počne upotrebljavati latinski, naročito ako mu rđavo ide; majka, potpletajući čarape, peva Ovidijeve eksponte na glas guslarskih pesama, a služavka, perući rublje, drži takt u klasičnome heksametru ili, seckajući crni luk, izvodi nežnija mesta iz „Pirama i Tizbe“.

Pa onda, treba videti ono uzbuđenje koje obuhvati celu kuću kad naiđu ispiti. Roditelji ne spavaju ni dan ni noć i sklanjaju revolvere, kujnske noževe, sodu, kreč i sva smrtonosna sredstva, jer poznata su već đaćka samoubistva zbog latinskog jezika, sa oproštajnim pismom koje glasi:

„Dragi roditelji,

Voleo sam život, ali me latinski jezik otera u grob. Bog ubio Latine i neka im nikad nije prosto što su svoj jezik izmislili! Oprosti, majko, i čuvaj ostalu decu od latinskog jezika!“

Tako oni koji padnu, ali nisu nimalo bolje sudbine ni oni koji polože ispit iz latinskog Pravilno je fallo, fefelli, falsum u tango, tetigi, tactum. — Prim. red.

jedina; izgledaju kao da su preboleli najteže zapaljenje, od kojega se godinama ne mogu da oporave. Bilo bi odista i opravdano i čovečanski ustanoviti jednu naročitu banju za đake koji su položili ispite iz latinskoga jezika; jednu, tako reći, latinsku banju, sa hladnim duševima i dobrom, snažnom hranom, da se takva deca povrate u život.

Kad god sam razmišljao o tome, uvek sam se pitao: zašto „Društvo za zaštitu napuštene dece“

ne bi uzelo pod svoje okrilje i ovu decu koja su osuđena da polažu ispite iz latinskoga jezika? To bi društvo moglo, na primer, da izda naročite ilustrovane plakate, slične onima protivu alkohola.

Na tim plakatima bi mogao biti nacrtan mlad čovek, ispivena lica, ugaslih očiju i povijene grbače; jednom rukom čupa kosu, a drugom drži revolver. Pod slikom bi se moglo krupnim i uočljivim slovima napisati: „Ne uči latinski!“ i takve bi se plakate mogle lepiti svud po javnim mestima, na železničkim stanicama, po restoracijama, na trgovima, po vestibilima i foajeima javnih zgrada i uopšte svud gde bi palo u oči te skrenulo pažnju svetu da se čuva ove smrtonosne opasnosti.

Ali nemojte misliti da ja ovako govorim sa one opravdane srdžbe svih onih kojima je latinski jezik zagorčao mladost. Ne, ja tako govorim sa uverenjem, koje sam doduše stekao u mladosti, ali koje je docnije, u životu, našlo puno potkrepljenje. Ja sam pažljivo pratio one koji su sa položenim ispitom iz latinskog jezika ušli u život da svoje znanje korisno primene, na osnovu onoga non scholae sed vitae discimus. Mene je naročito interesovalo šta je ko od znanja latinskoga jezika sačuvao i koliko je toga sačuvanoga znanja primenio u životu?

Jedan bivši sreski načelnik, koji je triput iz službe isterivan a četiri puta krivično optuživan, kazivao mi je da je u svojim protestima zbog isterivanja i odbranama protiv optužaba preko javnosti vrlo korisno upotrebljavao jednu jedinu frazu koju je upamtio: *Fiat justitia, pereat mundus!* Jedan advokat mi je priznao da je upamtio i da je uvek, kad bi advokatskim nagradama punio džepove, šaptao reči iz Persiusovih satira: *O, quantum est in rebus inane!* Jedan bivši ministar, koji je u političkoj borbi pao kao kosovski junak, pošto je zadobio sedam teških afera, rekao mi je, uzdišući, da je iz latinskoga upamtio samo frazu: *Sic transit gloria mundi*, a jedan viši oficir, kome su oduzeli komandu i bacili ga u nekakvo ekonomsko odeljenje, šaptao je stalno prazu: *Quintile Vare, redde mihi legiones*, dok jedan vladika Hristovu reč „Ljubi bližnjega svoga!“ izgovarao je na latinskom jeziku ovako prevedenu: *Proximus sum egomet mihi!*

A jedan novinar mi reče:

— Sve sam drugo pozaboravljao, ali dve latinske fraze vrlo dobro pamtim, jer ih vrlo često upotrebljavam u svojim napisima. Jedna je: *De gustibus nihil nisi bene!* a druga: *De mortuis non est disputandum!*

Međutim, ipak ima profesija koje odista znanje latinskog jezika primenjuju u životu ili, tako reći, žive od latinskoga jezika. Takvi su, sem profesora latinskoga jezika, još i doktori i apotekari. Poznata je stvar, na primer, da obično đak koji u petom razredu gimnazije padne iz latinskoga jezika, ako ne izvrši samoubistvo, ode u apotekarske pomoćnike, gde posle kratkoga vremena nauči toliko latinski da čak i istucani pirinač zove *pulveris risense* i prodaje ga skupo pod tim imenom.

Što se tiče lekara, sećam se da je moja pokojna majka tvrdila: „Čim čuješ da doktor kraj bolesnika govore među sobom latinski, znaj da će skuplje naplatiti vizitu!“ I ja sam, pravo da vam kažem, to donekle i iskusio. Bio sam ozbiljno bolestan i moji su se neobično zabrinuli. Naš kućni

lekar prepisivao mi je neke praškove, pilule i slane vode; oblagali su me mokrim zavojima i vršili su na meni neke odvratne operacije i sve i sva činili, ali se bolest sve na gore razvijala. Najzad, došao je i dan krize i lekar toga jutro reče: „Ako se mali danas oznoji, svaka je opasnost prošla!“ Toga radi on propisa i nove lekove, ali se ja, uprkos tih lekova, nikako nisam znojio i na licima se mojih roditelja, od časa do časa, ispisivala sve veća zabrinutost. Najzad se odluče da sazovu konzilijum i predveče se skupiše tri lekara oko moje postelje. Pošto su me svestrano pregledali, oni ponoviše mišljenje našeg domaćeg lekara: „Dajte mu i dalje lekove koje je lekar propisao. Ako se mali oznoji, onda je svaka opasnost prešla!“ Ali, da bi konzilijumu dali što veći značaj, i stekli pravo i na naplatu pojačane takse, oni progovoriše međ' sobom i latinski:

- Volete ire, colleguae, ad bibendum pivae?
- Ego praefero ante vesper bibere aquam slivovensem.
- Cum cucurbitis aegris eh aqua.

Sve su to govorili tajanstveno i poverljivo, tako da je pravilo utisak kao da se razgovor odnosi na moju bolest. A kad onaj treći pomenu „cucurbitis aegris eh aqua“, oni odobravajući klimnuše glavom, kao da su toga časa doneli odluku po kojoj ja treba da se oznojim.

Ali, i uprkos te njihove odluke i uprkos svima praškovima koje sam jednako gutao, ja se nikako nisam znojio. Najzad, pokojna majka, strepeći pred opasnošću pred kojom sam bio, pozva neku tetka-Nastu, ženu Steve sapundžije, da mi gasi ugljevlje.

Tetka Nasta dođe, sede kraj moje postelje, doneše joj jedan zemljani sud pun vode i ona poče bajati i šaputati:

- Trčak, natrčak, protrčak,
- Protrč', groznice,
- Kraj glogove kućice... itd.

Nisam je dalje ni slušao. Osetio sam samo da mi je ovlažila šakom čelo, slepoočnice i obraze, a zatim me prekrstila i pokrila preko glave.

Tako, pod pokrivačem a od duga vremena i dosade, pokušah da ponovim u sebi reči tetkaNastine, ali od svih ostade mi u pameti samo reč natrčak i ta se reč strahovito okomi na mene. Pokušavao sam da je se otresem, pokušavao sam da mislim što drugo, da govorim razne stihove, da čitam očenaš, da brojim do pet stotina, ali sve to nije pomagalo, reč natrčak mi je lebdela na usnama i jednako sam je šaputao. Prevrtao sam se, žmurio, smejao sam se bez ikakva razloga, ne bih li samo odagnao od sebe napast, ali se ona kao konjska muva navrzla na mene i nisam mogao da je se odbranim. Da bi se stvar još više komplicirala, meni pade na pamet najluđa misao na svetu: kako li bi se ta reč menjala po drugoj deklinaciji? A kad me i to već osvoji, ja zapadoh u jedan natčovečanski napor, s obzirom i na to što ja drugu deklinaciju nikad nisam znao. I ja počeh pod pokrivačem da šapćem:

- Nominativ: natrčkus; genitiv: natrčkusi; dativ: natrčkuso... i, u tome očajnom naporu,

spopade me težak znoj.

Majka diže pokrivač sa mene i sinu joj lice srećom.

Sutradan, pošto je bilo utvrđeno da je kriza već prošla, svi smo bili zadovoljni. Doktor je verovao da su to praškovi koji su doneli uspeh, a tetka Nasta je verovala da je to njeno gašenje ugljevlja. Ja jedini sam znao da sam se oznojio od druge deklinacije, i to je ujedno bila i jedina prilika kojom sam ja korisno primenio svoje znanje latinskoga jezika.

PRVA LJUBAV

Ja sam o prvoj ljubavi trebao već ranije da pišem, jer i ona ide uporedo sa školovanjem i moglo bi se čak reći da i ona spada u školske predmete, ali nisam hteo da prekidam onaj niz školskih predmeta koji tek tako u grupi izložen daje jasnu sliku onoga beizlaznoga lavirinta kroz koji smo se u mladosti provlačili, nazivajući taj mučni put školovanjem.

O ljubavi sam ja imao prve osnovne pojmove već za ranoga detinjstva. Tada smo ja, naša služavka i jedan praktikant iz načelstva svako predveče razgovarali iza kapije o ljubavnim stvarima. Štaviše, ja sam taj koji je i dao povoda ovoj ljubavi, jer se praktikant prvo sa mnom upoznao, a ja sam ga tek predstavio našoj služavki. To je poznanstvo bilo sasvim slučajno. Ja sam bio pred kućnim vratima u naručju kuvaričinom. Praktikant, prolazeći ulicom, prišao je meni, pomilovao me je i rekao:

— Kako je slatko ovo dete, je l' to vaše?

— Iju! — ciknula je služavka — otkud bih ja mogla imati dete kad nisam ni udata!

Na osnovu toga pitanja, da li može ili ne može imati dete iako nije udata, oni uđu u dublji razgovor, koji sutradan nastave, preksutra su već bili u najtešnjem prijateljstvu. Otada smo se nas troje svako predveče sastajali iza kapije.

O, kakvih ti tu sve razgovora nije bilo, da me je koji puta bilo sramota pogledati u oči našoj služavci. A bivalo je da sam se po koji put i ja umešao u razgovor, za koji slučaj praktikant je imao spremne bonbone u džepu, te čim bih ja zinuo da što kažem, on bi mi strpao šećer u usta, iako nisam ja već on imao nameru da govori slatke reči.

Može se smatrati kao šteta za literaturu što sam ja tada bio još nepismen te nisam bio u mogućnosti da zabeležim pogdekoje razgovore koje smo vodili iza kapije.

— Joco, — rekla bi naša služavka praktikantu — dođi posle večere, kad polegaju moji, ostaviću ti šniclu od večere.

— Oh, dušo moja, — odgovorio bi on — zar je meni u ovome trenutku do šnicle, al', ako je budeš ostavila, ostavi i malo salate. Meni je do tebe, samo do tebe. Jedva čekam da te pritisnem na grudi, pa makar se šnicla i ohladila.

Bilo je i drugih, još nežnijih razgovora. Tako se sećam kad je praktikant jednom pitao:

— Julo, hoće li se skoro kod vas u kući prati veš?

— Hoće, a što?

— Pa ako bi mogla da poturiš i moj, da ne bih plaćao pranje.

— Donesi! — odgovorila je ona ljupko.

— Oh, dušo moja, kako si dobra. Doneću tri košulje i četiri para gaća, anđele moj!

Najzad, ti su me razgovori mogli i zanimati i pružiti izvesnu praktičnu pouku, koja će mi docnije u životu trebati, ali je bivalo i drugih stvari, naročito nedelom po podne kad nikoga od mojih nije bilo kod kuće. Tada bi mi svi troje ušli u kuvaričinu sobu; mene bi metali na klupu, a oni bi seli na krevet. U takvim prilikama ja sam smatrao za najprobitačnije da žmurim, starajući se samo brižljivo da ne padnem sa klupe.

Ja sam dakle, tako praktično izvežban i očiglednom nastavom o ljubavi opremljen, ušao u život potpuno spreman, te nije nikakvo čudo što sam se već u prvom razredu gimnazije zaljubio. Nisam ja to naročito odredio da se zaljubim baš kad pređem u gimnaziju. Prema spremi, koju sam iz ranijeg detinjstva izneo, mogao sam to i ranije učiniti. Ali, sve do gimnazije, nosio sam pantalone natrag razrezane, pa mi nikako nije išlo u glavu da budem zaljubljen sa natrag razrezanim pantalonama. Tek kad sam, u prvom razredu gimnazije, dobio pantalone koje se napred zakopčavaju i otkopčavaju, osetio sam da je vreme da se zaljubim.

Zaljubio sam se u Persu, našu komšiku, jer ona mi je bila najbliža. Persa je bila pegava, nosila je žute čarape i uvek su joj bile iskrivljene štikle na cipelama. Dok se nisam zaljubio, nisam ni obraćao pažnju na nju, ali, od časa kad sam se zaljubio, izgledala mi je božanstveno lepa i dovoljno mi je bilo da je vidim, ma i izdaleka, da vidim samo njene krive štikle, pada se odmah uzbudim i pohitam joj ususret, ne bih li što pre sreo osmeh na njenome pegavome licu.

Ona je bila ćerka profesor a koji nam je predavao računicu i koji o meni, ne znam zašto, nije imao tako dobro mišljenje. Bilo joj je devet godina i učila je treći razred osnovne škole. Ljubav sam joj iskazao na jedan neobično romantičan način Jednom prilikom, kada smo igrali žmurke, mi se zajedno sakrijemo u jedno bure, u kome je moja majka zimi kiselila kupus. Tu, u tom buretu, ja sam joj iskazao ljubav i, zbog te mile mi uspomene, i danas me još trone kad god prođem kraj kakvog bureta.

Jedanput se nađemo posle škole i pođemo zajedno kući. Ja joj dam jednu kiflu, koju sam joj svakog petka kupovao, jer sam četvrtkom posle podne zarađivao na krajcaricama bar toliko da sam mogao po jednom nedeljno kiflom da joj izrazim simpatiju i pažnju. Tom prilikom sam je ozbiljno zapitao:

— Šta misliš, Perso, hoće li mi te dati tvoj otac, ako te zaprosim?

Ona pocrveni, obori oči i u zabuni prebi legištara na tri parčeta.

— Ne verujem! — odgovori mi poluglasno.

— A zašto? — zapitah je uzbuđeno i pođoše mi suze na oči.

— Zato što si kod njega rđav đak!

Zakleo sam joj se da ću i noću i danju učiti računicu, samo da popravim belešku. I učio sam, ali zar sam ja mogao savladati ono na čemu su toliko njih slomili svoju snagu — zar sam mogao izmiriti ljubav i računicu? Imajući da biram između ljubavi i računice, izabrao sam kao lakšu ljubav i idućeg časa mesto dvojke, koju sam dosad imao, dobio sam jedinicu.

Idućeg četvrtka nisam ništa dobio na krajcaricama, zato se u petak ujutru uvučem u šifonjer i poodsecam sa očevih zimskih haljina dvadeset dugmeta te ih prodam u školi za deset para, koliko mi je trebalo za kiflu. Na podne sačekam Persu pred njenom školom i, prateći je, priznam joj da sad još gore stojim, jer sam dobio jedinicu iz predmeta njenoga oca. Ona bono reče:

— Onda nikad neću biti tvoja!

— Ti moraš biti moja, pa ako ne na ovome a ono na onome svetu! — uzviknuh ja ove reči koje sam nekoliko dana ranije čuo na pozorišnoj predstavi.

— Kako to može da bude? — upita ona radoznalo.

— Otrovaćemo se, ako pristaješ.

— A kako ćemo se otrovati?

— Tako, — nastavih ja sve odlučnije — popićemo otrov!

— Dobro, — odgovori ona rešena — pristajem! A kad?

— Sutra posle podne.

— E, sutra posle podne imamo škole, — priseti se ona.

— To jeste, — pade i meni na pamet. — Ne mogu ni ja sutra, jer bi mi zabeležili odsustvo, a imam ih već dvadeset i četiri, pa bi me mogli isterati iz škole. Nego ako hoćeš u četvrtak posle podne, onda nemamo škole ni ja ni ti.

Ona pristade i sporazumesmo se da ja pripremim sve za trovanje.

Idućega četvrtka posle podne ja ukradem od kuće kutiju palidrvaca i pođem na urečeni sastanak sa Persom, gde ćemo zajedno otići na onaj svet.

Sastali smo se u našoj bašti i seli na travu, a iz duša nam se otimao duboki uzdah strasti i čežnje. Ja izvadih iz džepa kutiju sa palidrvcima.

— Šta ćemo sad? — pita Persa.

— Da jedemo palidrvca.

— Kako da jedemo?

— Eto ovako! — odgovorim ja, pa otkinem glavić i bacim ga, a ono drvce pojedem.

— A što to bacaš?

— Pa to je gadno.

I ona se reši i pruži odlučno ruku. Ja otkidoh glavić sa palidrvca i dadoh joj drvce. Ona uze i poče odvažno da ga jede. Pojela je tri, pa joj udariše suze na oči.

— Ja ne mogu više! Nikad u životu nisam jela drva, ne mogu više.

— Onda ti mora da si već otrovana.

— Može biti! — odgovori ona. — A osećam da me nešto grebe u guši.

— E, to je. Ti si već otrovana!

Ja nastavih istrajno i pojedoh devet drvaca, pa i ja izgubih apetit i osetih da me grebe u grlu.

— Svršeno! I ja sam otrovan! — rekoh svečano, kao što u takvome trenutku treba reći.

Nastade zatim jedan trenutak mukle tišine, pri kome sam ja razmišljao koliko je četiri puta sedam i nikako nisam mogao da se setim, a ona, ne znam šta je mislila, al' znam da je čačkala zube, jer joj se bilo zaglavilo između zuba jedno drvce. Najzad, ona prekine tu svečanu tišinu pitanjem:

— Pa šta ćemo sad?

To me pitanje dovede u užasnu zabunu, jer, odista, pošto smo trovanje kao glavni posao svršili, ja nisam znao šta bi sad drugo imali da radimo! Najzad, pade mi sretna misao na pamet.

— Znaš šta, pošto smo već otrovani, 'ajde prekrsti se!

Ona se prekrsti, a to isto učinih i ja.

— A sad — nastavih ja — da idemo svaki svojoj kući da umemo. Sramota je, znaš, da umremo ovde, u bašti. Mi smo deca iz boljih kuća, pa je sramota da umremo u bašti!

— Jeste! — reče ona i pođosmo.

Cela se stvar, međutim, svršila ovako:

Ona je otišla kući i zamolila majku da joj spremi postelju da umre. Tom prilikom joj je priznala da se otrovala, odnosno da je jela drva sa mnom. Majka njena, bez ikakva obzira na njen položaj i na njene osećaje, reče:

— E, kad si mogla da jedeš drva u bašti, ješćeš ih i ovde u sobi!... Zadišla joj je zatim suknjicu i počela joj je s te strane isterivati one osećaje koji su Persi duboko u srcu bili usađeni.

Zbog tih batina Persa me je omrzla i tako se svršila moja prva ljubav.

PRVA I POSLEDNJA PESMA

Napisao sam svega dve pesme u životu i sa obema sam toliko stradao da sam se zarekao čak i da ne čitam više stihove a kamoli još i da ih pišem. O, koliko me je puta gonilo i gicalo nešto u duši, koliko puta me je dražila inspiracija, koliko puta mamila kakva prilika, ali sam se uvek junački uzdržavao.

Zar može, na primer, biti uzvišenije inspiracije do kad vam kakva gospođica sanjalačka pogleda i topla osmeha podnese svoju lepo ukoričenu spomenicu, na kojoj zlatnim slovima piše „Poesie“, a koja predstavlja tako raskošnu kolekciju ljudskih gluposti. Ah, ta knjižica, koja je ispunjena sa bezbroj lepih želja i nakaznih stihova, u kojoj kipte „ah“ i „oh“ i u kojoj se ritmovi tako

milozvučno slikuju na reči: mojim, tvojim, neću, sreću i rujna, bujna.

Koliko sam puta bio već i zamočio pero, u mastilo, pa se ipak uzdržao.

— Ali zapišite, molim vas, zapišite makar jedan stih! — šapću vam njena usta „rujna“.

Ja ponova umačem pero u mastilo i ponova se uzdržavam.

— Molim! — ponavlja ona.

— Izvinite, ali ja sam na dijete! — pravdam se.

I odista, to je bila jedna vrsta dijete koju sam ja izdržavao. Doduše, ja nisam odlazio lekaru, da mu isplazim jezik i da mu se požalim na rđavo varenje, jer bi mi on u tom slučaju najpre prepisao da ne čitam stihove naših poeta; već sam izdržavao sasvim suprotnu dijetu — nisam pisao stihove, što je neobično dobro činilo i meni i mojim čitaocima.

Napisao sam svega dve pesme u životu, i obe su mi toliko škodile da sam morao pribeći merama koje bi me okrepile i oporavile. Moja prva pesma bila je uvreda jedne žene, a moja poslednja pesma bila je uvreda jednog kralja, a kad se uzme u obzir da su kraljevi i žene najosetljivija i najosvetljivija stvorenja, onda već možete misliti kako sam prošao. Moj jedan drug, koji je takođe napisao svega dve pesme u životu, mnogo je bolje prošao, ali je on prvom pesmom čestitao sedamdesetogodišnji rođendan jednoj svojoj vrlo bogatoj tetki i poželeo joj još „mnogo, mnogo leta“, a drugom pesmom čestitao je jednome ministru naimenovanje, završujući stihove sa „takvi sinci ponos su roda svoga“. Taj moj drug nije morao izdržavati nikakvu dijetu, već je uspešno nastavio pisanje stihova, te eno ga i danas još piše stihove za nadgrobne spomenike i natpise na opštinskim slavolucima, prilikom velikih svečanosti.

Prvu sam pesmu napisao još vrlo rano, još kad sam ponavljao prvi razred gimnazije.

Ja ne znam kako se kod mene javio taj nagon da pišem pesme. Jedni vele da se to javi kod čoveka kao svrab, što kod mene nije bio slučaj, jer sam ja osetio svrab i češao sam se tek pošto sam napisao prvu pesmu i shvatio njene posledice. Drugi kažu da je poetski nagon jedna vrsta kijavice koja je vrlo prilepčiva. Možda, samo što kod obične kijavice, kad kineš a ti izvadiš maramicu i ubrišeš nos, a kad iskijaš rđavu pesmu, onda ti kritičari tako izbrišu nos da ti kijanje nikad više i ne pada na um. A čuo sam da vele i to kako mladi poeta oseti u duši neko nadahnuće, otprilike kao što žena oseća začće u četvrtom mesecu. Stvar se i dalje, izgleda, razvija kao i kod porodilje. Bremeni mladić počne osećati izvesne teškoće, gađenje, pa zatim i bolove i najzad leže u postelju i porađa se.

Upoređenje bi moglo biti tačno, s obzirom na pojedine pesme u našoj literaturi, pa ipak neće biti da tako postaju prve pesme. Pisanje pesama se javlja kao kolektivna bolest čitavih razreda gimnazijskih, koji se na prvom mestu inspirišu onim stihovima koje su njihovi prethodnici napisali na zidovima skrivenijih odeljenja. O, kolika i kolika zbirka nežnih lirskih pesama, izdanih docnije u životu, ima svoj zametak u toj dalekoj, u toj prvoj inspiraciji! Taj se trag kod pojedinih pesama u našoj literaturi čak i oseća. Pa onda, te se mlade poete inspirišu takođe i sa korica starih knjiga, jer,

tradicionalni je običaj u našim školama, čim svršiš jedan razred, ti prodaješ knjige onima koji u taj razred stupaju, a ti kupuješ knjige od onih koji su stupili u stariji razred. A na koricama tih knjiga, pa često i na unutarnjim listovima, gde ima samo malo više mesta, leže dragoceni tragovi nekoliko generacija. Ima tu stihova, ima mudrih izreka, ima aforizama i ima vrlo korisnih zapisa. Ima, kraj pojedinih lekcija, iz kojih je nekoliko prethodnika, imalaca dotičnih knjiga, palo na ispitu, i vrlo korisnih opomena, sličnih onim tablicama na ulici koja je raskopana zbog kanalizacije, na kojima piše: „Pazi, ne idi levo!“

Eto, tu leže prve inspiracije, koje zaraze ceo gimnazijski razred te propeva. Razume se, ima ih koji se već kod prvoga pokušaja zaustave, ima ih koji šaraju stihovima ne samo svoje no i tuđe knjige, a ima ih i koji se navrzu pa uporno nastave pisanje stihova i onda kad već svi ostali te zaludice napuste, te đaci dotičnoga proglase za pesnika svoga razreda. Ako ovaj u upornosti ustraje i dalje, on postaje pesnik dotične gimnazije i onda već pušta dugu kosu, počne se aljkavo nositi, simulira rasejanost i tako postaje poeta sa svima kvalifikacijama.

Interesantno je, ipak, da se još kod tih prvih pojava gimnazijskoga pevanja često naglašava kako pravac kome će dotični, ako ostane pesnik, pripadati tako i sredina koja pesmu inspiriše.

Zar, recimo, ovaj stih, kojega se tako dobro sećam, ne ukazuje jasno i precizno kako na poetski pravac tako i na sredinu koja je mladoga poetu, moga tadanjega druga, inspirisala:

Volem i sutlijaš i kiselo mleko,
A volem i kiseo kupus sa slaninom,
Volem i rezance a i pitu s mesom,
Al, najviše volem đuveč s goveđinom.

Na unutrašnjoj strani korica jedne latinske gramatike, koja je po svoj prilici pripadala nekome popovskome sinu sa sela, sećam se da sam pročitao ovakav stih:

Gospode nebeski, koji vladaš svetom,
Milošću okrepi celu našu naciju,
I pomози meni u nevolji teškoj,
Da naučim treću konjugaciju.

Tako isto sećam se moga druga, sviračevog sina, koji je pred kraj školske godine često puta pevao:

Opa-cupa, kolo igra,
Momak do devojke,
Opa-cupa, ispit ide,
A ja imam dvojke.

Oni koji su ponavljali razred obično su pevali guslarskim desetercem. Ne znam da li zato što se njime bolje izražava nacionalni bol. Tako je, na primer, onaj Živko, inače Užičanin, saznajući da mora ponavljati treći razred, ovako zacvilio:

Lele mene odsad pa doveka
Đe pogibo', za boga miloga,
Ni u boju niti na megdanu,
Nit' od puške, niti ljuta noža,
Već od ruke profesora Luke,
Sa prokleta latinska jezika!

I ja sam svoju prvu pesmu napisao desetercem. Ne znam samo da li sam je zato napisao desetercem što sam ponavljao razred ili sam ponavljao razred zato što sam napisao tu prvu pesmu.

I kao što se onaj što ga maločas navedoh inspirisao kujnom kao svojom sredinom, jer je verovatno gdegod posluživao; kao što se onaj popov sin inspirisao psalmima a sviračev podskočicama, izvesno sam se i ja morao inspirisati ogovaranjem, kao sredinom u kojoj sam se kretao između' mojih tetaka i strina. Moja prva pesma, koje se ja ne sećam dovoljno, rekonstruisana bi otprilike glasila:

Poranila gospođa Anica
U nedelju prije jarka sunca,
Na kući je otvorila prozor,
Na prozor se mlada isturila,
Glavom šeta i levo i desno,
Očekuje Paju sekretara,
Jer će tuda u Načelstvo proći.

Pesma je napravila senzaciju, kao što je uostalom i red kad se je dan nov i mlad talenat javlja. Najviše su se u mojoj kući zgranuli i počeli uzvikivati: „Iju iju, iju!“ Ti uzvici nisu značili divljenje, već pre jednu preneraženost, kao kad bih, recimo, razbio veliko ogledalo u sali.

— Kako si mogao tako što napisati! — uzvikivale su sve tri tetke u jedan glas.

— Što da ne napišem, kad je istina? — branio sam se ja.

— Iju, a otkud ti znaš da je to istina?

— Pa vi ste to govorili.

— Ali zaboga, dete, ono što mi govorimo ne mora biti istina! — brani se srednja tetka.

— Iju, iju! Sad će još izaći da smo mu mi kazali da napiše pesmu! — uzvikuje najstarija tetka, koja je inače u duši bila vrlo zadovoljna pesmom i koja će izvesno tu pesmu pustiti u cirkulaciju, starajući se da dopre i do ruku same gospođe Anice.

I, odista, pesma je doprla do gospođe Anice pre no što sam ja i slutio, i načinila čitav lom u dotle mirnoj apotekarevoj kući. Gospođa je vriskala i valjala se po podu, čupala je kose, prevrnula je divan, razbila lampu, gađala je cipelom kućnjeg momka, ujela je apotekarskog pomoćnika i, najzad, ispila je čitav sifon sode da bi se otrovala. Apotekar je morao da se zakune pred ikonom svetoga Arhangela Mihajla, svoje kućne slave, da će me kao mačku isprebijati.

Znajući da su apotekari uopšte krvožedni, a imajući pritom na umu da je gospodin Sima još i zakletvom na to vezan, ja sam morao uložiti sav trud i sve napore da izbegnem ove batine.

Zaobilazio sam ulice odlazeći u školu, preskakao plotove da bih izbio na drugu ulicu, provodio po čitave sate skriven na tavanu i uopšte činio sve čime bih se mogao spasti nevidovne bede. Sedeći tako pogdekad satima na tavanu, razmišljao sam o zloj sudbini literata kod nas. Mesto da jednoga mladoga poetu okolina podrži i ohrabri, a ono, eto, ta ista okolina ga juri da ga bije. Zamislite kada bi to bila opšta pojava, kada bi poete za svaku svoju pesmu morali izvlačiti batine. Verovatno bi u tom slučaju bilo vrlo malo pesama, ali ono što bi bilo bar bi vredilo batina.

Kada je apotekar iscrpeo sve moguće načine da otkupi svoju zakletvu, kada je već počeo bio da postavlja i zasede, da se krije u razne kapije, da se iznenadno pojavljuje po ulicama koje ni kako ne vode njegovoj kući i kada je, najzad, uvideo da ja svaku njegovu poteru vešto izbegavam, da mu svaku zasedu pažljivo obilazim, rešio se on na druge i drugače korake. Optužio me je direktoru gimnazije.

Izveli su me pred čitavo profesorsko veće, kao da sam u najmanju ruku spalio aleksandrijsku biblioteku. Svi ozbiljni, natmureni i brižno oborili glave, tako da sam ja dobio utisak kao da će me osuditi da budem živ spaljen na lomači i već sam video masu sveta kako se skupila oko lomače, video sam moje tri tetke kako leže onesvešćene na zemlji, video sam Maricu, poštarevu ćerku, kako gorko plače i video sam apotekara kako časti narod sirupom za pokoj duše moje.

Uze najpre reč direktor, obraćajući se ostaloj gospodi profesorima oko zelenog stola:

— Gospodo, u našoj se školi zacarila jedna ružna pojava, kojoj treba svima silama stati na put. Đaci su počeli da pišu stihove i to ih pišu gde stignu, po knjigama, po školskim tablama i po zidovima. Naročito su ispisani stihovima od vrha do dna zidovi u intimnijim odeljenjima ove zgrade i ti su stihovi često bezobzirni. Eto, pre neki dan, naredio sam famuluzu da izgrebe jedan stih, koji se odnosio na vas, gospodine profesore, — obrati se direktor profesoru latinskog jezika — i u kome se odvratno govori o vašoj već poznatoj navici da popijete koju rakiju više no što vam dostojanstvu odgovara.

— A bove maiori discit arare minor! — gundža u sebi latinac, hoteći kao da prebaci kolegama da su đачki stihovi posledica njihovih ogovaranja.

— Pa onda — nastavi direktor — već sam ove godine dvaput krećio ta odeljenja zbog stihova koji se odnose na vas, gospodine katiheto, i na neku Rosu udovicu.

— To su oni iz trećeg razreda, da im... — i, sasvim zaboravljajući da sam i ja prisutan sednici profesorskog veća, katiheta opsova kolektivnu majku trećem razredu gimnazije.

— Pa onda — nastavlja direktor i fiksira profesora zemljopisa — ne mogu da se setim, ali bilo je stihova i o drugoj gospodi nastavnicima...

— Ja ih se sećam, — priskače profesor zemljopisa, osećajući šta je direktor hteo — bilo je, na primer, i ovakvih stihova:

Škola hladna kô štenara. Peći nikad tople nisu,
Mrznemo se na hemiji, istoriji, zemljopisu.
Mrznemo se isto tako i na matematiki,
A direktor školska drva šalje svojoj svastiki.

— Pre svega, to nije pravilno, moralo bi bi ti: matematici i svastici, jer slovo k pred i pretvara se u c, — objašnjava profesor srpskog jezika.

— A zatim — dodaje gnevno direktor nije ni istina, niti je uopšte bilo takvih stihova na zidu, no ste ih vi sami izmislili.

— Bilo je i zbog tih stihova ste i naredili da se okreće ona odeljenja.

— Dabome. — dobacuje katiheta — a ne zbog Rose udovice.

I nastaje jedna paklena gužva i podvikivanje i lupanje pesnicom o sto, i jedva se na kraju krajeva setiše da sam i ja prisutan sednici i izguraše me iz kancelarije. Bura je i dalje trajala, kroz opštu larmu čule su se pogdekad reči drva, Rosa, rakija, a, po svemu sudeći, izgleda da je i onaj globus slazio sa direktorovog ormana i uzimao učešće u objašnjenjima. Najzad, kad se bura stišala, pozvan sam ja opet unutra, gde sam zatekao ozbiljna sva lica, kao da su do maločas raspravljali o nastavnim metodama. Direktor opet poče:

— Gospodo, u našoj se školi zacarila jedna ružna pojava, — ali njegov uvod sad već nije bio dug, već je odmah prešao na samu stvar — i pred nama je, evo, jedan od tih što piskaraju pesme, a koji je inače, prema školskom dnevniku, vrlo traljav ili, bolje reći, rđav đak.

Svi profesori digoše glave, pogledaše me i svima im se razvukoše usne, kao da bi hteli reći: „Jeste, znam ga, i kod mene je rđav đak!“

— Jesi li ti napisao ovu pesmu? — otpoče isleđenje direktor i pokaza parče hartije, koje mu je verovatno apotekar dao.

U meni se toga trenutka pojavi očajna borba između dva bića, čoveka i poete. Čovek me uze savetovati da se prosto odrečem pesme, da kažem da nije moja već sam je od drugog čuo, recimo od moje najstarije tetke, i da izjavim svoju odvratnost prema tako ružnim pojavama; poeta uze da golica moju sujetu, uze me savetovati da se ne odričem svoga prvenčeta, jer preda mnom leži velika budućnost. I kao što uvek u borbi između čoveka i sujete ova druga pobeđuje, tako je i ovde bilo, te ja priznadoh direktoru da sam pisac pesme.

— Eto, gospodo, on priznaje! — okrete se direktor profesorskom kolegijumu.

— To mu može poslužiti kao olakšavajuća okolnost! — reći će profesor geografije, koji već četiri godine tera brakorazvodnu parnicu sa ženom, te pretenduje da je ušao u duh našega zakonodavstva.

— Pred nama je, dakle, jedan autentičan slučaj i prema njemu treba primeniti što strožiju kaznu, kako bi ista poslužila kao primer i svima ostalim anonimnim piscima stihova po anonimnim mestima! — reče direktor, i ja nanovo sagledah lomaču, i osetih plamen kako me liže, i videh tri

onesvešćene tetke prostrte po zemlji, i videh Maricu uplakanu, i videh apotekara kako služi narod sirupom za pokoj duše moje.

— Ja bih želeo da čujem i mišljenja gospode nastavnika po ovoj stvari! — nastavi direktor i počeše da se nižu profesorska mišljenja, koja su otprilike ovako glasila:

Katiheta: Treba ga isterati iz škole, nek ide u tamburaše pa nek izmišlja pesme! Ili, ako ne to, onda ga bar osuditi na jednonedeljni post.

Istoričar: On je učinio dva zločina. Jedan, manji, što je uvredio jednu apotekarsku porodicu i drugi, veći, što je stih kojim je opevan Kraljević Marko, Sindelić i Hajduk-Veljko — oskrnavio opevajući Paju sekretara. Za ovo drugo ga treba kazniti.

Prirodnjak: Čovek se uzvišenošću osećaja razlikuje od životinje. Otuda, na primer, kod čoveka svih stupnjeva poezije, dok je magarac nema. Kao što je poznato, magarci ne pišu pesme. Ali biva pogdekad da ljudi pišu takve pesme da bi se moglo pomisliti da su ih magarci pisali. Prema takvim poetama treba primeniti iste metode koje se prema magarcima upotrebljavaju, tj. treba im izvući uši. To bi se moglo i prema ovome mladome poeti učiniti.

Matematičar: Ja bih iz ove pojave izvukao koren, odnosno ne koren nego bih ja izvukao jednu korist. Mi imamo ovde dve poznate količine: uvređenu apotekarsku porodicu i pisca pesme, plus samu pesmu. Mi bi iz tih poznatih mogli dobiti nepoznatu količinu, tj. saznati koji su oni ostali što pišu pesme o svojim profesorima.

Geograf: Ja bih njega u apsu, u školski podrum, pa da se potpuno uveri o pomračenju sunca, jer takve su pesme kadre da bace ugarak u domaći život I onda nije nikakvo čudo što kod nas ima toliko brakorazvodnih parnica.

Latinac: Mada Horacije veli: *Pictoribus atque poetis quidlibet audendi semper fuit aequa potestas*, ipak ovaj đlački bezobrazluk premaša sve granice. Ja sam za vrlo strogu kaznu.

Nastavnik srpskog jezika: Njega na prvome mestu treba kazniti što nije zapetama odvojio sporedne rečenice, koje se nalaze u glavnoj, a zatim što nije na kraju druge strofe stavio tačku. Inače je stih, može se reći, dosta tečan; misao je u svemu izražena i, s obzirom na to, mogla bi se na njega primeniti i blažija kazna.

Posle ovako pribranih stručnih mišljenja, direktor mi se okrete i, posle nekoliko roditeljskih saveta, dočepa se mojih ušiju i poče ih tegliti (prirodnjakovo mišljenje), a zatim mi izreče kaznu: tri dana školskoga zatvora (geografovo mišljenje).

Tako me je prva pesma oterala u aps, a to će me isto postići i sa poslednjom pesmom. Punih sedam godina ja sam se, mada me je to grdних muka stalo, uzdržavao da pišem pesme, pa ipak sam jednog dana podlegao onome nagonu po kome se čovek rado vraća svome prvome grehu. Kada sam ovu drugu, odnosno poslednju pesmu napisao, ponovilo se gotovo isto što je bilo i kod prve. Nije me, doduše, jurio nikakav apotekar, ali su me jurili žandarmi; nisu me izveli pred direktora gimnazije, ali su me izveli pred predsednika prvostepenog suda.

— Jesti li vi pisac ove pesme? — pitao je predsednik, onako isto kao i direktor.

— Jesam! — odgovorio sam, pošto je u meni opet sujeta pobedila čoveka. — Ali, molim vas, to je jedna šaljiva pesma, nema smisla shvatiti je tako ozbiljno.

— To je tačno, — veli predsednik — ali, vidite, krivični zakonik i šaljive stvari shvata ozbiljno.

— Pa onda — branim se ja dalje — ta pesma i ne odgovara potrebnim uslovima za jednu pesmu.

— Ali ona potpuno odgovara uslovima koje traži krivični zakon za optužbu, — odgovara mi predsednik.

— Pa onda, vidite, gospodine predsedniče, ja se u neku ruku osećam nevin, jer tu mi pesmu nije diktovala nikakva namera, već više jedan nagon.

— Da, da, razumem vas ja, — prekida me predsednik — ali krivični zakon, vidite, baš taj nagon kažnjava.

— Čudnovato! — iznenađujem se ja.

Pošto me je, na taj način, predsednik upoznao sa svima dobrim stranama krivičnoga zakona, izjavio mi je da me taj isti krivični zakon kažnjava sa dve godine tamnice za uvredu Veličanstva.

Eto, tad sam se zarekao da nikad više ne napišem pesme i otada pa do danas uporno održavam tu dijetu i, da vidite, dobro mi zdravlju čini.

DRUGA LJUBAV

Prva je ljubav onaj požar za koji policijski raport veli da mu je uzrok nepoznat. Ona se pali čim se ukreše, kao palidrvce, i gasi se sama, kao dogoreo alkohol u špiritusnoj lampici.

Prva ljubav liči na onaj svrab kod mladog ovna, koji nabada prvi predmet koji sretne ne bi li počeo rogove koji mu se pomaljaju.

Prva je ljubav ujed komarca, koji ne inficira krv već te samo natera da se počeseš.

Prva je ljubav jedna vrsta regrutacije, pri kojoj se neko oglasi za sposobna s tim da odsluži rok kad bude pozvan.

Prva ljubav je opasna samo kada je ujedno i poslednja.

Druga ljubav je u stvari prva.

U drugoj ljubavi čovek se oseća kao da ponavlja razred, poznati su mu svi predmeti, a ipak nema pouzdanja da će ispit položiti.

Druga je ljubav nedolečena bolest, koja se sa nepažnje rekonvalescenta povratila.

Druga je ljubav odsluženje roka u stalnom kadru, obavezno za sve koji misle da stupe u državnu službu.

Ali, i bez obzira na sve ove mudre reči o prvoj i drugoj ljubavi, kod mene se prva ljubav javila kao pokušaj, a druga već kao navika. Posle tragedije kojom se završila moja prva ljubav, ja sam osećao potrebu da se opet u nekog zaljubim. Tražio sam na sve strane u koju bih se zaljubio i, kada

sam jednog dana sreo pred školom jedno plavo devojče koje gorko plače, odlučio sam da se u nju zaljubim.

Kaže se: devojka koja plače ima osećaja, žena koja plače nema ih. To me je opredelilo da se zaljubim u devojče sa osećajima.

Plavo devojče zvalo se crnomanjastim imenom Marica i ja ga upitah:

— Zašto plačeš, Marice?

Ona bolno zajeca i ispovedi mi se:

— Gospođica me pred celim razredom nazvala guskom, rekla mi da sam glupa guska... i sve se smejale... i...

— Pa to nije ništa! Zbog toga ne vredi plakati. Šta je to guska, ništa! O, koliko, puta je meni profesor, pred celim razredom, rekao da sam glupi magarac, a magarac je mnogo krupnija stvar nego guska. Pa, eto, ništa. I tvojoj učiteljici, kad, je bila mala, rekla je njena učiteljica da je glupa guska, pa, eto, ona je danas učiteljica.

Izgleda da su moje reči utehe blagotvorno delovale na dušu plavog devojčeta. Ona diže uplakane oči i pogleda me sa puno puzdanja, tako da sam, ja u tome trenutku osetio dužnost da nastavim tešiti je.

— Pa onda... guska... — nastavih, tražeći šta bih još mogao kazati. — Guska baš nije ništa tako... to nije uvreda. Eto, ja na primer... ja volim gusku.

Ona me pogleda značajno, hoteći valjda da pronikne nije li to izjava ljubavi.

— Jest, ja volim gusku, — nastavih, ne bih li iskoristio i sam to kao izjavu ljubavi. — Naročito volim batak.

— Kako batak? — upita plavo devojče iznenađeno.

— Pa tako, kad majka ispeče gusku na pirindžu, ja uvek tražim batak.

Sutradan sam opet sreo plavo devojče i zatim gotovo svakog dana. Mi smo se voleli i bez izjave ljubavi. Ona je moje reči utehe, kojima sam joj prvi put prišao, smatrala već kao izjavu ljubavi. Ta se pojava javlja i kod udovica, koje često puta reči utehe smatraju već kao izjavu ljubavi. A u plavoga je devojčeta bilo već udovičke sentimentalnosti, jer, kao što mi je docnije priznala, ona je pre mene volela jednog đaka prvog razreda gimnazije.

Iako smo se sastajali svaki dan posle škole i ja je pratio do kuće, osećali smo ipak potrebu da se sastanemo nasamo. Ljubav samo onda ima prave draži kad se zaljubljeni sastanu nasamo. Ugovorili smo da se sastanemo u četvrtak posle podne na starom groblju. Groblje je, kao mesto sastanka, nekako odgovaralo zaljubljenoj plavoj devojci s osećajima i zaljubljenome mladom momku koji vole batak od guske.

Sastali smo se i razgovarali, razgovarali dugo i mnogo. Govorili smo o ispitima, o njenoj gospođici kako je stroga. Kazivala mi je zatim da je njena mama danas za ručak pravila punjene tikvice, a ja sam joj se hvalio da smo mi sinoć imali štrudlu sa sirom. Razgovarali smo još o nekim stvarima, a zatim smo se rastali.

Sastanak nam je, kao što se vidi, bio sasvim uzaludan, jer na takvim sastancima treba govoriti ljubavne reči, a mi smo razgovarali ono što smo mogli i ulicom, kad je pratim do kuće.

Ali je teškoća ležala u tome što ni ja ni ona nismo znali ljubavne reči. Lupao sam glavu. nekoliko dana kako li bih došao do ljubavnih reči i najzad mi pade na pamet jedna knjiga koju moja

tetka čita svako veče i pri čitanju uzdiše i plače, a kad svrši čitanje, stavlja knjigu pod jastuk. U toj knjizi mora da ima ljubavnih reči, jer samo pri čitanju takvih knjiga matore devojke plaču.

Ukrao sam dakle jedno popodne tu dragocenu knjigu, zavukao se u šupu i počeo je proždrljivo prelistavati. Zaustavljao sam se naročito na stranama koje su ovlažile tetkine suze i, na takvoj jednoj strani, nađoh odista puno ljubavnih reči i, što je još mnogo zgodnije, govorili su ih jedno drugom dvoje zaljubljenih koji su se sastali na groblju. Ovako je otprilike glasio taj razgovor u knjizi, između don Rodriga Mondega i Huane, sirote devojke, grobareve pastorke:

Don Rodrigo: Devojko, ispovedam ti se ovde, pred ovim mrtvim svedocima, da je moja ljubav iskrena i duboka kao što je tuga koja na ovim mrtvim poljima počiva.

Huana: Ah, kad bih smela tim rečima verovati!

Don Rodrigo: Te reči teku sa usana i iz duše jednog plemića, kome je reč svetinja a za kletva ravna veri.

Huana: Toliko je za mene sreće u tvojoj ljubavi da ja nemam dovoljno hrabrosti toj sreći da se podam.

Don Rodrigo: Al' imaj bar hrabrosti reći ono što ti duša oseća...

Huana: Volim te!

Don Rodrigo: Ah, draga moja Huano!

Huana: Slatki moj Rodrigo!

Sve su to bile reči kao napisane za nas. Prepisao sam lepo u dva egzemplara i knjigu ostavio opet pod tetkin jastuk. Zatim sam jedan prepis dao Marici, a drugi zadržao sebi, da do idućeg četvrtka naučimo napamet, kako bi i mi mogli na groblju govoriti ljubavne reči.

Kada smo se idućeg četvrtka sastali, prvo što sam je zapitao bilo je:

— Jesi li naučila ono?

— Jesam!

— Daj da te slišam!

Divno je znala, od reči do reči, napamet. Zatim sam ja njoj dao moj prepis da me sliša i, mada sam po navici, koju sam u školi stekao, mucao malo, ipak sam znao dosta dobro. I onda, kad smo već obezbedili da sve glatko ide, počeli smo kazivati jedno drugome ljubavne reči, isto onako kao don Rodrigo Mondega i Huana, sirota devojka, grobareva pastorka.

Cela stvar je neobično uspela, izgledali smo kao odistinski ljubavnici. Ona je vrlo slatko izgovarala ono: „Volim te!“ a i ja nisam mucao kad sam kazao: „Oh, draga moja Huana!“ I meni se i njoj dopalo i odlučili smo da stvar u tom smislu nastavimo.

Odmah dakle posle ovoga sastanka ja sam prepisao iz one knjige drugo mesto, koje je bilo još mnogo bolje, i dao ga Marici da ga za idući četvrtak nauči.

Ah, kako bi tek taj četvrtak uspeo, ali — ja nisam otišao na groblje, gde me je plavo devojčce očekivalo više od jednoga sata. Nisam mogao da naučim ljubavnu lekciju napamet i postupio sam isto onako kao što bih i u školi u takvome slučaju postupio — izostao sam sa časa. Bolje je dobiti odsustvo no jedinicu, mislio sam ja, zaboravljajući da su odsustva u ljubavi najopasnija stvar.

No drugačije nije moglo ni biti, čim su se u našu ljubav uvukle lekcije. Čak i ljubavi koje se brakom svršavaju lekcije su kadre upropastiti, te neće zar moju, kad se zna da sam ja prema lekcijama imao istu odvratnost kao i prema kininu i kad se zna da su mene uvek silom terali da

progutam lekciju kaogod i kinin.

A šteta je velika što nisam mogao otići na sastanak, jer u ovoj drugoj lekciji, koju smo imali da izgovorimo jedno drugom prilikom sastanka, bilo je mnogo slađih ljubavnih reči. Don Rodrigo je svoju reč završavao ovim: „'Odi, 'odi, ljubljena Huana, na moje grudi, nasloni tvoje usne na moje, neka nam se kroz prvi poljubac sliju duše jedna u drugu!“ — i zatim su se, iza jednoga nadgrobna spomenika, dugo grlili i ljubili. Ali, kao što bi mi to mesto bilo neobično slatko, bilo je i jedno smrtonosno mesto u toj lekciji, koje mi je bilo nemoguće naučiti napamet. Naime, don Rodrigo, da bi uverio Huanu u svoju ljubav, dovodi je do spomenika na grobu svoga dede i ovako joj se zaklinje:

— „Kunem ti se imenom don Alguacila od La Fuente, koji vodi poreklo od znamenitog Kastilijanca don Hiacinta Nuneca de Korkuele, koji je lično svojim mačem odsekao glavu Muhamed abu-Sahibu Barbarosi, a čiji je unuk Don Pelažio od Mondoneda, sa Špancima iz Kastilje, opkolio Granadu i proterao preko Gibraltara abu-Abdalu Boabdila!“

Možete misliti šta je za mene bilo naučiti tako vratolomnu lekciju, za mene koji sam šest meseci lomio jezik da naučim reč Artakserkses i koji sam zbog misirskog krala Uzprtezena triput dobio dvojkku.

Razume se, kad sam izostao na zakazani sastanak, počeo sam da izbegavam plavu devojkku, a kada sam se jedanput ipak odvažio da joj izađem na oči, bilo je dockan. Plavo devojkke zaljubilo se u drugoga.

OD TREĆE DO ZAKLJUČNO DVANAESTE LJUBAVI

Ljubav je jedna vrsta pijanstva. Kad čovek prevali prvu i drugu čašu, otvori mu se apetit i javi žeđ a onda sručuje čašu za čašom. Tako je, otprilike, bilo i kod mene i mogu reći da sam postao pravi alkoholičar. Još se ne bih otreznio od prošle ljubavi, a ja bih već prihvatio čašu koja bi bila preda mnom.

Ili se možda time potvrđuje moja slutnja da je ljubav navika, kao što je na primer pušenje. Ima ih koji nikako ne puše, a ima ih koji ne mogu bez cigarete; ima ih koji odmereno puše, a ima ih koji ne ispuštaju cigaretu iz zuba; ima ih koji često menjaju duvan, zbog čega ih muči težak kašalj, a ima ih koji su kadgod pušili pa, uviđajući da im škodi, napustili duvan da bi povratili apetit. Ja sam spadao u strasne pušače, bio sam pušač koji je rado menjao duvan i koji je odmah palio novu čim bi mu se ugasila dopušena cigareta.

Tako sam ja svoju mladost ispunio čitavim nizom ljubavi, sve dok se nije desilo ono što narod veli: krčag koji često ide na vodu mora se jednom razbiti.

Moja treća ljubav sadržavala je već izvesne realne težnje, koje su bile daleko od toga da jedem palidrvca ili da učim španska imena napamet da bih se slišavao iza nadgrobni spomenika. Zaljubio sam se bio u našu služavku, koja je na vazi težila osamdeset kila i koja mi je svom tom težinom pritiskala srce.

Ta ljubav probudila se u meni kao reminiscencija iz prve mladosti, kada sam na rukama naše tadanje služavke sricao azbuku ljubavi, vaspitavajući se očiglednom nastavom. I odista, kada sam Fani (tako se zvala) izjavljivao ljubav, meni je treperilo navrh jezika da uzviknem:

— Ah, dušo, zar je meni ovoga trenutka do šnicle, al' ako je budeš ostavila, ostavi i malo salate. Meni je do tebe, samo do tebe. Jedva čekam da te pritisnem na grudi, pa makar se šnicla i ohladila!

Sećam se i jedne svoje neobjavljene pesme iz toga doba:

Ja te, Fani, ljubim,
Jer ti je stas golem,
Pa tu barem mogu reći:
Imam šta da volim.
Ti si pravi teret
Na mom srcu bednom;
Da l' me voleš, Fani,
Ah, reci mi jednom?

Tu moju lepu i idealnu ljubav razrušila je tuđa intriga, kao što to često kod ljubavi biva. Čim su roditelji osetili da se ja šunjam po kuhinji više no obično, otpustili su je iz službe i tako, u nedostatku predmeta, i sama se ljubav morala ugasiti.

Četvrta moja ljubav bila je jedna učenica više ženske škole, crnih, žarkih očiju i nestašna osmejka. Al' to je bila neka vrsta pismene ljubavi, jer mi nikad nismo ni reči progovorili, već smo, posle prvih izmenjenih osmeha, jedno drugom pisali, neprestano pisali. To je opet imalo tu korisnu stranu što sam se ja u Toj prepisci mnogo više vežbao u iskazivanju misli no u pismenim zadacima: „Ispeci pa reci!“ i „Poznaj samog sebe!“ I ne samo što sam se vežbao u iskazivanju misli već i u upotrebi svih sintaktičnih znakova, jer sam ih ja sve od reda neštedimice upotrebljavao, kako nijedan znak ne bi mogao požaliti da sam ga manje upotrebio od ostalih. Takvo jedno moje ljubavno pismo glasilo je na primer:

Dušo!!!

Ja, te ljubim?... svom dušom i; svim „Srcem“, bića, mog?! Ja te molim. — da mi, na ovo Pismo! odgovoriš; što pre?.....

Tvoj ljubeći te, ah; do Groba?

.....

Njena su pisma bila bez ikakve interpunkcije, što znači da je bila slaba iz srpske gramatike, kad se nije, kao ja, služila sintaktičnim znacima.

Ljubav se ova nije svršila, ona se prosto ugasila. Ona je jednog dana prestala da mi odgovara na pisma i ja sam jednog dana prestao da joj pišem. I tako smo polako i nečujno zaboravili jedno na drugo.

Moja peta ljubav bila je jedna glava sentimentalnoga romana, koji nije ni završen. Zaljubio sam se u jednu gospođu, koja je bila dvadeset godina starija od mene, ali je imala tako primamljive jamice na obrazima, tako sitne, bele zube i tako sočna usta, da bih ja celim telom zadrhtao kada bi prošla kraj mene.

Ja joj tu ljubav nisam smeo da izjavim, bojeći se da me ne bi ismejala, a bojeći se donekle i njenoga muža, koji mi je bio neobično odvratan. Izgledao mi je kao divlja zver, koja je kandžama šćepala jagnje pa ga kolje i zamišljao sam sebe ko svetoga Đorđa, na belome konju, koji spasava devicu. Nisam ni slutio tada da se te bedne device neobično prijatno osećaju u kandžama takvih divljih zverova.

Ta ljubav moja ostala je i večita tajna moja, koju nikome nisam ispovedao, do jednome jastuku, koji sam grlio i ljubio kad god bih sam ostao kod kuće i kome sam upućivao puno slatkih reči, koje su se odnosile na lepu gospu sa jamicama na obrazu i sočnim ustima.

Kod šeste ljubavi doterao sam do poljupca. To je ujedno bio moj prvi poljubac, a prvi poljubac dođe mu kao neka mala matura, posle koje dete prelazi u više razrede, gde se uči viša matematika ljubavi sa svima poznatim i nepoznatim količinama.

Dok ga nisam okusio, ja sam o poljupcu mislio da je to samo jedna nešto slađa bonbona, ali čim sam naslonio usne na usne, ja sam iz osnove promenio mišljenje. Meni se prvi poljubac učinio kao čaša penušavog šampanjca, od koje na usnama osetiš neku slast, zatim ti uzavre i uzbudi se krv, zasjakte ti oči i zamuti glava. I, čudnovato, čim sam odvojio usne sa usana, ja sam se osetio naoružan iskustvom, koje je u ljubavi tako isto potrebno kao i u svima drugim pojavama života.

I kao što iskustvo uvek donosi razočarenje, tako se to i kod ove moje ljubavi desilo. Uostalom, razočarenje je najobičniji i obligatan kraj sviju ljubavi.

Moje sedme ljubavi, za divno čudo, ne sećam se. Znam da sam je voleo i znam da je ona mene volela, znam da smo se jedno drugom zaklinjali da ćemo se i iza groba voleti, pa ipak, eto, ne mogu da se setim koja je to bila.

Sreo sam jednom jednu lepu gospu, koja se prijatno nasmešila na mene, i meni senu kroz glavu: da nije to slučajno ona koju sam zaboravio. Pribrao sam svu odvažnost i prišao joj:

— Gospo, da li se vi sećate, jesam li ja koji put vas voleo?

— A otkud ću ja to znati?

— Morali bi znati, jer ja izvesno nisam propustio da vam to kažem.

— Niste mi nikad kazali.

— Šteta!

Drugu jednu gospođu sam čak i uveravao da je to ona ali se ne seća možda, na što mi je ona vrlo pouzdano odgovorila:

— Ne, gospodine, ja imam tačan spisak svih s kojima sam se pre udadbe volela i vi niste u tome spisku!

I tako se, eto, i kraj svih napora, ne mogu da setim moje sedme ljubavi.

Osma mi je ljubav od početka do kraja bila po receptu koji je uopšte usvojen za ljubav. Ona je imala bogatu, plavu kosu i sjajne crne oči i volela me je vrlo iskreno. Ona je čak zahtevala od mene da joj se zakunem na vernost, a zaklela se i ona meni. A jednoga dana — malo vremena posle zakletve — zaljubila se u drugoga.

Deveta ljubav bila je, kao ono u Vukovoj zbirci narodnih pesama, to isto samo malo drukčije, te je činila utisak podgrejanog jela. Ona je imala bogatu crnu kosu i tople plave oči i voleo sam je vrlo iskreno. Ja sam čak zahtevao od nje da mi se zakune na vernost, a zakleo sam se i ja noj. A jednoga dana — malo vremena posle zakletve — zaljubio sam se u drugu.

Deseta moja ljubav, to vam je jedna vesela tragedija, koja će vas možda i interesovati.

Upoznao sam se najpre sa njenim mužem, koji je bio neobično ljubazan prema meni. On me je odveo i svojoj kući i predstavio me svojoj ženi, jednoj vragolastoj, maloj dami, koja je bila govornija očima no jezikom. Ja sam već od prvoga susreta bio zaljubljen u tu ženicu i bio sam neobično srećan kad god bi me muž pozvao da ih posetim. Izgledalo mi je da i ona mene rado gleda, jer, kad god bismo ostali trenutak dva sami, ona je bivala mnogo ljubaznija prema meni no kad je muž bio prisutan. No ni muž nije bio manje ljubazan; naprotiv, on mi je poklanjao naročito poverenje i pokazivao mi se vrlo iskren prijatelj.

Jednom smo prilikom, on i ja, šetali vrlo dugo usamljenim stazama parka, i tada se međ' nama vodio ovaj čudan razgovor:

— Koliko sam mogao primetiti, vama se dopada moja žena? — počeo on sasvim mirno i hladno razgovor.

Ja se užasno zbunih i pocrveneše mi uši kao arhimandritski pojas.

— Ja... ovaj — počeo da mucam — da... gospođa je vrlo ljubazna... ja je osobito poštujem.

— Ta idite, molim vas; našto to ustručavanje! Mi smo već toliko prijatelji da smemo i otvoreno govoriti. U vašim godinama se mlada žena ne poštuje, no se voli. Zar ne?

— Ali... ovaj... kako to... ako vi sumnjate štogod...

— Ama ne sumnjam, čoveče, apsolutno ne sumnjam, no sam prosto uveren da ste vi zaljubljeni u moju ženu. Samo, da bih vas umirio, izjavljujem vam odmah da se ja ne ljutim na to. Nimalo, verujte mi, nimalo!

— ???!!!!

Porazile su me njegove reči. Zinuo sam i gledao ga. Ceo sam se pretvorio u znak pitanja i divljenja.

— Vi ne možete da me razumete! — nastavlja on. — Pa da, malo čudno izgleda da ja kao muž, ali...

Meni u tom trenutku pade na pamet da me je ovaj naročito zaveo na usamljene staze, da hoće da izazove moju ispovest i da mi skreše u grudi pet revolverskih metaka, te uzeh vrlo odlučno

da se branim.

— Ali, gospodine, ja odbijam od sebe to da ja gajim prema gospođi takve osećaje. Ja nju samo poštujem.

On razumede moj strah i odmah pohita da me ohrabri:

— Vi možda zebete da ja imam kakve zle namere prema vama. Bože sačuvaj! Ispovediću vam se i tada ćete već razumeti.

On poče zatim jednim prijateljskim, poverljivim tonom:

— Vidite, mladi prijatelju, ja i moja žena smo u rđavim odnosima. Još više nego to, mi smo i pred brakorazvodnom parnicom.

— Vi!?! — zgranuh se ja.

— Vi ne verujete zar?

— Ali to je nemoguće!

— To je moguće, prijatelju, i neka vas nimalo ne vara okolnost što se ja i moja žena inače lepo odnosimo. To dolazi otuda što se mi sporazumno rastajemo. Ona neće mene, a ja neću nju, zašto — nemojte pitati. Za vas je, međutim, ovakva situacija vrlo povoljna. Ako uspete sa svojom ljubavlju kod moje žene, imaćete je jednoga dana slobodnu i potpuno vašu. Samo, da bi to bilo, ja i vi treba zajednički da radimo, treba da se prijateljski ispomažemo...

— Zajednički?

— Da, da! Ja ću sa svoje strane sve učiniti što bi vam moglo pomoći, a vi bi, sa svoje strane, mogli meni pomoći.

Ja sam još uvek sa čuđenjem posmatrao ovoga čudnovatoga muža, koji nastavi:

— Da bih lakše dobio brakorazvodnu parnicu i, da bi se ova rešila u moju korist, meni bi neobično bio potreban jedan dokaz, koji zasad još nemam. Taj dokaz mogli bi biti vi!

— Ja?... Kako?...

— Vrlo prosto. Meni je potreban dokaz da je moja žena nemoralna...

— Ali...

— Čekajte, molim vas. Može ona biti moralna ili nemoralna, to je za mene indiferentno, ali je meni potreban jedan takav dokaz, a taj dokaz mogli bi mi vi dati, ako uložite samo malo dobre volje.

— Ne razumem?

— Razumećete. Jeste li već izjavili ljubav mojoj ženi?

— Ali...

— Slušajte, vi morate s tim požuriti, ja ću vam već dati prilike. Izjavite joj što pre. Ako bi se ona opirala i bunila, vi nemojte popuštati, navalite. Devedeset odsto žena buni se protiv izjave ljubavi samo zato što je to red. Dakle, požurite i navalite! Čim pristane, vi se nemojte zaustavljati samo na izjavi; najgore prolaze kod žena oni koji se zaustavljaju na pola puta. Navalite dakle i tražite sastanak, tajni sastanak. Ona će se izvesno još više buniti, reći će vam: „Ah, tako daleko ne, to ne!“

ali je to fraza, koju žene kažu sa onoliko isto iskrenosti sa koliko vam se trgovac kune govoreći vam: „Verujte mi, toliko mene to košta!“ Na kraju krajeva, ako ste istrajni, vi morate uspeti. Ona će pristati na sastanak, ali ću biti smetnja ja. Mi ćemo se, ja i vi, sporazumeti i ja ću, recimo, oputovati.

Sve sa većim divljenjem slušao sam ovoga čudnovatoga muža.

— E, sad dolazi ono što je najglavnije. Vi ćete otići na sastanak, a ja, međutim, neću oputovati, kao što sam ženi kazao, već ću ostati i sa dva građanina, kao svedocima, banuću u kuću baš kad se ni vi ni moja žena ne nadate. Ako bi vi uspeli da u tome trenutku budete bez pantalona, utoliko bolje. Moja će žena, razume se, ciknuti i pasti u nesvest, a ja ću skočiti na vas, oboriću vas na zemlju, izgaziću vas nogama, zatim ću vam razbiti pesnicom nos i iščupaću vam pramen kose, koliko otprilike u besu jedan pravedan muž može iščupati; uzeću vaše pantalone kao korpus delikti, a vas, onako u gaćicama, izbaciti iz kuće. Sve to, razume se, pred dvojicom građana. Eto, razumete li sad?

— Ali, gospodine...

— Znam, vi se bunite zbog batina. E pa, gospodine moj, ljubavi nešto morate žrtvovati; ljubav traži žrtve. U srednjem su veku riteri ginuli da bi izabranici svoga srca dokazali ljubav; zašto ne bi dakle i vi bili jedan takav riter i pristali da izvučete batine?

— Da, ali kakav bih ja izgledao u očima gospođinim?...

— U momentu kad ste bez pantalona, izgledali bi vrlo dobro. Zatim, kad bi izvukli batine, vi bi izvesno izazvali sažaljenje, a ne zaboravite da je sažaljenje često izvor najdublje ljubavi.

— Da, ali ta ružna uloga koju mi nudite?

— Ama, čoveče, recite mi, kakav ste vi đak bili iz matematike?

— Rđav!

— To se vidi. Ovde vi imate pred sobom jedan čist i jasan račun. Moja žena dobija brakorazvodnu parnicu kao moralna, čista, ispravna žena a međutim mlada i lepa. Šta će biti onda? Grabiće se za nju i uzeće vam je ispred nosa. A obrnite stvar, pa ćete videti kako stoji. Moja žena gubi parnicu kao nemoralna, kompromitovana sa vama i šta joj ostaje onda? Ostajete vi, razumete li, vi!

Ovaj je čovek imao odista silnu logiku, šteta samo što je ta logika počivala na batinama.

Pri rastanku zvao me je da mu dođem po podne, a, kada sam otišao, nisam ga zatekao kod kuće. Očigledno je da je ovaj čovek smatrao da smo već zaključili pogodbu i počeo je već da mi daje prilike za prve korake.

Međutim, ja sam bio doneo drugaču odluku. Kazaću gospođi ceo svoj razgovor sa njenim mužem, ona zaslužuje da prema njoj budem iskren.

— Gospo, ja bih imao sa vama nešto da govorim, imao bih mnogo da vam kažem, — otpočeo sam ja uzbuđeno.

— Tako? — učini ona.

— Da... — zamucah, ne znajući kako da počnem — vi vidite, valjda, vi ste uvideli... ovaj, da... koliko vas ja poštujem.

— Hvala vam, gospodine!

— Samo što se taj osećaj, koji ja zovem poštovanje, drukče zove u ovim godinama u kojima smo vi i ja.

— E, zar drukče, to nisam znala! Pa kako se drugače zove? — upita ona smešeci se više očima no usnama.

Ja se za jedan trenutak domišljah, najzad prelomih i odvažih se:

— Taj osećaj se zove ljubav!

— Tako dakle! — reče ona mirno. — Uostalom, ja sam to već očekivala.

— Očekivali ste? — preplaših se ja da joj nije štogod muž govorio.

— Da, pročitala sam ja to iz vaših očiju, iz vašeg ponašanja, iz svega.

— A?...

— A odgovor, hteli ste da pitate?

— Da! — jedva i preplašeno prošaputah.

— Budite samo strpljivi. To vam mogu reći tek kad se uverim koliko ste mi odani.

— Oh, kad bi mi dali prilike da vam To dokažem.

— Razume se da ću vam je dati i to odmah. — Ona počuta malo, a zatim nastavi: — Vidite, dragi prijatelju, ja i moj muž smo u rđavim odnosima. O, više nego to, mi smo pred brakorazvodnom parnicom.

— Isti početak kao i kod njenog muža.

— Verujem — nastavi ona — da vas to iznenađuje, jer vas buni to što se ja i moj muž inače lepo ophodimo. To dolazi otuda što se mi po sporazumu rastajemo. Ja neću njega, a on neće mene, a zašto — nemojte pitati. Ako su vaši osećaji, koje ste mi iskazali, iskreni, onda je sve ovo što sam vam rekla samo povoljno po vas, ali vi mi morate u ovoj borbi sa mojim mužem n pomoći.

— O?...

— Vi bi mi mogli neobično mnogo pomoći. Meni bi trebalo što više dokaza o mome ispravnome držanju u braku. Ja ih imam, ali bi mi trebao i jedan eklatantan dokaz, jer moj muž bi želeo o meni obratno da dokaže.

— Da, poznato mi je, to sam hteo i da vam kažem...

— Evo dakle kakav je moj plan. Vi ćete doći k meni jednoga dana i časa koji vam budem odredila. Ja ću u tome trenutku imati u drugoj sobi spremna dva građanina kao svedoke; oni će tu biti slučajno i ne znajući zašto su tu. Vi ćete mi izjaviti ljubav glasno, što glasnije; ja ću vas odbiti rečima da sam ja udata i časna žena, ali ćete vi navaliti, pa čak pokušati i da me poljubite. Ja ću tada dići užasnu dreku, tako da će ona dva građanina morati dojuriti u ovu sobu; tada ću vam ja, pred njima, opaliti šamar, počupaću vam kosu i naleteću na vas noktima i grebati vas nemilostivo po licu.

Zatim ću zamoliti ona dva građanina da vas i oni propuste kroz šake i da vas izbace iz kuće.

Možete misliti kako mi je bilo. Kakav je ovo bračni par sa nagonom da mene tuče? I otkuda dolazim ja da se na mojim leđima raspravlja njihov bračni spor? Jer, kao što vidite, pristao ja uz muža ili uz ženu, predstoje mi uvek jedne batine. Sva je razlika u tome što bih jedne batine izvukao u pantalonama, a jedne bez pantalona.

Posle dužeg razmišljanja, našao sam da je najsretniji izlaz iz ove situacije, kao i izlaz iz ove ljubavi, — da se ja nekako nečujno i nevidljivo izvučem. Tako sam nekako i učinio.

Tek posle nekoliko meseci sreo sam se jedanput na ulici sa njima. Mladi par, čije međusobne tužbe leže pred konzistorijom, išao je pod ruku, a sa njima i jedan mladić.

— Gde ste vi, gde ste vi? — povikaše i jedno i drugo u jedan glas, kao da bi svako za se hteo reći: A što mi izmače kad smo tako lepo udesili stvar! Ja se izvinih nekako i sa saučešćem pogledah onoga grešnoga mladića, kojega izvesno, mesto mene, hvataju za dokaz.

Posle ove burne, moja dvanaesta ljubav bila je vrlo tiha, još malo pa pobožna. A ona je odista i ličila na ikonu. Bila je izdužena i bleđa lica, glatka čela i crne, duge kose, sa svetlim razdeljkom na temenu; malih, purpurnih usana i blagih očiju koje su skrivale duge trepavice.

Bila je neobično nežna i tiha, skromna i sramežljiva. Kada sam joj izjavio ljubav, ona je najpre oborila pogled, porumenela, zažmurila i dugo ćutala. Najzad je digla glavu i rekla:

— To ste mi sad kazali, pa nikad više!

Kada sam joj jednom stisnuo ruku, ona je najpre oborila pogled, pocrvenela, zažmurila i dugo ćutala. Najzad je digla glavu i rekla:

— To ste sad učinili, pa nikad više!

— Pa lepo, recite, na koji način da vam iskažem svoju ljubav?

— Meni je dovoljno da vas vidim samo i, ja vas molim, zadovoljite se i vi time da me vidite samo.

I tako se cela ta ljubav sastojala u gledanju. Gledao sam je i ona mene; viđao sam je i ona mene. A jednoga dana, nisam je video ni ona mene, i zatim je nisam više viđao ni ona mene.

Izgleda da je ova ljubav bila neka vrsta dijete ili posta, tako potrebnog stomaku pokvarenom od ljubavi, kao što je bio moj. I ja sam taj post sasvim hrišćanski izdržavao. Trebalo je dijatom okrepiti stomak da bude kadar svariti trinaestu ljubav.

Q. b. f. f. s.

Q. b. f. f. s. piše u vrhu doktorskih diploma. Quod bonum, felix, faustum, fortunatumque sit!), što u slobodnome prevodu znači: „U dobri čas!“ ili: „No, hvala bogu jedanput!“ Izgleda da je to zajednički uzvik i univerziteta koji se oprašta studenta koji mu je dosadio učenjem, i studenta koji se oprašta univerziteta koji mu je dosadio mučenjem. Na mojoj diplomu, koju sam dobio po svršenom univerzitetu, nisu bila ispisana gornja slova, ali sam ja, kad sam je se dočepao, iz dubine duše uskliknuo:

Q. b. f. f. f. s!!

Na vrhu moje diplome, najviše ako bi se mogle ispisati reči našega profesora krivičnog prava: „Ima kaznimih dela, koja se na izvesnome mestu i u izvesnoj sredini ne proganjaju, jer ih je društvo legalisalo putem predrasude, zablude, običaja, navike ili pogdekad i putem zakona“.

Čitaoci valjda ne očekuju da sa njima prođem ceo onaj put kojim sam ja dospao do univerzitetske diplome, i to možda da pređem svo univerzitetsko školovanje po predmetima, onako kao što sam to učinio kod srednje škole. Ja bih od ove knjige, u, tom slučaju, načinio vrstu enciklopedije, nauke koja pruža sva znanja, sa svima uslovima da nijedno ne naučiš. I ko zna ne bi li to, kada bih govorio o svakome predmetu posebice, natovarilo i meni i čitaocima jednu mnogo veću opasnost na vrat. Moglo bi se desiti da izazovem profesorsku polemiku, a poznata je stvar kako su profesorske polemike i opširne i dosadne. Sećam se jednoga urednika povremenog časopisa, koji se nrevario te pustio profesora da napiše „reč-dve“ o udžbeniku drugoga profesora. Nije ni slutio kakva ga je guja toga trenutka ujela, jer kad je pustio već napad, morao je i odgovor, pa zatim odgovor na odgovor, pa odgovor na odgovor odgovora i tako dalje redom, u beskonačnost. Ta dva profesora zauzela su grešnom uredniku pola lista i terali su se godinama iz broja u broj. Čitaoci su počeli javno da negoduju, pretplatnici da vraćaju list, a urednik očajno da čupa sebi kose. Najzad, kao jedini način da se spase ove profesorske bede, prestao je sa listom i odselio se u jednu varošicu gde nema profesora, pošto je prethodno, lično od ministra prosvete, dobio garantiju da se u toj varošici neće uskoro otvarati gimnazija.

Jedan američki urednik je u tom pogledu bio mnogo praktičniji. Da bi se obezbedio od sličnih eventualnosti, on je u zaglavlje lista stavio ovakav podnaslov: „List za sve javne interese kao i za svaku javnu reč, izuzimajući profesorske polemike“.

Da bih dakle sve te mogućnosti izbegao, bolje je da preskočim univerzitet, kao što sam ga u stvari i preskočio, i da se jednoga dana nađem sa Q. b. f. f. s. diplomom pred vratima univerzitetske zgrade.

Izlazeći još iz rektorove kancelarije, gde sam diplomu primio, i silazeći niz stepenice, mislio sam: sad su sve staze života preda mnom otvorene, moj je ceo svet, u ruci mi je onaj ključ što svaka gvozdena vrata otvara; u ruci mi je Aladinova lampa, pred kojom se stene otvaraju; u ruci mi je samo da pomislim, pa će me diploma odvesti tamo gde sam poželeo. Ali — kad sam se jednom našao na ulici, pred vratima univerziteta, ja sam stao zbunjeno pred pitanjem: hoću li levo ili desno? Razvio sam još jednom i pročitao još jednom diplomu, tu na ulici, i tek sad uvideo da mi ona ne nudi ništa više do biti ili činovnik ili glumac.

Činovnik?

Odista primamljiv poziv. Zahteva se da ne misliš i zato dobijaš urednu mesečnu platu. Dovoljno je znati previti tabak i previti leđa; imati visoko mišljenje o svome pretpostavljenome, a vrlo rđavo mišljenje o onome koji je pre nego on bio na tome mestu; laskati starijem od sebe i

natresati se nad mlađim od sebe; izvežbati uho da ne čuje sve, a oko da ne vidi sve; umeti, prema potrebi, u onome što je crno nazreti i pogdešto belo, a u onome što je belo pogdešto crno; umeti čitati između redova, zažmuriti na jedno oko, zadržati zubima jezik, ljupko se smešiti kad si uvređen, blagodariti kad si izgrđen i biti obavezan kad si nagrađen. Ako sve to savladaš i sve preživiš, živećeš sto godina i dočekati lunu penziju.

Advokat?

Odista primamljiv poziv. U teoriji: braniš nevinoga i progoniš krivoga, a u praksi: braniš krivog a progoniš nevinog; jer kad bi se ostalo pri teoriji, advokatski bi poziv postao iluzoran. Nevinog, ako je već nevin, nije potrebno ni braniti; krivoga, ako je već kriv, progoni sam zakon i bez advokata. Stoga je najbolje nemati posla ni sa nevinima ni sa krivima, utoliko pre što je vrlo teško znati ko je nevin a ko kriv pa se baviti samo prodavanjem saveta, jer to je jedina srećna profesija koja prodaje savete; sve ostale, kao što su roditelji, učitelji, profesori i kućni prijatelji, daju ih besplatno. I što je najglavnije, kada kao mušterija odeš advokatu, ti nemaš prava ni da pipneš savet pa da kažeš: „Imate li vi na lageru kakav bolji kvalitet?“ Nemaš pravo ni da mu vratiš savet pa da mu kažeš: „Slušajte, gospodine, ovaj vam je savet nešto prokisao i zaudara na buđu!“ Nemaš nikakva prava, pa sviđao Ti se savet ili ne sviđao.

I zamislite još kakva bi to pakosna šala sudbine bila: ja, koji nisam nikad u životu poslušao ničiji savet, sad da prodajem savete.

Novinar?

Odista primamljiv poziv. Reč, koja je inače kod nas tako jeftina, koja se ne štedi, baca se, rastura, rasipa, ti pretvaraš u trgovački artikal i prodaješ je po skupe novce. Ne moraš ništa znati, pa ipak važiš za čoveka koji sve zna; ne moraš biti mudriji od onih koji ćute, pa ipak ti govoriš u njihovo ime.

I koliko čarobništva u tome pozivu. Dotakneš li se samo tajne, ona prestaje biti tajna; dotakneš li se samo čijeg ugleda, to prestaje biti ugled; dotakneš li se samo čijeg mira, taj prestaje biti miran. Pretvaraš vino u vodu i vodu u vino; crno zamazuješ belim, a belo crnim; dižeš mrtve Lazare iz groba, a žive Lazare sahranjuješ. Kadar si izmiti bez sapuna, obrijati bez brijača i oprati veš bez ceđa.

Glumac?

Odista primamljiv poziv. Poziv uzvišen, van dnevnoga, daleko od svega što je profano — izuzimajući pozorišnog blagajnika. Poziv koji najdrskije i najočitije utvrđuje fakat da se velika reč, reč istine, reč pravde, reč ljubavi, reč svega uzvišenoga može samo onda reći javno ako se pokrije i okiti lažima. Hramovi, palate, gradovi, šume od namolovanoga platna; krune od hartije, odelo od lažnoga zlata, mačevi od drveta; i lažne suze, lažni uzdasi, lažna uzbuđenja i lažne radosti, a sve to da bi se rekla ona velika, ona večita reč. Gde je ono srećno detinjstvo kome je prevrnuto korito služilo kao presto, na kome je sedeo car izlizanih kolena na pantalonama i pocepanih laktova na kaputu, sa jednom gušćijom peruškom za kapom? Pa ipak, dečja je mašta umela da zamisli na njegovim

plećima hermeline, na glavi krunu i da veruje da na koritu sedi miropomazanik i da mu sa strahopoštovanjem šapće: „Vaše Veličanstvo!“ Ljudi to nazivaju dečjom naivnošću, a koliko je neiskrenije naivnosti i lažne spoljašnosti potrebno da bi se ludima prikazalo to što deca sebi maštom stvaraju.

I zato, valjda, što glumci kazuju veliku reč istine, pod šarenim i lažnim ornatima, nazvali su ih sveštenicima Talijinim. Kad sam prvi put, kao dete, čuo da glumce nazivaju sveštenicima, ja sam se ovako domišljao: onaj što igra ljubavnika mora da je arhimandrit; onaj što igra intrigante mora biti da je okružni prota; onaj što igra komične uloge mora biti da je predsednik konzistorije, a onaj što igra Kraljevića Marka i razmahuje buzdovanom mora da je đakon, jer i naš đakon tako kadi o službi kao da mu je buzdovan u ruci. Docnije sam pojmio i priznao da su glumci odista sveštenici, samo bez sveštentičkih prihoda, bez činova, i bez crvenoga pojasa, jer bi im ovaj spao sa mršava trbuha.

Ono što je u glumačkome pozivu naročito prijatno, to je što on svoju javnu reč, svoj posao, svoju zadaću, vrši maskiran. To čine, doduše, i svi ostali u životu, samo je razlika između njih i glumaca u tome što glumac uzima na sebe pravu masku, masku koja odgovara roli koju izvodi: sebičnost maskira kao sebičnost, zlobu kao zlobu, a pakost kao pakost, dok u životu to drugače biva, tamo se jedna rola igra a druga maska stavlja. Političar, na primer, na svoju sebičnost stavlja masku rodoljublja; nasilnik na svoje nasilje stavlja masku pravde; bogataš na svoje zelenaštvo stavlja masku dobročinstva; raspuštenica na svoje iskustvo stavlja masku naivnosti, a zlobnik na svoje savete stavlja masku prijateljstva.

I kada su svi ovi pozivi, sa svima svojim dobrim stranama, prošli kraj mene, ja sam još uvek, sa diplomom pod pazuhom, stajao nerešen kuda ću i na koju stranu: u advokate, novinare, glumce ili činovnike?

Kažu, dobro je u nedoumici obratiti se iskustvu, iako ja lično o iskustvu nemam tako odlično mišljenje. Veli se: iskustvo je majka mudrosti. Možda, ali je lakomislenost majka iskustva, jer, da nema lakomislenosti, ne bi bilo ni iskustva.

Raspitao sam se gde je biro iskustva i u koje doba prima klijente i obratio sam mu se:

— Imam diplomu univerziteta koja mi daje mogućnosti da budem advokat, novinar, glumac ili činovnik. Za ostale su mi profesije zatvorena vrata ovom diplomom. U nedoumici sam na koju ću stranu?

— Idi u državnu službu! — odgovori mi iskustvo.

— Ja bih radije kakvu slobodnu profesiju.

— Koju?

— Advokat, na primer.

— Advokat? — učini iskustvo i uznese obrve na čelo. — Ako se držiš zakona, ostaćeš gladan celoga života, a ako ćeš mimo zakona, onda ne moraš, brate, u advokate. Otidi u šumu pa presreći putnike, tako ćeš brže steći a nikakve ti školske kvalifikacije za taj posao nisu potrebne. Ili šta drugo:

da braniš nevine ili možda krive? Nevini malo plaćaju, a krivci nemaju para. Ili da daješ, možda, savete ženama kako da se razvede sa muževima, ili kirajdžijama kako da ne plaćaju kiriju, ili seoskim nredsednicima opština kako da se izvuku od suda zbog pojedene poreze. Sve su to sitna posla. Drugo je to da ti padnu šaka braća koja su nasledila bogatog oca, pa još da uspeš da ih zavadiš. Jer braća kad se zavade, teraju parnicu kroz ceo život, pa ti, kao advokat, u stvari postaneš naslednik onoga velikog imanja i na račun toga nasledstva živiš kao mali bog. Jest, al' takve su prilike retke, na to ne možeš pouzdano računati.

— A novinar?

— Novinar? — učini iskustvo i ponovo mu se uzneše obrve na čelo. — Odista, voditi javnu reč vrlo je mužastven poziv, pa ipak taj tako mužastven poziv sastoji se iz ženskih osobina. Dobar novinar mora najpre biti neobično radoznao, mora zavlačiti nos i u stvari koje ga se ništa ne tiču, mora biti lajav na peru i mora, to naročito, umeti da preuveličava stvar. A to preuveličavanje stvari donosi mu naročita i svakodnevna zadovoljenja: jure ga žandarmi sa pozivima jure ga uvređeni sa revolverima; naleću na njega žene sa ambrelima, pišu mu anonimna pisma, grde ga, i za sve to satisfakcija mu je: što ga visoko cene i što je nisko nagrađen.

— A glumac?

— Zar glumac?

— Da!

— Odista, — učini iskustvo i uzneše mu se opet obrve na čelo. — Odista, mnogo istine u lažljivosti toga poziva i mnogo laži u istini toga poziva.

— A slava?

— I zaborav!

— Aplauzi, ovacije?

— I zviždanje.

— Venci?

— I prazan stomak!

— Pa ipak, glumac je bar ljubimac publike...

— Koje i do kojih granica? Ima dve publike, jedna koja simpatiče tvojoj umetnosti i druga koja joj simpatiče dok si mlad. Ona prva zaboravlja te čim siđeš sa pozornice, a ona druga čim ti se prva bora ispiše na čelu.

— I onda... šta onda dakle?

— Svi putevi vode u državnu službu. Obrati se majci državi i podojiće te. Svakoga dvadeset i šestog pružiće ti dojkicu, a ti samo nasloniš usne i srčeš i ni o čemu ne brineš.

— Ali — bunim se ja — zar se baš mora u državnu službu?

— Pa, brate, država te je školovala pa je pravo da ti ona i plati to tvoje školovanje. Ne misliš valjda da ova tvoja diploma ima kakvu vrednost za založnu banku ili, možda, da predstavlja kakvu

vrednost koja bi se mogla na berzi kotirati. Ne, brate, to samo za državu može imati vrednosti.

Iskustvo je iskustvo i valja mu se potčiniti. Zakucao sam jednoga dana na državna vrata. Dočekao me je, u ime države, čovek sa obezbeđenim godinama službe i podvaljkom, koji je kao državno sisanče stekao. Podneo sam moju diplomu i on baci nemaran pogled na nju pa, pošto me odmeri, reče:

— Nema potrebe. Imamo dovoljno činovnika!

Vratih se očajan, ali mi rekoše, što dotada nisam znao, da na državi ima nekoliko vrata a ne samo jedna, kao što sam ja dotada mislio. Zaredih na sva vrata redom i svud zatekoh ljude sa obezbeđenim godinama službe i sa obezbeđenim podvaljkom i svud ti ljudi nemarno zaviriše u moju diplomu i svud mi rekoše:

— Nema potrebe. Imamo dovoljno činovnika!

Razočaran, ja se setih opet iskustva, te pođoh njemu:

— Država me neće!

— Kucao si?

— Jesam!

— Na sva vrata?

— Na sva!

— Pa šta vele?

— Ništa. Ja imam utisak kao da mi ova diploma smeta.

— Možda, vrlo je moguće! — učini iskustvo kao razmišljajući o nečem. — Odista, zaboravio sam reći da bi to mogla biti smetnja. Pismenost kod države ne predstavlja najveću vrednost; naprotiv, nepismenost je vrlo cenjena. Univerzitetska je diploma najveći luksuz u Srbiji. Nego pođi ti opet na ista vrata, ali poslušaj me: krij kao zmija noge da si svršio univerzitet. Reci da si nepismen, da si samo omirisao neku školu i, videćeš, svud će te lepo dočekati, svud prihvatiti, svud ponuditi.

Ohrabren novom nadom, ja strpah univerzitetsku diplomu u postavu od kaputa i zakucah opet na državna vrata.

— Gospodine načelniče, — počeh vrlo obazrivo, kako čovek sa obezbeđenim državnim podvaljkom i godinama službe ne bi ni iz jedne jedine reči naslutio da sam svršio univerzitet — došao sam da vas zamolim za službu.

— Šta si svršio?

— Pa... nekakvih četiri razreda gimnazije, ali nisam položio ispit.

— A jesi li pismen?

— Nisam baš kao što treba, ali poučiću se.

— Sasvim, sasvim! — odgovori načelnik. — Ako budeš vredan, poučićeš se. Eto, ja sam svršio dva razreda gimnazije, pa šta mi fali.

I tako dobih prvu neukaznu službu, u kojoj sam se svojski starao da ispoljim što više

nepismenosti, što mi je obezbeđivalo sjajnu karijeru. Tu bih karijeru ja odista i napravio da moje kolege, činovnici, ne prokljuviše odnekud da sam svršio univerzitet i denunciraše me kod pretpostavljenih. Pretpostavljeni me odmah uzeše toga radi na zub, načelnik čak reče da sam ja falsifikator, koji univerzitetsku svedodžbu prepravlja u svedodžbu četvrtog razreda Gimnazije; počeše me proganjati i najzad i izagnaše.

Ali ja, od trenutka kad sam saznao za puteve kojima se dobiva služba, nisam se već tako olako podavao očajanju. Pustio sam da prođe izvesno vreme, dok se u vladinim krugovima zaboravi da sam svršio univerzitet, i uputio se načelniku drugoga ministarstva.

— Gospodine načelniče, — otpočeh snishodljivo i izjavih želju i molbu.

— Šta si bio dosada?

— Pa... bio sam podnarednik.

— A jesi li što učio?

— Nešto malo... u vojsci.

— Dosta, brate, sasvim dosta. I ja sam bio žandarmerijski poručnik, pa eto, hvala bogu! Da su Karađorđevi ustanici bili pismeni, ne bi se nikad ova država oslobodila!

— Sasvim! — kliknuo sam ja ushićen.

I ja opet dobijem neukaznu službu, u kojoj bih možda daleko doterao, ali otpoče odnekud strahovita kampanja protivu mene. Najpre pečeše da stižu ministru anonimna pisma, u kojima mu se dostavlja da sam svršio univerzitet, pa onda stručni glasnik službenika istog resora u kome sam i ja počeo otvoreno da piše: „Ne može biti napretka ovoj struci dogod se u nju uvlače i ljudi koji su svršili univerzitet!“ Zatim ovaj pokret uze i šire razmere, te u skupštini pade i jedno kratko pitanje: „Zna li g. ministar i vodi li o tome računa što se u državnu službu uvukao i jedan čovek koji je svršio univerzitet?“

Posle toga, razume se, nije mi bilo više opstanka i ja sam se jednoga dana opet našao na ulici sa Q. b. f. f. s. Da bih umirio savest, dao sam da mi se urami ta diploma i obesio sam je kraj uramljene diplome kojom sam primljen za redovnog člana nekog pevačkog društva.

Kad sam i taj posao obavio, te diplomu odredio njeno pravo mesto, ja sam opet stao, pred pitanjem: levo ili desno? Advokat? Novinar? Glumac?

Pa ipak, država je kao rođena majka; učini ti nepravdu, ali ti učini i ljubav te zagladi nepravdu. Takav je slučaj bio i kod mene. Videći me da sam se o svojoj sudbini zamislio i, pretpostavljajući da ću se ja još dugo misliti, država mi je pritekla u pomoć. Da bi mi dala mogućnosti da smislim šta ću, uputila me je u Požarevački kazneni zavod, sa presudom koja mi je obezbedila dve pune godine razmišljanja između četiri tamnička zida.

Odista, retka pažnja od jedne države.

TAMNICA

Među prvima u mome novome društvu prišao mi je jedan vašarski kesaroš, mignuo okom na mene, kao da bi hteo reći: „Poznajemo se sa arandelovačkog vašara!“ i pružio mi prijateljski ruku.

— Dobro došao, novajlija!

— Bolje te našao, prijatelju!

— A uhvatiše braća, a, uhvatiše?

— Uhvatiše!

— A ti drugi put pazi kad zavlačiš ruku u tuđ džep. Ono, i mene su uhvatili, ali ja sam hteo da odsečem kesu, a to je malo teži posao.

— Ama nisam ja za to osuđen.

— Nisi? — iznenadi se kesaroš. — Nego? Možda za zlonamernu paljevinu?

— Ne, brate!

— Ili kao maloletni saučesnik u ubistvu?

— Nije ni to!

— Nego?

— Napisao sam jednu pesmu.

— Pesmu? — nasmeja se kesaroš. — Pričaj ti to, prijatelju, drugome kome.

— Odista ti kažem.

— Čudo ne kažeš, osuđen si što si išao u crkvu na službu božju.

— Ako hoćeš, veruj mi.

— O, maj, to sad prvi put čujem. A je li svako koji napiše pesmu treba da bude osuđen na robiju?

— Trebalo bi, ali, znaš kako je, mnogi se izvuku. I obično se izvuku oni koji napišu rđavu pesmu.

— A tvoja je pesma bila dobra?

— Sve sudije prvostepenog suda i sudije kasacije tvrde da je dobra.

— A koliko su te osudili?

— Dve godine.

— Ajaoj! A mene za krađu godinu dana. Mora da je to neki gadan posao — pisanje pesama.

— Razume se da je gadan. Mučiš prvo sebe dok je napišeš, pa mučiš urednika da ti je štampa, pa onda mučiš one koji je čitaju, pa državnog tužioca da te optuži i, najzad, sudiju da te osudi.

— A zar nisi imao olakšavne okolnosti?

— Ama, zar se ti i u tome razumeš?

— Kako da ne razumem, zar je meni ovo prvi put! Znam ceo krivični zakon napamet. Nisi, dakle, imao olakšavne okolnosti?

— Imao sam ih.

— Koje?

— Dobro vladanje.

— To je, brate, otežavna okolnost. Kod nas ako si dobrog vladanja, to ti je sigurno da ćeš stradati, a ako si sumnjivog vladanja, možeš još nekako i da se izvučeš. Zauzme se za tebe i advokat, i sreski načelnik, i predsednik sreske partijske organizacije, pa prođeš. Eto, meni je baš sumnjivo

vladanje pomoglo te sam osuđen samo godinu dana. A imao si valjda i priznanje?

— Jest!

— Eto ti, znao sam! A i to ti je otežavna okolnost. Kad te uhvate na delu, priznaj. To razumem, To se mora priznati, ali ako ti priznaš i kad te ne uhvate na delu, onda je to otežavna okolnost. Jest, u presudi piše da ti se to računa kao olakšavna okolnost, ali te, zajedno s tom okolnošću, oteraju na robiju, pa šta ti onda vredi.

— To jest!

— A kad izađeš odavde, hoćeš li opet da pišeš pesme?

— Neću više!

— Pa dabome. Nikakve hasne nemaš, a ležiš badava robiju. Nego ako hoćeš da me poslušáš kad se pustiš odavde, da otpočnemo zajedno posao.

— Kakav posao?

— Pa da sečemo kese po vašarima. Znaš, kad smo udvoje, onda lakše ide. Ti ga zavaráš ili mu priđeš da pripališ cigaretu, a ja mu odsečem kesu. Posle delimo.

— Nije to posao za mene.

— Nego šta je?

— Ja sam svršio univerzitet.

— Univerzitet? Obesi ti to mačku o rep.. Ovaj univerzitet ovde, što ga sad svršavaš, ako ti donese štogod u životu, a onaj što si ga ti svršio obesi mačku o rep. Šta može ono da ti donese?

— Mogu da postanem veliki činovnik.

— Pa utoliko pre izvežbaj se da sečeš kese.

— Mogu biti i ministar.

— Možeš, ama i to ti ne vredi ako se ne naučiš da sečeš kese. Misliš ti: tako se to prolazi kroz život sa univerzitetom i sa pesmama. 'Ajd' ti piši pesme a ja ću da kradem, pa ćemo se sresti kroz jedno dvadeset godina. Upamti, srešćemo se. Ja, ako ne doguram da budem narodni poslanik ono doguraću sigurno da budem predsednik upravnog ili nadzornog odbora kakve banke. Ti ćeš tada proći kraj mene izlizanih pantalona i izlizane pameti i skinućeš mi duboko kapu i izjavićeš mi svoje poštovanje i ponudićeš mi da mi, za pedeset dinara, napišem čestitku u stihovima za moj rođendan. Javiće se, verovatno, dotle i jedna ili dve knjige tvojih pesama, sa tvojim potpisom, ali će se javiti dotle i stotine hiljada akcija sa mojim potpisom. Tvojim će knjigama svaki dan padati cena, a mojim će akcijama rasti; tvoju će knjigu ceniti dvojica-trojica takvih kao što si ti, a moje će akcije imati cenu i na samoj berzi; tebi će se smejati kad prođeš kroz čaršiju, a o meni će se s poštovanjem govoriti. Je li tako?

Sa zaprepašćenjem sam slušao kesaroša, kojega ću odista sresti kroz dvadeset godina.

— E pa, kad eto priznaješ da je tako, a ti mi reci sam: koji je univerzitet bolji za život, da li onaj što si ga ti svršio ili ovaj što ga ja sad svršavam? Razmisli dobro, razmisli!

I razmišljao sam, dugo sam razmišljao o tome, jer, ako ništa drugo, tamnica je bar za razmišljanje neobično pogodna ustanova, a razmišljanje je jedina i besplatna i bezopasna zabava čovekova. Samo, treba umeti razmišljati, jer ima ih koji ni to ne umeju.

Moja današnja kuvarica, gospa Lenka, tvrdi, na primer, da ne ume da razmišlja, onako isto kao što ne ume da pravi knedle od sira i pitu sa orasima.

— Pa dobro, gospa-Lenka, kad ste bili mlađi, jeste li onda umeli da razmišljate?

— Nisam.

— Vi ste udovica, prema tome ste bili udati. E pa zar prilikom udaje, kad ste se imali odlučiti hoćete li poći za pokojnika, zar niste onda razmišljali?

— Nisam.

— Kako to?

— Pa ja i pokojnik smo se izranije poznavali i, kad sam ušla u sedmi mesec našega poznanstva ja sam se bez razmišljanja udala.

— Lepo, to je odista vrlo moguće na taj način. Ali, kada ste se upoznali sa pokojnikom i kad vam je to poznanstvo imalo da donese onaj sedmi mesec poznanstva, zar ni onda niste razmišljali?

— Nisam.

— Kako to?

— Pa u takvim se prilikama obično ne razmišlja.

— Vi ste posle godinu dana bračnog života ostali udovica; našli ste se bez zaštite, bez potpore, a život je tako težak. Jeste li bar onda razmišljali?

— Nisam ni tada.

— Zašto?

— Pa bila sam mlada i lepa.

— Sasvim, sasvim! Ali, gospa-Leno, otad je prošlo mnogo vremena; prošla je i mladost i lepota i vi ste, po svoj prilici, imali često prilike da razmišljate?

— Imala sam; ali nisam razmišljala. Ne umem, nisam se vežbala pa ne umem.

— Kako to ne umete?

— Pa eto, tako! Prekodan sam u poslu, pa mi i nije do toga da razmišljam, već ostavljam za uveče. A uveče legnem, prebacim pokrivač preko glave i kažem sama sebi: e 'ajd' sad, Leno, misli o toj i toj brizi. I počnem lepo, a tek misli najedanput pođu u raskorak, skrenu i odu na devedeset i devetu stranu. Eto tako, ne umem da razmišljam, pa to vam je.

A nije to slučaj samo sa gospa-Lenom. Meni se i jedan načelnik ministarstva žalio da ne ume da misli, u što me je neobično lako ubedio. Pa ipak sam mu, iz učtivosti, rekao:

— Ali kako, zaboga?

— Tako, gospodine, ne umem. Ponesem ja kući akta, kakav važniji predmet o kome mi treba dobro razmisliti pre no ga referišem ministru. Kažem sam sebi: e, o ovome ću ozbiljno promisliti, i razvijem akta na sto i naslonim glavu na ruke i počnem misliti. Ali se red misli kod mene ovako otprilike razvija: ovo potraživanje deoničarskog društva nije ni u kom slučaju administrativni spor, prema tome Onaj mladi inženjer opet je danas prolazio pokraj moje kuće, a moja žena čini mi se da je bila na prozoru; uostalom... Da mi je samo znati što je sludovao Antonije Đorđević te nazidao treći sprat na kući, jer ako uzme čovek u račun da... Moraću da opomenem sutra gospodina Panića da ne dovodi više svog lovačkog psa u kancelariju, jer gde bi nas to odvelo ako svi činovnici počnu dovoditi svoje domaće životinje u kancelariju, što uostalom... Baš mi se prijelo nešto pileći paprikaš sa noklicama, moraću ujutru da kažem Nati da mi spremi, a mogla bi... Pa dobro, zašto je Petković predao ključeve trgovačkom sudu kad mu je posao išao neobično dobro, ili je to možda... — Pa se najedanput trgnem i setim se da su preda mnom akta i da sam ja o njima uzeo razmišljati, te se

priberem, vratim se sebi i uzmem ponovo razmišljati: ovo potraživanje deoničkog društva nije ni u kom slučaju administrativni spor, te prema tome... Niko drugi nije mogao napisati ministru ono anonimno pismo o nabavci drva za ogrev ministarstva nego onaj Arsa pisar iz trećeg odeljenja, a taj isti Arsa... Baš šteta što mi se razbila ova ćilibarska muštikla, a tako sam je voleo... Kako bi bilo da sačekam onog inženjera na prozoru pa da mu prospem bokal vode na glavu... — Eto, tako to ide redovno. Prosto ne umem da mislim, pa to ti je!

A kako bi spasonosan sanatorijum za te koji ne umeju da misle bila tamnica, iako je nju država ustanovila, bar u pogledu političkih krivaca, baš za one koji umeju da misle. Odvojen potpuno od huke života i od događaja, odvojen od vreve i komešanja svetskog, kao robinzonski usamljen čuvar kule svetilje, koji posmatra bure na pučini koje ne dopiru do njega, čovek se između četiri tamnička zida povlači u sebe, zbere sve misli te kao reflektorska žiža obasjavaju predmet na koji se prostiru. I kako je to prekrasna panorama kada se iz usamljenosti posmatra svet kroz takvo jedno staklo na dogledu kao što je apsanski prozor!

Kao nabujala reka teče život širokim stazama; teče i ruši prepone, razriva obale, krha brane, plavi doline i odnosi sobom sve, sve što nađe, sve što zbere. Čitav korzo ljudskih vrlina i ljudskih slabosti defiluje ispred stakleta na ovome čudnovatome dogledu. O, koliko novina, koliko zanimljivosti i koliko istine koja se golim okom ne opaža!

Ja sam sve te slike poznao dok sam i sam bio na toj stazi, ali odavde, uveličavane stakletom, one sasvim drukčije izgledaju. Eno je nevinost, na primer, sa kratkim suknjicama više kolena, sa ažur-čarapama kroz koje se vide rumeni listovi, u providnoj haljini koja joj ocrtava sve čarobne ugibe na telu i sa dekolteom iz kojega vire nabrekle dojke. Eno ga poštenje, obuklo ludačku košulju, nataklo na glavu šarenu kapu sa praporcima i poskakuje pelivanski i histerično se cereka. Eno ga i dobročinstvo, isturio mu se siti trbuh kao u porodilje, diglo glavu uvis osvrćući se levo i desno u očekivanju da mu svet skida kapu i klanja mu se. Eto je odmah zatim i sujeta, pre gola no obučena, te joj se kroz tanku kožu isturaj u kosti i sagleda svako rebro; pokvarenih zuba i usahljih dojaka, nafrakana i navučениh obraza, kao one ženske što ih noćne patrole zbiraju sa ulice. Eno je i gordost, obesila tri lisičja repa pozadi, zadela nekoliko obojenih guščijih perušaka u kapu, uznela glavu i staje na žulj svakome trećem prolazniku. Eno je i zloba, ukusno i lepo odevena, ljubazna i predusretljiva, sa jednim toplim osmehom na usnama i mačijim pogledom. Eno je i matora usedelica pravda, zamenila lažnima poispadale zube, zadigla suknju te joj se vidi donji prljavi veš; metnula mutne naočare na nos da bi sakrila razroki pogled; podmetnula čitava povjesma vune u grudi da bi formirala usahnule dojke iz kojih još i danas doji čovečanstvo. I za njima još mnogi, još vrlo mnogi; rodoljublje, licemerstvo, sebičnost, vrlina, porok, laž i istina, i svi drugi, svi koji izbliza, kada si među njima, niti izgledaju tako odeveni, niti su takvoga ponašanja kakvo se kroz ovo staklo na dogledu sagleda.

A ovaj dogled, tamnički prozor, ima i onu drugu poznatu osobinu istinskoga dogleda. Kad gledaš kroz malo staklo na veliko, onda se predmet koji gledaš uveliča, i obratno: kad obrneš dogled, i gledaš kroz veliko staklo na malo, tada se predmet umanja. Taj je eksperimentat neobično zanimljiv i daje se neobično lepo izvesti baš kroz dogled koji predstavlja apsanski prozor.

Vidiš, na primer, kroz veliko staklo uveličanoga političara, velikog državnika, čija svaka reč beleži epohu u razvitku države, čiji svaki korak predstavlja korak istorije, čijoj se mudrosti gomile

klanjaju i koji masama zamenjuju olimpijske bogove koji su živeli među ljudima. A obrneš li onu drugu stranu dogleda, te pogledaš kroz veliko staklo na malo, ti vidiš umanjenog državnika; vidiš sebičnjaka čija je svaka reč sračunato licemerstvo, čiji je svaki korak grabljivi potez, kome se klanjaju i koga obožavaju plaćene gomile i koji je kao starozavetski saraf ušao u hram gospodnji radi pazara.

Ili: na veliko staklo vidiš uveličanu plemenitost glasovitoga mecene i dobrotvora. Njegova darežljiva ruka blaži svaku bedu i jad; njegovo plemenito srce saučestvuje u svakoj nevolji. On je već mnogu suzu utro, mnogi bol olakšao, mnogu bedu ublažio; njega nevoljnici za života smatraju svecem i njegova je duša, po smrti, obezbedila sebi mesto u raj. A obrni sad staklo na dogledu, pa ćeš videti okorelog zlikovca, koji je čitav niz sirotinje oglobio, koji je mnoge i mnoge kuće do temelja razorio, koji je blišnjemu zalogaj iz usta otimao, a sad, sitnim dobročinstvima, proglašava kroz novine svoju plemenitost ne bi li uspavao savest i ne bi li uspavao vlasti koje mimoilaze ove bezdušnike skrivene iza maske dobročinstva.

Pa onda, kroz ono veliko staklo vidiš uveličanoga književnika, ili naučnika, za kojega se veli da kazuje poslednju reč, čije se ime ispisuje uvek u vrhu i sa poštovanjem izgovara, kojemu se oni koji ga opkoljuju stalno dive — kako onome što je napisao tako i onome što će napisati, nad kojim visi venac slave i pred kojim su panteonska vrata širom otvorena. A kad okreneš onu drugu stranu, staklo koje umanjuje, ti vidiš jedan običan profesorski tip, kakvi se u velikih naroda broje na bataljone; vidiš čoveka koji svoje akovče znanja celoga života pretače, vidiš naučnika koji kao kakva modiskinja svakih šest meseci reklamira novu robu kojom se snabdeo za tu sezonu, napominjući uzgred da rasprodaje staru po sniženoj ceni, i vidiš čoveka koji na našoj naivnosti zida svoju lažnu veličinu.

I koliko drugih i koliko drugačih slika kad posmatrate svet kroz stakla koja uveličavaju i koja smanjuju! A to i jedno i drugo staklo tamnički je prozor pre no ma kako usavršeni američki dogled.

VOJSKA

Čoveku dvaput u životu uzimaju meru dužine i širine tela; jedanput kad stupa u vojsku i drugi put kad umre. Što ga mere kad umre, to razumem, to ima i svoje praktične primene, ali zašto ga mere kad treba da stupi u vojsku, to ne razumem. Vele zato što se u vojsku ne primaju ljudi uzanih grudi, a ja ni kod jedne profesije nisam sreo toliko uzanih grudi kao u vojsci.

To premeravanje čoveka kad stupi u vojsku zove se: komisijski pregled. Takav komisijski pregled vrši se takođe dva puta u životu, jedanput kad se osigurava život kod kakvog osiguravajućeg društva i drugi put kad se osigurava smrt, stupanjem u vojsku. I kao što vam okretni agent osiguravajućeg društva veli: „Osigurajte se na život da bi spokojno mogli umreti!“ tako vam i oduševljeni vojnik veli: „Umrte spokojno da bi mogli večito živeti!“

Razume se, ne mislim ja da upisati se u vojsku znači pretplatiti se na smrt. Zlo bi bilo kad bi tako bilo. Naprotiv, to vam je kao kod lutrije; češće je slučaj da ne izvučete zgoditak no da ga izvučete, te prema tome upisati se u vojsku pre bi značilo kupiti samrtni loz, od kojih tek jedan mali procenat izvlači zgoditak. Samo što se za te zgoditke može reći da su u bukvalnom smislu reći zgodici.

U tome smislu nam je vrlo mudra i primamljiva objašnjenja davao i naš kaplar Ljuba koji nas je svesrdno hteo da ubedi o lepoti vojničkog poziva: „U ratu se nikad ne zna ko će poginuti, a ko neće. Često puta baš onaj pogine koji misli da neće poginuti, a ne pogine onaj koji misli da će poginuti. Dabome da bi za održavanje reda i discipline mnogo bolje bilo kad bi se unapred znalo ko će poginuti. Toliko i toliko njih treba da poginu, kaže meni komandir, a ja lepo odredim: ti, ti, ti, ti i ti, i rashodujem te, i ti lepo pogineš, pa čista stvar i uredni spiskovi, pa čoveku čisto milo da radi. Al' ne zna se, nego kako se desi, jer svaki metak ne pogađa. Tvoja je dužnost da pogineš; ako ne pogineš, ti nisi kriv!“

Stoga možda meni i izgleda ova komisija koja vrši pregled regruta vrlo slična onoj komisiji na klanici koja odabira ono što je za klanje, a odbacuje ono što nije. Jer, odista, regrutna komisija ima jednu čudnu logiku: ono što nije sposobno za život ona proglašava da nije sposobno ni za smrt, a ono što je sposobno za život ona proglašava da je sposobno i za smrt.

Pošto vas komisija pregleda i oglasi za sposobna, ošišaju vas i obuku vam uniformu, i od toga časa postajete jednoobrazan. Vi stupate u vojsku sa dva obraza, ali vojne starešine nalaze da u vojsci nije potrebno imati tako mnogo obraza i zato vam, odmah u početku službe, svedu obraze na jedan.

Jednoobraznost u vojsci sastoji se u ovome: biti ošišan do glave, biti obučen u uniformu i ne misliti ništa. Naročito ne misliti, to je jedan od najbitnijih uslova jednoobraznosti.

— Vojnik nije zato tu da misli! — objašnjavao nam je kaplar. — Šta bi onda radio g. major kad bi svi mi mislili? Imaš da slušaš, eto ti, a ne da misliš!

Ne zna čovek uopšte šta da radi na kraju krajeva u životu: da li da misli ili da ne misli. U školi ti kažu: „Uči se, sinko, da misliš, jer teško tebi ako uđeš u život a ne znaš da misliš!“ A kad svršiš školu, ti stupaš u vojsku, kažu ti: „Nemoj misliti, nisi došao ovde da misliš!“ Oženiš li se, žena ti kaže: „Moje je da živim i gledam kuću, a tvoje je da misliš!“ A država, opet, otera te na dve godine tamnice zato što si mislio.

E pa, ko sad tu da mu pogodi šta je bolje: misliti ili ne misliti? Oni koji misle tvrde da je bolje ne misliti, a oni koji ne misle tvrde da je bolje misliti. „Dok sam ja mislio i razmišljao, dotle onaj brat krckao paru po paru, pa eno ga: on sad bogat čovek, a ja duvam u prazne pesnice“, — veli jedan koji je promašio život. „Kad god sam o čemu dugo mislio, ispalo mi je naopako, a što god sam čoravački uradio, dobro se svršilo“, — veli iskusan čovek. Tako vele oni koji se kaju što su mislili, a tako vele i oni koji nisu mislili. „Da sam ja samo malo mislila, ne bih odista pošla za tebe“. — veli mlada žena svome postarijem mužu. „Nisam, brate, mislio, a da sam mislio, ne bi mi se desilo to i to“, — žali se onaj koji ne može da povрати ono što je izgubio.

Slušajući ove žalbe, čovek se odista mora pitati: šta je bolje, misliti ili ne misliti? Izgleda, ipak, da to ide po profesijama; ima profesija kod kojih se mora bezuslovno misliti, a ima ih koje ne traže to baš kao neophodan uslov. Tako, na primer, u one prve, koji bezuslovno moraju misliti, spadaju šoferi, kočničari, piloti, mašinovođe i krmari na lađama; sve ostale profesije, kao: državnici, profesori, književnici, činovnici viši i niži, sveštenici i oficiri, spadaju u onaj drugi red.

Kad si obukao uniformu i prestao da misliš, ti si onda vojnik, i stavljaju te u front, gde te prvo uče ravnanju. Tome ravnanju, na koje se u vojsci vrlo mnogo polaže, cilj je da sve ljude stave pod konac i da ih naviknu da ne istrčavaju jedan ispred drugoga. Vojničke starešine troše vrlo mnogo i

snage i vremena na to korisno zvanje, tako da kod vojnika ravanje postane prava navika, pa ipak, kad izađe u život, ne ume da sačuva tu lepu naviku. Možda i zato što se u životu više ceni istrčavanje ispred fronta.

Drugo čemu te uče u vojsci, to je: da ideš u korak. Ne smeš izostati niti smeš preteći, već ići istim korakom kao i onaj do tebe, kao i onaj ispred tebe i kao onaj iza tebe. Ne vredi ti ništa tvoja univerzitetska diploma, niti ti ona daje prava da načiniš kakav krupniji korak, već moraš da ideš uporedo, korak u korak, sa čovekom koji se u vojsci ošišao prvi put u životu i koji u vojsci saznaje kako mu je prezime. Sećam se da sam jednom u Makedoniji video konja i magarca upregnute u ista kola, te su morali ići u korak. I koliko je puta siromah konj pokušavao da napravi veći korak, da pođe brže, ali se svi ti pokušaji razbijali o magarčevu upornost, koji nije hteo da miče brže, ili koji bi čak i stao u mesto, a pogdekad, u svojoj filozofskoj rasejanosti, pošao i na sasvim suprotnu stranu od konja. Da je u vojsci slobodno misliti, o ovoj bi se slici dalo razmišljati i mogla bi možda da posluži kao zgodno upoređenje.

Čim ste naučili da idete u korak, počnu vas učiti da treskate nogom o zemlju. To je treskanje nogom o zemlju tako važna stvar da onaj vodnik čiji vod tako treska da pršti kaldrma pod cokulom dobija naročite pohvale. Zašto je potrebno da vojnik u maršu tako treska nogom, to ni dandanas ne znam, sem ako to ne odgovara onome propisu u egzercirnim pravilima po kome je „kretanju cilj da se izvestan prostor prođe za izvesno vreme sa što manje umora“, ili je možda to usluga koju vojska čini opštini i državi, nabijajući u varoši kaldrmu, a van ove — drumove.

To treskanje nogom o zemlju ostalo bi za mene i dalje nejasno, da mi tu skoro nisu objasnili da su ga, kao vrlo važnu Vojničku potrebu, izmislili i poturali u egzercirna pravila liferanti cokula za vojsku.

Kad si naučio da se ravnaš i da koračaš, onda te uče kako ćeš da pozdravljaš starešinu. Ne pozdraviti u društvu, to je neučtivost, ali ne pozdraviti u vojsci, to je čitav zločin. Stoga se toj obuci posvećuje naročita pažnja, i stoga su vojnička pravila u tom pogledu vrlo iscrpna i vrlo jasna. Iz tih pravila će vojnik najpre naučiti: kad sretne starešinu koga treba da pozdravi, on treba pri pozdravu da okrene glavu na onu stranu s koje starešina prolazi, a ne na suprotnu, što se mora smatrati kao vrlo razložen propis. Zatim, vojnik mora naučiti i taj važan propis da je dužan pozdraviti starešinu kad prolazi kraj njega, a ne, recimo, kad ga je već prošao. „U izvesnim prilikama — primećuju pravila vrlo mudro — može vojnik pozdraviti starešinu i ranije nego što je propisano, ako primeti da ga starešina pogleda a ima izgleda da ga docnije neće pogledati“. Odista je to lepa i pohvalna pojava: koliko ovakvi propisi daju slobodne inicijative vojniku.

Inače, to vežbanje za pozdravljanje ne spada u teška vežbanja u vojsci, pa ipak su mene pojedini propisi bunili. Jasno mi je bilo kako treba da pozdravi prost vojnik, ali u egzercirnim pravilima ima i propis o dobošarima i trubačima, kako su oni dužni pozdraviti starešinu. Pa i to bi se dalo razumeti, ali za muzikante pravilo propisuje da su dužni odati pozdrav „prema svojstvu njihovih instrumenata“. To nisam mogao nikako da razumem. Recimo, onaj što svira u pikolo, ako hoće da pozdravi starešinu „prema svojstvu svoga instrumenta“, dužan je, čim mu se približi oficir, da zviždi. Lepo, to razumem. Recimo, i bubnjar, ako hoće da pozdravi starešinu „prema svojstvu svoga instrumenta“, dužan je, čim mu se približi oficir, da grune pesnicom u leđa prvoga koji se pred njim nađe. Lepo, i to razumem, ali kako bi „prema svojstvu svojih instrumenata“ imali

pozdraviti svoje starešine oni što duvaju u helikone, blehane basove? Takav bi pozdrav, ako bi se izveo „u svojstvu njihovih instrumenata“, mogao biti čak i neučtivost.

Kad si i tu važnu obuku, pozdrav, svršio, onda ti dadu pušku, i od toga trenutka ne pripada puška tebi, već ti pripadaš pušci, tj. puška je glavna stvar, a ti mu dođeš kao neki pribor uz pušku. Ti možeš, na primer, biti i prljav, ali puška mora biti čista; tebi slobodno može da se okrnji nos, uvo, prst, ali na pušci ne sme biti pokvaren ni jedan šraf; ti možeš i da se izgubiš, možeš čak i da pogineš, ako ti to čini zadovoljstvo, jednom reči: možeš ne biti na broju, ali puška mora biti na broju. Kad se ti pokvariš, dobiješ, recimo, vrućicu, ili uganeš nogu, ili ti se vežu creva, ili ti se odvoji bubreg od rtenjače, oni te pošlju u ambulantu, tamo ti dadu nekoliko grama kinina, zuje ti po nekoliko dana uši, pa se opet vratiš u front, a ako se puška pokvari, obrazuje se komisija, pregledaju je sa svih strana, proučava se stvar, piše se referat, pažljivo se pakuje i šalje na opravku, pa se zdrava zdravcata vraća u front. Tebe uzmu iz kuće u vojsku i ne daju tvojim roditeljima nikakav revers, a posle dve godine ili te vrate ili ne vrate, pa nikom ništa. Dok pušku moraju da uzmu na revers i u reversu da naznače da su primili u ispravnom stanju, pa tako i da vrate. Ne vrate li je, nastaju istrage, referati, komisija, odgovornosti i šta ti ja sve znam.

Kad dobiješ pušku, prvo učiš da pucaš iz prazne puške, i kad bi se ostalo pri tome, čovek bi odista izneo iz vojske jedno vrlo korisno znanje. Pucanje iz prazne puške ima svoje vrlo široke primene u životu. Najviše u politici, ali tako isto često i u nauci, literaturi, a najčešće još u privatnom, mislim naročito u domaćem životu.

Ali se u vojsci ne ostaje samo pri pucanju iz prazne puške, već ti jednog dana dadu metak u šake, a na izvesnom odstojanju nameste neku nakazu, čoveka od krpa, i ti se učiš da ga gađaš. Taj čovek od krpa vrlo hrabro i hladnokrvno stoji ispred puščanih cevi, verujući naivno da će čovekoljublje ipak uticati na većinu vojnika da ga promaše, što obično i biva.

Ja sam uvek bio mišljenja, koje ni danas nisam promenio, da bi tog čoveka od krpa trebalo obući u uniformu sreskog načelnika. Na taj način postiglo bi se dvoje, prvo: velika većina naših vojnika iz naroda gađala bi pažljivo i mnogo preciznije, a drugo: ti bi vojnici izneli iz vojske jedno vrlo korisno znanje koje im je tako često potrebno u životu kada se odmeću od vlasti. A to je valjda i smisao egzercirnih pravila, po kojima: „Cilj je jedinačke streljačke obuke da se svaki pojedini vojnik vaspita i nauči da ume i može samostalno s razumevanjem i čvrstom voljom da vrši sve svoje dužnosti u borbi i onda kad nije pod nadzorom vlasti“.

Kad nauči vojnik da se ravna, da ide u korak, da treska nogom o kaldrmu, da pozdravlja, da puca u čoveka i da ništa ne misli — onda je to pola vojnik. Druga je polovina teorija.

— Vojnik je sastavljen iz teorije i prakse! — kazivao bi nam kaplar, koji tu mudru reč nije mogao naći nigde zapisanu, ali koji je ipak to morao negde i nekada čuti.

Ja ne znam kako bi se dao zamisliti čovek, ili — ako baš hoćete — i vojnik, sastavljen iz teorije i prakse, ali vojnici, verovatno, to ovako zamišljaju: regrut, doveden od kuće onakav kakav je, nije ništa više nego samo teorija, ali taj isti regrut kad nauči da se ravna, da ide u korak i da treska nogom o kaldrmu, to je već spojena teorija i praksa, i to je onda vojnik. Puška u ruci regruta koji ne zna da puca, to je samo teorija, ali kad taj regrut već nauči da ubija ljude, to je onda praksa, i ta praksa u zajednici sa teorijom čini celoga vojnika.

Uostalom, teorija je nešto što je odista i najpraktičnije u vojsci, jer smo od nje izneli najšira i

najkorisnija znanja. Tako, na primer, na teoriji smo od kaplara naučili šta je to otadžbina i šta je to četka, pa onda smo naučili šta je to država i šta je to porcija; pa smo naučili šta je pobjeda a šta češagija, i mnoga i mnoga druga korisna znanja koja je nemoguće ovde izređati. Između ostaloga, na teoriji smo saznali od kaplara da je svaki Srbin vojnik celoga života, sve do smrti.

— Ti odslužiš rok i odeš kući, ali opet si vojnik. Nemoj ti da misliš da te vojska izbriše iz svog spiska. Jok, brate, nego te kroz ceo život zivka kad god otadžbini zatrebaš!

Ja sam se tek mnogo docnije uverio da je ova teorija kaplarova vrlo tačna i da se čovek odista celoga svog života ne može da otkači od vojske, već da ga jednako zivkaju.

Jednoga dana, nekoliko godina pošto sam odslužio vojsku, dobijem ja akt preko policije, kojim mi se saopštava da prilikom izlaska iz vojske nisam pri predaji stvari predao češagiju, te se pozivam da pristanem toj i toj jedinici, magacin broj 3, i da odnesem češagiju. Ja previjem akt i napišem jasno i razgovetno ćirilicom, da sam ja služio u pešadiji, te prema tome nikakvu češagiju nisam ni mogao imati, a da sam je imao, ja bih je redovno predao. Mislio sam: dovoljno je to i tako napisati pa biti miran, ali nije tako bilo.

Prošlo je doduše godinu-dve dana na miru, ali se jednog dana opet pojavi akt kojim se od mene traži češagija. Odgovorio sam kao i pre nekoliko godina, ali mi to nije ništa pomoglo: gde god sam se makao, išao je za mnom akt kojim mi se traži češagija. Menjao sam ministarstva, menjao struke, i svuda je došao akt kojim mi se traži češagija. Otišao sam sa službom u inostranstvo, došao je za mnom i akt; otišao sam u banju na lečenje, došao je za mnom i akt; pokušao sam da se nastanim u selu da živim, došao je za mnom i akt kojim mi se traži češagija.

Kad sam već uvideo da ću zbog te češagije izgubiti živce, da bih se oslobodio napasti, uzmem jednog dana akt sobom i potražim lično dotičnu jedinicu i njen magacin br. 3, gde me vrlo ljubazno primi jedan rashodovani kapetan. Objasnim mu stvar; kažem da sam služio u pešadiji, te da — prema tome — nisam ni imao potrebe od češagije, te to mora da je kakva zabluda.

— Druga je stvar da tražite ćebe, to razumem, svaki vojnik prima ćebe, ali češagiju! Šta će, molim vas, jednom pešaku češagija?

— Sasvim, sasvim! — reče kapetan ubeđen i uze pero te zapisa moje objašnjenje i isprati me umirujući me: — Dobro ste uradili što ste došli lično da se objasnimo; to ste trebali i ranije učiniti, pa vas ne bi toliko uznemiravali.

Otišao sam mirne duše i umirenih živaca, ali, što rekao onaj kaplar: „Nemoj ti da misliš da te vojska izbriše iz spiska. Jok, brate, nego te kroz ceo život zivka!“ tako i kod mene, posle godinu dana pojavi se kod jednog kvarta akt kojim se sad u mene traži češagija i ćebe. I taj se akt navrže na mene i poče me goniti iz kancelarije u kancelariju, iz države u državu, iz godine u godinu. Počeh ponova da gubim živce; počeh se nositi mišlju ili da se ispišem iz podanstva srpskog ili da izvršim samoubistvo. Najzad, opet kao pre, uzeh akt, odoh u dotičnu jedinicu, magacin br. 3, ali ne zatekoh više tamo onog rashodovanog, već jednog prekobrojnog kapetana.

— Razume se! — reče on kad mu rekoh sve po redu — sva je pogreška u tome što je moj prethodnik pogrešno zapisao vaše objašnjenje. I otkud kod vas češagija? Koješta — pešak i češagija, a i ćebe, molim vas, morali ste vratiti. Ćebe se ne može pojesti, morali ste ga vratiti. Druga je to stvar, recimo, porcija. Vojnik odista porciju češće puta izgubi, ili mu ukradu.

— Da, porcija, to je druga stvar! — odobravam mu ja i odlazim, veseo što sam najzad stvar

objasnio te zauvek otklonio napast koja me je već počela i u snu goniti.

Kako sam se lepo i prijatno osećao nekoliko godina, sve dok jednoga dana ne pade u jednome varoškom kvartu akt kojim me komanda poziva da vratim: češagiju, ćebe i porciju. I od to doba, a tome je već nekoliko godina, taj me akt neprestano goni, goni, goni, goni do istrage, tako da budan stalno šapćem a u snu stalno sanjam: češagiju, porciju i ćebe. Ta su mi se tri predmeta tako prikačila, tako prilepila da, kada bi nešto, ne daj bože, u nas bilo plemstva, ja bih slobodno mogao iz njih kombinovati svoj plemićki grb. Na razvijenom polju, koje bi predstavljalo ćebe, ukrštena češagija i porcija.

Ali na taj sam se način bar i uverio da je istinita reč kaplareva: da Srbin mora celoga života biti vojnik ili bar održavati veze sa vojskom. Da sam to znao, mogao sam i ostati u vojsci, utoliko pre što sam imao vrlo lepih izgleda za brzo napredovanje. Evo, na primer, sad je već četrdeset godina kako sam ja kaplar u srpskoj vojsci, i, ako bih se u svakome činu toliko zadržao, mogao bih jednoga dana, za sto dvadeset godina službe, doterati i do narednika.

Uostalom, moj vojnički položaj ima jednu naročitu draž. Najpre tu što sam doajen srpskih kaplara, a zatim tu što smo Napoleon i ja dva najznamenitija kaplara u evropskim vojskama. Napoleon je znamenit po tome što je svoju kaplarsku titulu zamenio carskom, a ja po tome što svoju kaplarsku titulu punih četrdeset godina nisam nikojom drugom zamenio.

BRAK

Moja trinaesta ljubav, to je — moja žena. Ja sam odavna znao da je broj trinaest malerozan, ali nisam znao da to i u ljubavi važi. Da sam znao, ja bih trinaestu ljubav preskočio i odmah bih se četrnaesti put zaljubio, ili bih možda trinaestu ljubav uveo u spisak pod 12a.

Ali i to 12a kadro je gdekad da napravi velike zbrke. Sećam se jednoga hotela u banji, gde je hotelijer, hoteći da ugodi predrasudama gostiju, preskočio sobu broj 13, pa je obeležio dve sa dvanaest, 12a i 12b, koje su zauzela dva bračna para i počela u početku pogrešno da ulaze jedno drugom u sobu, a zatim se tako izmešali, tako među sobom banjski zbrkali, da se najzad morao i sam policijski komesar umešati, da raspravi ko od njih pripada sobi a, a ko sobi b. Ali, najzad, to još i razumem: zbog sobe koja nosi broj 13 upasti u tuđ brak, ali zbog tog fatalnog broja upasti u svoj sopstveni brak, to se moglo samo meni desiti.

I upao sam tek što sam se oslobodio tamnice, tako da ja nisam ni osetio ono zadovoljstvo koje osuđenik oseti kad se dočepa slobode. Iz škole u vojsku, iz vojske u tamnicu, a iz tamnice u brak. Izgleda kao da bi to i imao biti red stvari u životu: — u školi pribiraš potrebna znanja za život, a u vojsci i tamnici se vežbaš za brak. U vojsci se naučiš disciplini i bezuslovnoj poslušnosti prema komandi, a u tamnici se naučiš da kroz prozor, iza rešetaka, posmatraš život, ali ti da ne učestvuješ u njemu.

To upoređenje braka sa vojskom i tamnicom koliko je pakosno toliko je još i netačno. Najzad, moglo bi se još i dopustiti da između vojske i braka može biti neke sličnosti, ali ne i između tamnice i braka. U vojsci, na primer, sem bezuslovne poslušnosti, učiš još da ideš u korak, što je neobično važno za brak; pa onda, učiš se da se na komandu okrećeš levo i desno, što takođe ima svoje

primene u braku; pa se učiš da čuvaš stražu, što može vrlo često da ti zatreba u braku; učiš se još da budeš hrabar prema neprijatelju, što ti ipak ne smeta da mu okreneš i leđa, što takođe biva i u braku; i učiš se, najzad, šta je to čarkanje, šta sukob, prepad, a šta otvorena borba, šta iznenađenje, šta brza odbrana, bočni napad, uzbuna i šta noćna služba. A sve su to pojave tako česte i u braku.

Za tamnicu se već ne može reći da ima toliko sličnosti sa brakom, jer, na primer, za tamnicu ne bi mogla da važi ona reč koja važi za brak: „To je kavez kod kojega bi ptica koja je unutra volela da je napolju, a ona koja je napolju volela da je unutra“. Pa ipak, između tamnice i braka ima jedno upoređenje koje bi moglo donekle, ali samo donekle, da se primeni. To je ono po kome je brak robija; i to: prvih pet godina robovanja u teškom okovu, drugih pet godina u lakom okovu, trećih pet godina robija bez okova, dok četvrtih pet godina osuđenik postaje slobodnjak, koji se inače slobodno kreće, a samo uveče dolazi u tamnicu na noćivanje.

Ima još jedna veća razlika između braka, tamnice i vojske, pa i između škole i braka, i prema toj razlici očigledno je da se brak ne može ni upoređivati niti tražiti u njemu kakve sličnosti sa ovim ustanovama. I škola i vojska i tamnica imaju svoj određeni rok službe, dok ga brak nema. U školi se zna, na primer, koliko godina imaš da učiš, i ti zapneš pa je svršiš, a kad se dočepaš diplome, ti nemaš više posla sa školom. To isto i kod vojske, kod koje je jasno i zakonom propisano odsluženje roka, a to isto, najzad, i kod tamnice. Osude te, izreku ti presudu, pa makar ona glasila i na dvadeset godina, tek ti znaš rok i dogledaš kraj svojoj nevolji, ma koliko dalek on bio. Kod braka toga roka nema, i samo se tako može razumeti onaj grešnik koji je, o dvadesetpetogodišnjici bračnog života, dakle, prilikom srebrne svadbe, ovakvu prigodnu reč održao svojoj ženi: „Vidiš, ženo, da sam ja tebe pre dvadeset i pet godina, na dan naše svadbe, ili, recimo, sutradan, ubio, ja bih odležao svojih dvadeset godina robije i sad bih već pet godina bio slobodan, a ovako...!“

I odista, ako bi budućnosti bilo namenjeno da izvede kakvu reformu braka, onda bi prva briga te reforme bila da u braku odredi rok.

Ako je brak neka vrsta duga čovečanstvu, dug je samo onda dug kad ima određen rok. I što je glavno, kada bi imao određen rok, brak bi se možda mogao i urediti na bankarskoj osnovi. Svake godine bi se izvršilo inventarisanje, izveo bilans, utvrdila aktiva i pasiva i — ako je pasiva veća od aktive, predali bi se ključevi trgovačkom sudu, i gotova stvar. Dok tako ne bude, brak odista liči na akcionarsko društvo, gde dividendu vuku gdekad punice, svekrve i svastike, a gdekad i kakav kućni prijatelj.

Ako je pak brak jedna dužnost prema otadžbini, onda bi ga bar trebalo tako udesiti da se država oduži priznanjem za dobro i savesno vršenje te dužnosti. Ne mislim da bi država imala darovati medalje za hrabrost, za građanske zasluge i za revnosnu službu, iako bi takva odlikovanja bila vrlo podesna i u braku, ali da nađe možda koji drugi način kojim bi se odužila onima koji do kraja ispune svoje bračne dužnosti.

Jedan moj prijatelj, baveći se mislima o odnosu države prema braku, došao je bio na srećnu ideju, kako bi se na taj način čak dala izvesti i najkorenitija reforma braka kada bi se zaveli ukazni brakovi. Ja ne znam kako bi, po njemu, izgledali ti ukazni brakovi, ali svakojako da bi tada važilo ne samo ukazno sklapanje brakova već i premeštaji, unapređenja, stavljanje u penziju, otpuštanje iz službe zbog nesposobnosti, pa možda čak i pomilovanja od daljeg izdržavanja braka. Bili bi to neobično zanimljivi ukazi kojima bi se muževi premeštali po potrebi službe, čime bi se bar

ozakonila pojava koja se i inače u životu tako često dešava; pa ukazi kojima se muževi, na osnovu § 70, stavljaju u stanje pokoja, čime bi se takođe ozakonila pojava koja se i inače u životu tako često dešava, i, najzad, otpuštanje iz državne službe, čime bi se takođe ozakonila pojava koja se i inače u životu tako često dešava.

Ja lično nisam se nikad bavio mislima o reformi braka, ubeđen da je on već davno i reformisan i deformisan. Po mome mišljenju, najviše ako bi se moglo što učiniti za brak, to je potreba da se pristupi njegovoj reparaciji. Da se održi jedna zgrada, koja je zidana na kamenim temeljima, mora se opravljati, prepokrivati, krečiti, dograđivati i zamazivati, a brak, koji je nazidan samo na međusobno datoj reči, pred sveštenikom, — pa se nikad ne reparira. O ovome bi morali povesti ozbiljno računa svi pobornici održavanja današnjega braka i postarati se da se i brak ponekad prepokrije, dogradi, okreči i zamaže.

Uostalom, teškoća reforme braka leži i u tome što niko ni do danas nije načisto s tim šta je to brak. Malo je pojava u životu o kojima je tako mnogo razmišljano, i tako mnogo kazano, kao što je to brak, i malo je pojava o kojima postoje tako raznolika i protivrečna mišljenja, koja jedno drugo potiru i isključuju. Počevši od onoga banalnoga: da je brak pakao, i protivnog mu mišljenja da je brak raj zemaljski, i sva ostala mišljenja kreću se između takvih krajnosti. Zavisi, izgleda, od toga čija su to mišljenja: neženjenih ili oženjenih, očaranih ili razočaranih. Pokušaj nauke da se i ona uplete u objašnjenje braka kao pojave sveo se na gole reči i prazno filosofiranje. Ili se zar može smatrati za rešenje problema jedno ovakvo mišljenje jednog filozofa: „Brak je moralna zajednica zasnovana na nemoralnim odnosima; težnja za održanjem svoga ja zasnovana na odricanju svoga ja; udvostručavanje svojih dužnosti na bazi prepolovljenih svojih prava“.

Ili vi, možda, mislite da bi druge nauke, svaka sa svog gledišta, umele što pouzdanije reći od filosofije? Ja mislim, kada bi ih konsultovali, da bi njihovi odgovori glasili ovako otprilike:

Istorija: Brak je jedna od retkih istorijskih pojava, kod koje se osvajač potčinjava pobeđenome.

Matematika: Brak je zbir dveju nepoznatih količina iz kojih treba izvući koren. Rezultat bi imao biti minus, a ako se ipak u braku pojavi jedno plus, onda se takva jednačina svršava brakorazvodnom parnicom.

Literatura: Brak je interesantna priča, gdekad i roman, sa neobično lepim početkom koji liči na lirsku pesmu, ali često sa rđavom sadržinom i još češće sa neočekivanim svršetkom.

Gramatika: Brak je imenica muškoga roda koji se u životu potčinjava zakonima ženskoga roda. U gramatici ima, ali u životu nema jednine, a množina se samo onda da podneti kad je ne čine više od dva lica.

Geometrija: Brak čine dve paralelne linije, koje polaze uporedo u život i nikad se ne mogu da sretnu.

Fizika: Brak je pojava kod koje dva tela imaju za održavanje ekvilibriteta zajednički, no zamišljeni, oslonac, te usled toga vrlo lako gube ravnotežu.

Hemija: Brak je jedinjenje dva elementa, od kojih ipak svaki zadržava svoje osobine. Jedna kap strane kiseline, kanuta u to jedinjenje, vrlo ga lako nagriza i razdvoji u sastavne delove.

Geografija: Brak su dva pola koja, zbližena, dostižu tropsku, a udaljena — vraćaju se svojoj ledenoj temperaturi.

Kao što vidite, ni ovi odgovori nisu nas nimalo približili rešenju pitanja, te bi možda

opravdanije bilo da se okanemo nauke i da se obratimo ljudima. Brak je ipak ustanova koju čovek stvara, a čovek i preživljuje, pa zašto on ne bi imao i najprečega prava da o njemu da svoje mišljenje. Razume, se, teška je to stvar obratiti se svakome pojedincu, ali kada bi se obratili pojedinim profesijama, ja bar mislim da bi njihovi odgovori ovako glasili.

Trgovac: Brak je ortačko preduzeće, koje može uspevati samo onda kad ga ne potkradaju mlađi.

Vojnik: Brak je osvojena varoš, koja nikad nije dovoljno obezbeđena od upada neprijatelja.

Sveštenik: Brak je svakodnevni očenaš, kod kojega treba izgovarati samo reči: „No izbavi nas od lukavago“, a biva ipak da mnogi dodaju još i: „I ne navedi nas vo iskušenije“.

Lekar: Brak je zaraza koja već sama u sebi sadrži antitoksin. Bolesnici se najbolje osećaju pri velikoj temperaturi, a, naprotiv, rđavo pri normalnoj. Dijeta nije za preporuku, jer ona samo pogoršava bolest.

Sudija: Brak je privremeno poravnanje dveju parničnih strana.

Apotekar: Brak je pilula spravljena po jednom zastarelom receptu, uvaljana u šećer, da bi se lakše mogla progutati, pa ipak često zasedne u grlu.

Novinar: Brak je lep samo kao uvodni članak kad je, što je neminovno, bez štamparskih grešaka koje mu kvare smisao.

Knjižar: Brak je knjiga koja se rado čita u prvom izdanju, ređe u drugom, a kad zastari i postane klasična, onda gubi svaku vrednost.

Železničar: Brak je u prvi mah, dok prolazi kroz tunel, prijatan voz za šetnju; nešto docnije on postaje putnički voz, a još docnije nesnosni, teretni voz. Sudari se gotovo redovno dešavaju na skretnicama.

Poštar: Brak je preporučeno pismo, obično pogrešno adresovano, koje je interesantno samo dok je zatvoreno.

Telefonistkinja: Brak je spoj dveju numera, koje se sve dotle dobro razumeju dok kakav dodir spolja ne prekine vezu ili, što je još češće, dokle se neko treći ne umeša.

Sportista: Brak je skok kod kojega nije važno do koje si visine skočio, već kako si se dočekao na noge. Ima ih koji se dočekaju snažno i čvrsto, ima ih koji poklecnu na jednu ili na obe noge, ima ih koji posrnu, ali je najčešći slučaj da se dočekaju onim delom tela koji je propisan za sedenje.

Glumac: Brak je komad koji se ne igra pred publikom, a kad ipak doživi aplauz, to znači samo da je rđavo igran. Rđavoj igri su najčešće krivi reditelj, koga publika n ne vidi, ili sufler, koji gdekad suflira i reči kojih nema u tekstu. Glavne role u komadu — protivno svima literarnim pravilima — u prvome činu su emotivne i pune izraza i zahtevaju svu snagu i talenat glumčev, u daljim činovima malaksavaju i završavaju se bez ikakvoga efekta, pa je stoga i bolje ne igrati komad do kraja.

Eto, samo nekoliko mišljenja, pa koliko raznolikih pogleda i koliko malo odgovaraju na postavljeno pitanje: šta je to brak? Vele da je ipak najbolje obratiti se iskustvu, da je ono jedino kadro dati odgovor najbliži istini. Otišao sam, dakle, jednoga dana iskustvu i upitao ga:

— Šta je to brak?

— Brak, da bi bio ono što se želi, treba da ima troje...

— Znam: muž, žena i kućni prijatelj.

— Ne prekidaj me! — izbreću se na mene iskustvo. Brak čini troje: ljubav, poverenje i

strpljenje. Jesi li, dakle, imao ljubavi?

— Imao sam je prema svima ženama.

— To je više no što treba. A poverenje?

— Kod moje žene nisam uspeo nikad da ga stečem.

— Uostalom, ljubav i poverenje i jesu nešto sporednije stvari, više dekor braka. Glavno je strpljenje.

— To sam imao.

— E pa, eto ti odgovora: brak je strpljenje.

Ja sam strpljenja odista imao, ali moram ovde učiniti priznanje da su me tome strpljenju naučili i privikli moji kritičari. Naime, mene su kritičari uvek tako ženski grdili da sam u brak stupio sa već utvrđenom navikom da podnosim grdnje. Na taj način i doživeo sam da, gotovo jednovremeno, proslavljam jubilej rada na literaturi i na braku, samo ne i sa istim rezultatima.

NEISPISANA GLAVA

Ja sam u Predgovoru rekao da ću svoju autobiografiju završiti ženidbom, nalazeći da posle ženidbe čovek i nema autobiografije, a ja nisam rad da pišem biografiju.

Rekao sam, još, da sam dalji opis moga života poverio jednome svome prijatelju, i ovu neispisanu glavu, evo, ustupam njemu.

POGOVOR

Ja sam u stvari završio svoju autobiografiju, ali je l' te da vam izgleda kao da nešto nedostaje, kao da nije pravi kraj? Onako otprilike kao što u pozorištu ima komada tako nekako nedovršenih da publika, i kad se poslednji put spusti zavesa, još uvek sedi i čeka nastavak.

Ja ne bih želeo da svoje čitaoce stavim u taj položaj da čekaju nastavak. Napisaću još i ovu poslednju glavu. Uostalom, ja sam se nekako već izmirio sa onim što treba u poslednjoj glavi jedne biografije napisati. Možda na malo čudan način, ali sam se ipak izmirio.

U poslednje vreme, jedan mladi poduzetnik nekoga novog pogrebnog preduzeća, kojega i ne poznajem, počeo je neobično srdačno da mi se javlja. Koliko god puta prođem kraj njegove radnje, pa ma to bilo i po nekoliko puta dnevno, on uvek ljubazno skida kapu i srdačno me pozdravlja: „Dobar dan želim!“ Samo što mi ne kaže: „Izvol'te, molim vas, izvol'te svratite. Imam robu osobitog kvaliteta i vama ću, verujte, učiniti naročite cene!“

U početku me je bunila ta njegova ljubaznost i došlo mi je više puta, kad me tako ljubazno pozdravi, da ga brutalno napadnem, ali sam se polako, polako počeo da navikavam. I počeo sam da se mirim, tako da sam najzad uzeo da zastajem, pri prolasku, pred njegovim izlogom i da merkam mrtvačke sanduke. Zatim je to bivalo sve češće i češće, gotovo svakodnevno, sve dok mi to nije postala prava navika.

I ne samo što sam zastajao pred izlogom, već sam počeo da se upuštam i u prijateljske razgovore sa mladim poduzetnikom, koji je uvek stajao na vratima svoje radnje.

— Šta mislite, — rekao bih mu stojeći tako pred izlogom — šta mislite vi o ovome sanduku?

— Oh, gospodine, taj bih vam mogao naročito preporučiti! — odgovorio bi ushićeno mladi poduzetnik.

— Nije li nešto mali?

— Molim, dozvolite, — rekao bi on i izmakao bi se od mene tri-četiri koraka, te me premerio od glave do pete — uveravam vas, gospodine, da će vam taj tako dobro stajati kao da je mera na vama uzimana.

— Ne mislite da je malo tesan?

— Možda nešto pasent, ali to samo u početku, kao na primer nova cipela, ali docnije, verujte, osećaćete se sasvim komotni.

— Da, verovatno... a što se tiče kvaliteta?

— O, molim! — presekao bi mi on reč. — Što se toga tiče, mogu vam dati pismenu garantiju za pet godina.

Razume se, kad smo se bliže upoznali, upustili smo se i u detaljnije razgovore, i on mi je čak, pun oduševljenja i ponosa, izložio jednog dana i svoj nacrt programa za pogreb. Na čelu pratnje jastuče sa ordenima, pa onda venci, pa ripide, pa pevačka društva, itd., i, razume se, odmah me je uveo u dućan, da mi pokaže jastuče za ordenje i peškire za članove pevačkih društava.

— Samo, molim — dodao bi uz to — stvar treba tako udesiti da umrete leti, kad je duži dan, te da se ceo program može izvesti.

Kao što vidite, dakle, blagodareći jednoj tako srećnoj slučajnosti, ja sam se ne samo izmirio sa sadržinom ove poslednje glave moje biografije, već sam unekoliko učinio i sve potrebne pripreme. Sad ostaje još samo da umrem, kako bi publika, koja čeka kraj predstave, mogla ići kući. Ja ću već i u tom pogledu učiniti sve što zavisi od mene.

Ali kada se bude čulo da sam umro, vi ćete videti, svet mi to neće verovati. Ja sam toliko puta terao šalu sa ovim svetom da će, verovatno, i tom prilikom mnogi misliti da je to samo neka nova šala. Nešto slično onome što se desilo Taljeranu, čiji su politički trikovi tako česti bili da se svet i prilikom njegove smrti pitao: „Šta li je hteo s tim“?

Zato pri objavljivanju moje smrti treba biti obazriv. Prvoga dana treba doneti u novinama belešku: „Kao što se čuje, g. Nušić je juče umro“. Drugoga dana već bi se mogla doneti ovakva beleška: „Sve više i više se potvrđuje naša jučerašnja vest da je g. Nušić umro“. Pa tek trećega dana reći: „Kao što iz vrlo pouzdanih izvora saznajemo, g. Nušić je odista umro“.

Da bi se kod publike odagnao i poslednji trag sumnje, mogao bi, tom prilikom, doći k meni i ko od novinara da me intervjuiše. A kako bi se moglo vrlo lako desiti da mu ja tom prilikom ne bih mogao na postavljena pitanja odgovoriti, to je, mislim, najbolje da ja još sad spremim taj intervju.

To uostalom nije tako neobična pojava — intervju sa jednim mrtvacem. Naprotiv, u politici se to vrlo često dešava da baš oni koji su mrtvi pišu intervju sa sobom i nude ih raznim redakcijama.

Taj intervju, u ovom slučaju, ograničić se samo na to da utvrdi fakat da sam ja umro, bez ikakvih drugih ambicija ili pretenzija. Taj bi intervju ovako otprilike izgledao:

Novinar: Poslat sam od direktora „Svetlosti“ i molim vas da budete dobri reći mi koju reč o

vašoj smrti?

+ Ja (ćutim, kao što je i red da mrtav čovek ćuti).

Novinar: Mogu li dakle očekivati?

+ Ja (ćutim i dalje, ne bi li se novinar, na taj način, uverio da sam odista mrtav).

Novinar: Mislio sam da mogu računati na vašu predusretljivost?

+ Ja (najzad i mrtav prolajem): Sasvim, kao što sam i ja računao na novinarsku nasrtljivost, koji ni mrtvom čoveku ne daju mira. Dakle, šta ste radi?

Novinar: Napolju se govori da ste vi umrli?

+ Ja: Ne treba, znate, nikad polagati mnogo na te ulične glasove, premda, u ovome slučaju, ima u njima i dosta istine.

Novinar: Može se, dakle, smatrati da ste mrtvi?

+ Ja: Računajte s tim kao sa jednim faktom, koji vam može služiti kao polazna tačka za intervju.

Novinar: Mogu li znati pobude koje su vas rukovodile na taj korak?

+ Ja: Odavna se nosim mišlju da se povučem iz života.

Novinar: Jeste li imali kakav naročiti razlog što ste izabrali baš ovaj momenat da umrete?

+ Ja: Mogu vam reći da sam ja u stvari pomišljao na to da celu stvar odložim na duže vreme, ali stvar se, i protiv moje volje, drugače svršila.

Novinar: Zanima me jako taj detalj. Bi li bili tako ljubazni da mi ga ispričate?

+ Ja: Zašto ne! Stvar se, vidite, ovako desila. Lekari, koji su se pre neki dan iskupili oko moje postelje, doneli su, na latinskom jeziku, odluku da ja treba da umrem. Kako sam ja još iz rane mladosti poznat kao vrlo rđav latinac, to sam se ovom prilikom koristio tom svojom lepom osobinom i prosto ih nisam razumeo. Sutradan, kada su ponova došli, iznenadili su se kad su me zatekli živa. „To prosto nije moguće!“ — uzvikivali su oni. Počeše ponova da me kucaju, pipaju, osluškuju i onda se podeliše u dva tabora; moj domaći lekar bio je mišljenja da ja moram u roku od dvadeset i četiri sata umreti, dok je drugi, njegov kolega i inače moj dobar prijatelj uzbuđeno uzvikivao: „Taj je kadar još mesec i dva da se vuče ovako!“ Ja sam pokušavao, ali bez svakog uspeha, da izmirim njihova gledišta, ali su oni padali u sve veću vatru. Najzad počeše da secuju na mene: moj domaći lekar položi novu novcatu hiljadarku, tvrdeći da ću ja umreti za dvadeset i četiri sata; onaj drugi položio je na to svoju hiljadarku, tvrdeći da ću se ja „vući tako još duže vremena“. Opkladili su se, pružili jedno drugom ruke i zamolili me da ja presečem. Sutradan izjutra dođe mi domaći lekar sam i već iz prvih reči koje je izmenio sa mnom uvide da sam ja pristalica onoga drugoga. „Ah, to nije lepo od vas! — prebacivao mi je on. — Vi u ovome slučaju treba da ste potpuno neutralni ili, ako već nalazite da treba simpatisati čijem mišljenju, onda sam vam ja valjda preči i bliži!“ Pravdao sam mu se da ja nikako ne želim da budem pristrasan i da nemam nikakvih naročitih razloga radi kojih bih pristao uz mišljenje onoga drugoga lekara, do jedino taj što mi on dopušta da nešto duže živim. To naročito uvredi moga lekara, on planu i reče mi otvoreno da je onaj njegov kolega jedna ozbiljna neznalica, da je on takvo tvrđenje postavio samo zato da demantuje njega kao kućnjega lekara. „Ali, gospodine, — dodao je on uzbuđen — ne dam se ja demantovati; ne mogu ja dozvoliti da budem tako olako demantovan. Vi treba da umrete, gospodine, još u toku današnjega dana!“ Pokušavao sam da mu iznesem izvesne protivrazloge, ali je

on ostao pri svome, tvrdeći kako to nije lepo od mene, kao kulturnoga čoveka, što očividno idem na to da omalovažim medicinsku nauku, koja je u ovome veku načinila veći progres no sve ostale pozitivne nauke. Najzad, primakao je stolicu, seo je kraj moje postelje, uzeo me za ruku i počeo sasvim prijateljski da razgovara! „Znači, vi pretpostavljate da životarite tako još mesec i dva dana, a u stvari vi ste već izmireni s tim da ćete umreti!“ — „Da!“ — „Ja velim, dragi prijatelju, — nastavi doktor prijateljski — što će biti jesenas, neka bude večeras. Naš narod je mudar i njegova filosofija je zdrava, pa je treba poslušati!“ I na kraju krajeva, pošto je apelovao i na moje dobro srce, morao sam mu popustiti, i tako je, eto, došlo do toga da sam sad umro.

Novinar: To je odista zanimljivo! (Beleži).

+ Ja: Da, vrlo je zanimljivo.

Novinar: A smem li vas zamoliti da mi kažete još i vaše mišljenje o smrti?

+ Ja: Odgovoriću vam vrlo rado i na to, ali mogu vam reći da sam promenio svoje mišljenje.

Sve dok nisam umro, imao sam sasvim drugo mišljenje o smrti; otprilike onako kao što ljudi, sve dok se ne ožene, imaju drugače mišljenje o braku.

Novinar: Mene interesuje naročito vaše mišljenje, jer bi se ono moglo smatrati kao autentično?

+ Ja: Odista je tako, i vi ste pali na vrlo sretnu misao: da mrtvog čoveka pitate šta misli o smrti. To je jedini način da se dođe do autentičnog mišljenja o toj pojavi.

Novinar (vadi nov list hartije).

+ Ja: Vi znate vrlo dobro da ima raznolikih mišljenja o smrti, ali su sva ta mišljenja živih ljudi, koja oni, doduše, kad umiru, podvrgavaju izvesnoj kontroli, samo nam, na žalost, ta svoja kontrolisana mišljenja ne objavljuju. Prema najstarijem mišljenju, koje se provlači gotovo kroz sve religije, postoje dva života: jedan je zemaljski, a drugi valjda inozemni, i, prema tome, ja bih sad trebao da sam u inozemstvu; međutim, ja imam predosećanje da ću tek sada biti u zemlji. To zastarelo mišljenje preparirano je docnije tvrdnjom da postoje dva života, od kojih je jedan telesni a drugi duhovni. Prema tome, kad čovek umre telesno, živi duhovno, i onda verovatno i obratno: kad umre duhovno, on živi telesno. Ovaj je drugi slučaj u svetu mnogo češći, i mogu vam reći da se taj telesni život pretpostavlja duhovnom, verovatno i zato što je duhovni život, mislim onaj posle smrti, strašno monoton. Duh čovečji posle smrti užasno besposličiji i jedina mu je zabava da posećuje svoje drage na snu i da se javlja ženama na spiritističkim sednicama. Inače, mogu vam reći da je moje duboko uverenje: da je i smrt navika. Štaviše, čovek se brže i lakše navikava na smrt no na život. I verujte da je ta navika tako uporna da mrtav čovek više i ne misli na život, obratno živom čoveku, koji uvek misli na smrt. Živ čovek čak i oduzima sebi život, dok mrtav čovek ne oduzima sebi nikad smrt. Da uđeš u život, treba ti bezbroj priprema: moraš učiti da 'odiš, da govoriš, pa onda, docnije, moraš steći izvesne kvalifikacije; dok smrt sve to ne traži, ne traži vam ni da hodate, ni da govorite, niti vam traži kakvih kvalifikacija. Ono što opština deli grobnice na grobnice prve, druge i treće klase, to mrtvi ne uzimaju u obzir, oni svi smatraju sebe za mrtvace prve klase. O smrti i njenim lepim stranama postoji vrlo mnogo fraza, koje su izrekli oni filosofi koji su voleli da žive. Tako po njima: smrt je прибежиште mira; tihi odmor posle životnih bura; smrt je filosofija života, rezultanta svih napora, krajnji cilj svih puteva, i vazdan još lepih reči, koje se obično upotrebljavaju u posmrtnim besedama. Jedna od tih fraza je i ona: da je bolje biti mrtav lav no živ magarac, koju reč

mrtvi lavovi priznaju, ali je ne priznaju živi magarci, a kad većina nešto ne priznaje, onda to ostaje samo mrtva knjiška mudrost. Što se mog ličnog mišljenja tiče, mogu vam reći da ja o smrti imam neobično dobro mišljenje, kao o jednoj od najpouzdanijih situacija koju čovek može postići, i prema tome: uveravam vas da bih ja voleo da sam još živ.

Novinar: Šta bi se još dalo zabeležiti o vašoj smrti?

+ Ja: Ja mislim da je za vas, kao i za mene, glavna stvar da sam umro; sve ostalo je od sporednijeg značaja.

Novinar: Pa ipak, rado bih hteo znati: koje su bile vaše poslednje reči?

+ Ja: Kakve poslednje reči?

Novinar: Pa znate, red je kad čovek umre, da kaže neku poslednju reč, koja se posle zgodno da upotrebiti u biografiji.

+ Ja: Ah, da, sećam se. Ja sam pred smrt pitao ženu: pošto su dinje na pijaci?

Novinar: Ali, zaboga, to se tek ne može zabeležiti kao poslednja reč jednog književnika. Vi znate dobro da je, na primer, Torkvato Taso uzviknuo: „U tvoje ruke, Gospode!“ Vilijam Skot je rekao: „Tako mi je kao da sam se ponovo rodio!“ Bajron je rekao: „Hajde da se spava!“ Rable: „Spustite zavesu, komedija je svršena!“ a Gete: „Više svetlosti!“ Dakle, jeste li i vi tako što uzviknuli umirući?

+ Ja: Nisam, a ne verujem ni ti čestiti ljudi, koje ste vi citirali, da su što slično kazali. Sve su to biografiji izmislili, ili bar doterali. Ja znam, na primer, jednog mog prijatelja, glumca, koji je pred smrt rekao: „Ja tropa!“ i napravio lice kao da je u ajncu na sedamnaest izvukao deseticu. U novinama sam posle čitao da su mu poslednje reči bile: „Ja sršavam!“

Novinar: No, pa da, to se mora malo doterati. Ja sam, na primer, tu skoro, opisivao smrt jednoga našeg političara, koji je pri samrtnim mukama stenjao kao magarac, ali sam ja u opisu rekao da je duboko uzdahnuo i na samrtničkom čelu mu se ispisala briga za otadžbinom.

+ Ja: E, ako pristajete da stvar tako doterate, onda ću vam priznati da su moje poslednje reči bile u stvari jedan dijalog, između mene i doktora koji me je lečio. „Recite mi, doktore, — pitao sam ga kad su već nastali poslednji časovi — recite mi, šta će me otprilike koštati smrt?“

— Mislite li: zajedno sa troškovima oko sahrane?

— Ne, ne za te troškove imam već predračun. No rad sam da znam šta ćete me vi koštati.

Vaše posete?

— Pa, imao sam deset poseta po pedeset dinara i jedan konzilijum, svega šest stotina dinara.

— Jeftino, odista jeftino. Mog prijatelja, pokojnog Andriju Jankovića, koštala je smrt pet hiljada dinara, a ništa bolje nije prošao no što ću ja proći.

— To je, znate, zato tako jeftino što je moj princip u radu: mala zarada, ali što veći obrt. Jer, najzad, lekar koji je lečio vašeg prijatelja, pokojnog Andriju, zaradi na njegovoj smrti pet hiljada dinara, a za to vreme ja na deseterici pokojnika zaradim tu istu sumu!

— Odista, odista divan princip: što veći obrt, makar i manja zarada. A ovaj... ja ću skoro, je l' te!

— Da, da, tu ste...

— Onda, molim vas, ispunite menicu na šest stotina dinara, koliko vam dugujem, da vam je potpišem.

Eto, to su otprilike bile moje poslednje reči. Kao što sam pre toliko godina, posle preživljenoga detinjstva a stupajući u život, rekao: „Ispunite mi menicu da je potpišem!“ tako sam, eto, i završavajući život, izrekao istu misao. To bi, razume se, u biografiji moglo glasiti: „Dajte mi života, ja još nisam kazao poslednju reč!“

Novinar: Pa hoću li to zabeležiti kao vaše poslednje reči?

+ Ja: Nemojte. Napišite: „Zbogom i hvala na pažnji!“

Novinar: Zašto to?

+ Ja: Jer sam tim rečima rad i ovu knjigu da završim. Zbogom i hvala na pažnji!

KRAJ

